

TANULMÁNYOK

1988. 2. évf. 3. sz. pp. 3-28

HORVÁTH GERGELY:

REGIONÁLIS GAZDASÁGI FEJLETTSÉGI KÜLÖNBSÉGEK A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

I. Bevezetés

A Kínai Népköztársaság az elmúlt évtized gazdasági és társadalmi változásainak hatására egyre nagyobb szerepet játszik a világgazdaságban, sőt várható, hogy ez a szerep mindinkább ki fog szélesedni. Kína gazdasága azonban számos, a múltból öröklött torzulással küzd, amelyek felszámolása rendkívül átgondolt stratégiát igényel. Ilyen jellegzetes aránytalanság figyelhető meg például a termelőerők területi elhelyezkedésében, az egyes tartományok és autonóm területek gazdasági fejlettségében.

Nem véletlen tehát, hogy az új, hetedik ötéves terv (1986–1990), amely már a gazdasági reform szellemét tükrözi, minden eddiginél nagyobb figyelmet szentel a regionális gazdaságfejlesztési politikának. Mint Csao Ce-jang miniszterelnök 1986 márciusában a tervről szóló jelentésében hangsúlyozta, a továbbiakban alapvető tendenciaként meg kell határozni a fejlesztés területi irányait is, a gazdasági fejlettség különböző szintjeinek és a rendelkezésre álló természeti erőforrásoknak függvényében; az eddigieknél jóval nagyobb segítséget kell nyújtani az elmaradott, szegénység sújtotta, valamint a határmenti és nemzetiségek lakta területeknek.¹⁾

A terv részletesen elemzi ezeket a fejlesztési irányokat, amelyek alapvetően a szegényebb területek felzárkóztatását célozzák. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a gazdasági reform hatására megindult dinamikus fejlődés ellenkező hatásokat is kivált. Bár az elmaradott területek önmagukhoz képest minden eddigit meghaladó ütemben fejlődnek, a szakadék a gazdag és szegény országrészek között mégis inkább tágulni látszik. Mindez különösen időszerűvé teszi a probléma vizsgálatát.

II. A regionális fejlettségi különbségek földrajzi okai

A Kínai Népköztársaság közel Európa nagyságú területén a természeti viszonyok rendkívül változatosak. Ennek részletes elemzése most nem lehet feladatunk, csupán néhány lényeges, a gazdasági fejlettséget erőteljesen befolyásoló tényezőt emelünk ki.

Kína természetföldrajzi tényezők alapján alapvetően két, élesen elütő arculatú részre osztható, kb. a Nagy-Hingan (Da Hinggan) – Tajhang-hg. (Taihang Shan) – Csinling-hg. (Quin Ling) – Tahszüe-hg. (Daxue Shan) – Vuliang-hg. (Wuliang Shan) hegységek által kijelölt vonal mentén.* Az említett vonaltól nyugatra és északra fekvő, Belső-Ázsiához tartozó területet nagy átlagmagasságú, erősen eljegesedett, hatalmas közlekedéscsúszó akadályt jelentő hegységek, mint a Tien-san (Tian Shan), Kunlun, Altin-tag (Altun Shan), Csilien-hg. (Qilian Shan) stb. és a köztük elhelyezkedő magas fennsíkok és medencék, mint a Tarim-, Dzsungáriai-(Junggar-), Cajdam-(Qaidam-)medence, a Tibeti- és Belső-mongóliai-fennsík alkotják. Az uralkodó éghajlat szélsőségesen kontinentális, nagy hőmérsékleti különbségekkel, 100 °C körüli abszolút évi ingással, rendkívül gyér (10–400 mm) évi csapadékkal. Ennek következtében a terület nagy része gyér növényzetű száraz sztyepp vagy félsivatag, sőt – különösen a zárt medencékben – típusos orográfiai sivatag, mint pl. A Takla-Makan (Taklimakan Shamo). A kevés folyó szinte kizárólag a gleccserek olvadékvizéből táplálkozik és rövidebb-hosszabb futás után elvész a sivatagban vagy lefolyástalan sóstavakba torkollik. Az életfeltételek is elsősorban a folyók mentén, illetve a hegylábi oázisokban biztosítottak legjobban, itt alakultak ki a népesebb állandó települések. A lakosság másik része a sztyeppéken és a hegyi legelőkön élt, nomád életmódot folytatva. A zord természeti viszonyok eleve csak kis számú népesség megélhetését biztosították és a mostoha körülmények a lakosság alacsony fejlettségi szintjét évezredekken keresztül konzerválták.

Ezzel szemben az említett vonaltól keletre és délre fekvő területek átlagmagassága jóval alacsonyabb, a felszínt itt nagy kiterjedésű alföldek, komolyabb közlekedéscsúszó akadályt alig jelentő fennsíkok, középhegységek és az azokat tagoló tágas, termékeny medencék és folyóvölgyek alkotják. Az éghajlat északon nedves-kontinentális, délen szubtrópusi jellegű, egyformán meleg nyárral, és északon hideg, délen enyhe-meleg téllal, Belső-Ázsiánál jóval csekélyebb abszolút évi ingással. A csapadék mennyisége mindenütt jelentős, bár területileg erősen eltérő (600–3000 mm), és zöme nyáron, a tenyészidőszakban hullik. Mindezek következtében vízhálózata sűrű, eredeti természetes növénytakaróját nagy erdőségek alkották. A bővízű folyók által feltöltött alföldek és medencék kedveztek az ember letelepedésének, nem véletlen tehát, hogy Kelet-Kínában alakult ki az emberiség egyik ősi kultúrközpontja, amelyet évezredek óta az öntözéses földművelés – mint fő gazdasági tevékenység – jellemez. Ez a keleti országrész napjainkra a Föld egyik legsűrűbben lakott területévé vált, ahol a nagy észak–déli kiterjedés következtében a mérsékelt övi, a szubtrópusi és trópusi kultúrnövények egyaránt termesztethők, sőt délen évi többszöri betakarítás is lehetséges.

Kelet-Kína gazdasági fejlődését az említett természeti tényezők mellett közlekedéscsúszó helyzete is elősegítette. 18 000 km hosszú tagolt partvonala kedvezett jó kikötők kialakításának, folyói hosszú szakaszon hajózhatók, lehetővé téve az olcsó áruszállítást, alföldjein mesterséges hajózóutak is könnyen kiépíthetők voltak

*A könnyebb érthetőség és az azonosíthatóság kedvéért a továbbiakban általában kettős névítást alkalmazunk: első helyen az MTA szabályainak megfelelően a megközelítően fonetikus átírást, illetve – ha van ilyen – az elterjedt magyar névváltozat szerepel, ezt követi a zárójelben a nemzetközileg elfogadott ún. pinjin-írásforma.

(Nagy-csatorna). Mindez elősegítette Kínának a nemzetközi munkamegosztásba és a világkereskedelembé való bekapcsolódását.

E rövid jellemzés alapján is szembetűnő tehát az északi–nyugati, illetve a keleti–déli országrészek rendkívül eltérő környezeti potenciálja, az életfeltételek különbözősége, amely a gazdasági fejlődés lehetőségeit eleve meghatározta.

III. A regionális gazdasági fejlettségi különbségek kialakulása

Az előzőekben említett természetföldrajzi tényezők elsősorban a népesség-földrajzi viszonyokat befolyásolták. A han (kínai) népesség szinte teljes egészében a mai Kelet- és Dél-Kínában telepedett le, fejlett civilizációt hozva létre, jelentős kézműiparral és kiterjedt öntözéses földműveléssel. A népesség a gyakori természeti csapások ellenére gyorsan szaporodott és mindig újabb és újabb területeket hódított meg. A kopár nyugaton élő – főleg török és mongol etnikumu – népek körében viszont évezredek óta a nomád állattenyésztés volt a fő gazdasági tevékenység. Az ideig-óráig fennálló lovasnomád birodalmak állandó harcot folytattak egymással a legelőterületért és sokszor betörték a belharcoktól és parasztfelkelésektől ugyancsak gyakran megrendült Kínai Birodalomba is. Kína ezért igyekezett fennhatósága alá vonni a nyugati területeket, s birtoklásának fő célja inkább stratégiai, mintsem gazdasági jellegű volt. A nomádok támadásainak megakadályozása mellett így biztosíthatta az akkor még világjelentőségű kereskedelmi útvonal, a „Selyem útja” feletti ellenőrzést. Ez a kereskedelmi funkció ugyan nem járt jelentősebb han tömegek keletről való kirajzásával, de felvirágoztatta az útvonal mentén fekvő oázisvárosokat, melyek egykori kultúrájáról nagy utazók (mint pl. Marco Polo) leírásai mellett Stein Aurél kutatásai és ásatásai is tanúskodnak.

Az elmúlt évezred során a gleccserek a magashegységekben fokozatosan visszahúzódtak, így az azokból táplálkozó folyók futása megrövidült, sok oázisváros víz nélkül maradt és elnéptelenedett. Hanyatlásukat a természetföldrajzi okok mellett a világgazdasági helyzet megváltozása is siettette. A nagy földrajzi felfedezéseket követően ugyanis a kereskedelem súlypontja a világtengerekre tevődött át, így Belső-Ázsia kereskedelmi szerepköre mindinkább háttérbe szorult, az adott természeti feltételek között tehát fejlődésének egyetlen jelentős hajtóerejét is elvesztette. A mai Nyugat-Kína évszázadokra ismét „terra incognita” lett, amelyet 1870–1920 között expedíciók sorozatának kellett újra „felfedeznie”, és amelyet messze elkerült az ipari forradalom, a technikai fejlődés minden vívmánya, s már a félgymarmati kor előtt mérhetetlenül lemaradt Kelet-Kínától.

A mai Kelet-Kína fejlődése is megrekedt az elmaradott feudális viszonyok konzerválódása miatt. A gyenge Kína a múlt század közepétől kezdve az imperialista hatalmakkal vívott háborúk elvesztése következtében kénytelen volt kikötőt a külföldi kereskedők előtt megnyitni, és a rákényszerített egyenlőtlen szerződésben vállalnia kellett, hogy nem gördít akadályokat a külföldi tőke behatolása elé. A meginduló kapitalista fejlődés szinte kizárólag a külföldiek számára legkönnyebben elérhető part menti városokban, a szabadkikötőkben és a koncessziós területeken bontakozott ki, és ide összpontosultak az infrastrukturális beruházások is. Emellett néhány kedvező

közlekedéscsúszórajzi adottságú közép-kínai területen (főleg a Jangce mentén) és néhány ásványkincslelőhely közelében került sor kisebb méretű iparfejlesztésre. Egészében véve azonban már a múlt században kialakult a kínai ipar területi megoszlásának aránytalansága. Természetes, hogy a kialakuló ipari góccok a továbbiakban „öngerjesztő” hatást fejtettek ki, hiszen az újabb ipari üzemek is a már meglévők mellé, az ott kifejlesztett infrastruktúrára és relatíve képzett munkaerőre települtek.

Ez az aránytalan ipartelepítés gyakorlatilag a népköztársaság kikiáltásáig folytatódott. A külföldi tőke beruházásai szinte kizárólag a partvidékre korlátozódtak, kivéve néhány kitermelő ágazatot. Amint az 1. táblázatból látható, a befektetett tőke különben is viszonylag csekély volt az ország méreteihez és potenciáljához képest. A hazai tőkehiányt pedig jól jelzi, hogy pl. 1933-ban a külföldi tulajdonban levő iparvállalatok így is az ipari üzemek 16,8%-át, tették ki, az összes munkáslétszám 30,1%-át foglalkoztatták és az összes ipari termelés 35%-át szolgáltatták²⁾. Ami a területi megoszlást illeti, rendkívül jellemző, hogy az 1931-es beruházások 42,8%-a Sanghaj környékére, 33,9%-a pedig Északkelet-Kínára esett.³⁾

1. táblázat. A tőkés hatalmak beruházásai Kínában (mó dollár)⁴⁾

Év	1902	1931	1945
Teljes beruházás	787,5	3242,5	9750,0
Ebből			
ÉK-Kína	216,0	880,0	5591,1
Többi terület	571,5	2362,5	4158,9

Megfigyelhető, hogy a befektetések súlypontja fokozatosan a japán befolyás, majd megszállás alá kerülő egykori Mandzsuriára tevődött át. A japán imperializmus terjeszkedését jól tükrözi a 2. táblázat is.

2. táblázat. A beruházások megoszlása az imperialista hatalmak között (%)⁵⁾

Év	1902	1931	1945
Nagy-Britannia		28,4	13,5
Oroszország	együtt 85	—	—
Németország		3,0	..
Japán		44,5	66,6
USA		7,6	10,3
Franciaország	együtt 15	7,5	..
egyéb		9,0	9,6

A népköztársaság kikiáltásáig terjedő időszakban azonban az ipar szinte csak a kitermelő ágazatokra, a könnyűipari termékeket előállító feldolgozóiparra és néhány javítóipari ágazatra korlátozódott; olyan korszerű ágazatok, mint pl. a gépgyártás és vegyipar, szinte teljesen hiányoztak. Rendkívül korszerűtlen volt a mezőgazdaság is. A kis- és középparaszttság — amely a foglalkoztatottak közel 90%-át tette ki — a földnek alig 20%-ával rendelkezett, és a nyomasztó terhek következtében 70%-ban naturál-gazdálkodásra kényszerült⁶⁾. Igazi nagyüzemi gazdálkodás még a nagybirtokokon sem alakult ki⁷⁾. Társadalmi munkamegosztásról, egységes piacról stb. valójában nem is

lehetett beszélni. Különösen fejletlen volt az infrastruktúra, amely főleg a belső területek iparfejlesztését korlátozta.

1949 után a szocialista tervgazdálkodás egyik fő célkitűzése a torz gazdasági szerkezet megváltoztatása lett. Hatalmas méretű iparosítás indult meg, főleg a korábban szinte teljesen alárendelt nehézipar területén. Ez együttjárt bizonyos mértékű decentralizációval is, ugyanis az új nehézipari központok egy részét a lelőhelyek közelébe telepítették. Hasonló tendenciák a könnyűiparban is megnyilvánultak, pl. jelentős textilipari kapacitás épült ki a távoli gypottermesztő körzetekben⁸⁾. Ugyancsak a decentralizáció jegyében 1960 óta mintegy 2000 üzemet telepítettek át a fejletlen körzetekbe⁹⁾. Mindezek eredményeként 1953 és 1983 között a belső területek teljes ipari termelése 31-szeresére nőtt¹⁰⁾.

Ez az ipartelepítési hullám hatalmas előrelépést jelentett Nyugat- és Észak-Kína elmaradt területei számára, még akkor is, ha egyébként a termelési értéket illetően a különbség az eltérő fejlettségű országrészek között nem csökkent jelentős mértékben. Valójában inkább úgy változott a helyzet, hogy a keleti partvidék kiemelkedő szerepe ugyan megmaradt, de emellett Közép-Kínában is hatalmas új ipari agglomerációs góccok – Vuhan (Wuhan), Csangsa (Changsha), Csengtu (Chengdu) stb. – jöttek létre, míg nyugaton és északon a fejlesztés csak egy-egy városban – Urumcsi (Urumqi), Lancsou (Lanzhou), Paotou (Bautou) stb. – illetve bányavidékra összpontosult. A távoli területek elmaradottsága tehát egészében kevésbé változott. Már csak azért sem, mert a mezőgazdaság fejlődése még szerényebb mértékű volt. Bár az vitathatatlanul hatalmas eredmény, hogy a lakosság alapvető ellátását – szerény keretek között – sikerült megvalósítani, és megszűntek az egykor oly gyakori éhínségek, a csekély инвестиáció következtében azonban az agrotechnika nem fejlődött kellő mértékben, és ez különösen az amúgyis rosszabb adottságú területeket sújtotta.

Mindezen ellentmondások ellenére a szocialista építés első nyolc éve óriási fejlődést hozott. Az ezt követő mintegy két évtizedben (a „nagy ugrás” voluntarista célkitűzéseinek elfogadásától a „kulturális forradalom” végéig, 1958–1976) a hibás gazdaságpolitikai döntések sorozatai és az állandósult politikai harcok, valamint az ezekkel járó jelentős gazdasági visszaesés semmiképpen sem kedveztek a gazdasági fejlettségi különbségek felszámolásának. Bár az „önerőre támaszkodás” elve alapján a falvakban statisztikailag jelentős mértékű iparfejlesztés folyt, ez azonban csak alacsony hatékonyságú, rendkívül gazdaságtalan és nem egyszer értéktelen termékeket előállító kisipari jellegű fejlesztést jelentett (legkirívóbb példái a „népi kohók”¹¹⁾). Sok helyütt a termelés emelését nem a technológia fejlesztésével, hanem az emberi fizikai erő mérhetetlen kizsigerelésével érték el. Bár az ilyen heroikus munkák – pl. Tacsaj (Dazhai), Tacsing (Daqing), Vörös Zászló-csatorna stb. – hivatalos ideológiai mintaképpül szolgáltak, nyilvánvaló korszerűtlenségük miatt még abban az időben is csak az infrastruktúra teljes hiányával küszködő területek számára szolgálhattak gazdasági modellként. A kedvezőtlen adottságú területeken folyó természetátalakító munkák pedig korszerű tudományos megalapozottság nélkül gyakran kárbavesztek, vagy a környezet jóvátehetetlen károsodását okozták (a Tarim-menti oázisok elszikesedése¹²⁾, a Lősz-fennsík felgyorsult eróziója¹³⁾ stb.). Hasonló hatásokat eredményezett, hogy a bürokratikus központi tervirányítás gyakran nem vette figyelembe a terü-

let adottságait, és sokszor teljesen gazdaságtalan művelési ágak meghonosítását erőltették.

Lényegében tehát ebben az időszakban a területi fejlettségi különbségek nem csökkentek, sőt – mivel politikai okokból a sűrűn lakott városok jelentős preferenciákat élveztek – inkább nőttek. A hadiipar egyes ágazatain kívül csupán két olyan ágazat említhető, ahol jelentős befektetéseket eszközöltek a fejletlen területeken, részben egymással is összefüggésben: a bányászat–energetika és a közlekedés–szállítás.

1976 októberétől, a „négyek bandájának” bukásától a vezetésben mind inkább előtérbe kerültek az ún. „pragmatikus” vonal képviselői, akik egyre fokozottabban tudták érvényre juttatni egy újfajta gazdaságfejlesztési stratégiával és gazdaságirányítással kapcsolatos elképzeléseiket. 1978 decemberétől kezdve sorra születtek a határozatok, többek között a tulcentralizált gazdasági szerkezet reformjáról, a mezőgazdaság fejlesztéséről, a pártdemokrácia erősítéséről stb. Mindezek új fejezetet nyitottak Kína gazdasági életében.

IV. A gazdasági reform hatása a regionális fejlettségi különbségekre

Az 1978 óta kibontakozó gazdasági reform területfejlesztési politikáját tekintve érdekes kettősség figyelhető meg. Egészében véve minden eddigit meghaladó mértékben fejlesztették az elmaradott területeket, ennek ellenére a relatív fejlettségi különbségek inkább nőttek, mintsem csökkentek.

Ennek bizonyítékául vizsgáljuk meg az 1981–1985 közötti hatodik ötéves terv beruházási politikáját. A terv 230 milliárd jüan (1984-es árfolyamon kb. 120 milliárd dollár) értékű beruházást irányzott elő és 890 fő investíciós programot jelölt ki, melyek közül 120-at minősítettek kiemelt beruházásnak. Figyelmet érdemel, hogy ezek 60%-a az energetika és a szállítás területére összpontosult, és közülük 10 beruházás értéke az 1 milliárd jüant is meghaladta¹⁴⁾.

A kiemelt beruházásoknak azonban csak egy töredéke jutott a fejletlenebb körzetekre, és köztük modern feldolgozóipari ágazatok egyáltalán nem szerepeltek. Ninghszia, Kanszu és Tibet területén egyetlen kiemelt beruházás sem indult meg, Hszincsiangban csupán egy műtrágyagyár, Csinghajban a Sárga-folyó Lungjang-szorosában (Longyangxia) egy 1280 MW teljesítményű vízerőmű, Belső-Mongóliában a külszíni fejtéses Huolinho (Huolinhe) szénbánya és egy hőerőmű, Jünnanban pedig egy szintetikus detergenset előállító üzem minősült annak¹⁵⁾. Bár ezek megépülte kétségkívül jelentős fejlesztést jelent, az arányok mégis sokatmondók. Megjegyzendő, hogy kiemelt fontosságot kapott az út- és vasúthálózat fejlesztése is, bár e téren olyan hatalmas a térség lemaradása, hogy annak felszámolására a teljes beruházási összeg sem lett volna elegendő.

A beruházások aránytalan megoszlásának fő oka abban keresendő, hogy a tervek a gazdaságosság követelményét helyezték előtérbe, és a korlátozott mennyiségű beruházási eszközök valóban hatékony felhasználása csak a már relatíve fejlettebb területeken volt biztosítható. Nyugaton viszont a modern feldolgozóipari ágazatok rentábilis telepítéséhez előbb meg kell teremteni az energetikai és infrastrukturális felté-

teleket. Sőt az ipartelepítés lehetőségeit az is csökkenti, hogy a nyugaton megtermelt energia nagy részét távvezetéken a keleti energiahányos területekre szállítják¹⁶⁾.

A beruházások egyoldalú területi megoszlásában egy másik tényező is szerepet játszott. A reform egyik lényeges vonása az volt, hogy az alkotmány módosításával lehetővé tette a sorompók felnyitását a külföldi tőke előtt¹⁷⁾. A befektetések értéke 1979—1985 között 5,36 milliárd dollárra rúgott, és további 9,34 milliárd dollár beruházásáról, valamint 1897 vegyesvállalat és 109 teljesen külföldi tulajdonú vállalat létrehozásáról született megállapodás¹⁸⁾. A tőkebefektetés 80%-a Hongkongból, 8%-a az Egyesült Államokból, 6%-a Japánból származott¹⁹⁾. A tőkebeáramlás serkentésére először létrehoztak négy ún. különleges övezetet, majd további olyan városokat, illetve övezeteket jelöltek ki, ahol a kivetett nyereségadó az országosan meghatározott 30% helyett csak 15%-ot tett ki, és más gazdasági szabályozókkal is messzemenően megkönnyítették a szabad tőkeáramlást. A beruházások földrajzi elhelyezkedését azonban alapvetően meghatározta az a tény, hogy ezek a kijelölt városok és övezetek kivétel nélkül mind a tengerparton helyezkednek el, sőt a távlati tervek itt egy összefüggő „különleges fejlesztési sáv” kialakítását is szorgalmazzák²⁰⁾. Így érthető, hogy a tőkebefektetések szinte kizárólag a parti övezetben koncentráálódtak, nem segítve ezzel elő a regionális fejlettségi különbségek csökkenését.

Kétségtelen, hogy a különleges övezetek megnyitása — a reform más, itt nem részletezendő hatásaival együtt — dinamikus gazdasági fejlődést indított meg, amelynek azonban voltak árnyoldalai is. Például a beruházások terén az összeszerelő ágazatok és a szolgáltatások jóval felülmúlták a fejlett technológiát igénylő ágazatok fejlesztését²¹⁾, ²²⁾. A túlhevült konjunktúrát 1986-ban érzékelhetően lefékeztek²³⁾. Mindez a gazdaságirányítási módszerek bizonyos finomítását tette szükségessé. Ennek egyik fő eleme a kivihető profitráta arányának a beruházás jellegétől függő megállapítása (pl. a korábbi kedvezményes 15%-os adókulcs csak akkor érvényesíthető, ha a beruházás fejlett technológiát honosít meg²⁴⁾). Az új adórendszer serkenti a gépipar, kohászat, vegyipar, építőanyag-ipar stb. területén a fejlesztéseket, így hosszú távon hozzájárulhat ahhoz, hogy a külföldi cégek a különleges övezetektől távolabb is komolyabb beruházásokat eszközöljenek és ezáltal csökkentsék a fejlődés területi aránytalanságait.

A fejlődés eltérő lehetőségei Kínán belül is feszültséget teremtettek. Egy a „nyugat” problémáival foglalkozó lancsoui konferencián 1985 augusztusában el is hangzott, hogy az állam a parti területek fejlesztésének preferálásával szinte mesterségesen növelte a szakadékot kelet és nyugat között²⁵⁾. Ezen a konferencián éles vita bontakozott ki a fejlesztés lehetőségeiről. Mivel a körülmények nem érettek jelentős méretű külföldi tőke bevonására e területeken, ezért főleg belső (értsd: keleti országrészből származó) befektetőknek kellene beruházásokat eszközölniük. Az is elhangzott, hogy káros és felesleges az ipari növekedés hajszolása, számos területen sokkal fontosabb lenne a földművelés, állattenyésztés és erdőgazdálkodás erősítése, már csak a helyi népesség megélhetése szempontjából is. Elő kell segíteni a már meglévő helyi gyárak kooperációs kapcsolatait nagyobb üzemekkel, fejleszteni kell a technológiai tanácsadást, gyorsítani kell a mérnökök és technikusok kiképzését, erőteljesebben be kell vonni a helyi nemzetiségeket a gazdasági tervékenységekbe. Szó esett a környezet védelméről is: meg kell állítani az ökológiai károsodást, helyre kell állítani a természet

egyensúlyát, főleg a túlzott méretű gabonatermesztés fölszámolásával. Kelet lássa el nyugatot gabonával, az pedig cserébe szállítson húst és nyersanyagokat²⁶⁾.

A központi kormányt ért nem is burkolt bírálatok hatására bejelentették, hogy a nyugati területek fejlesztésére 12 milliárd jüan rendkívüli támogatást nyújtának, melynek 40%-át a mezőgazdaság fejlesztésére, 9,4%-át a szállítási körülmények javítására, 10%-át pedig a falvak energia-ellátására fogják fordítani²⁷⁾.

E konferencia állásfoglalásait jól kiegészíti egy ninghsziai küldöttnek a Hatodik Országos Népi Gyűlés harmadik ülészakán elhangzott beszéde. Ma Csing-nien (Ma Qingnian) hangsúlyozta, hogy Ninghszia saját erejéből nem képes gyorsan fejlődni; központi költségvetési támogatásra van szüksége főleg adókedvezmények, az erőforrások feltárása és az oktatásügy területén. A fejlesztésnek két további lehetőségét is látja. Egyrészt a fejlett parti városokkal és azok vállalataival kialakított kooperáció segíthet, amelynek során Ninghszia nyersanyagokkal és helyi „specialitásokkal” látja el partnereit, cserébe azok alacsony kamatú vagy kamatmentes hitelt nyújtanak az elöregedett üzemek felújításához és újak építéséhez, továbbá segítenek szakemberek kiképzésében. Másrészt Ninghszia (mint mohamedánok lakta terület) kapcsolatba lépett más mohamedán országokkal, létrehozott két nemzetközi „iszlám” együttműködési szervezetet, tőkebefektetések és a technológiai fejlesztés elősegítése céljából.²⁸⁾

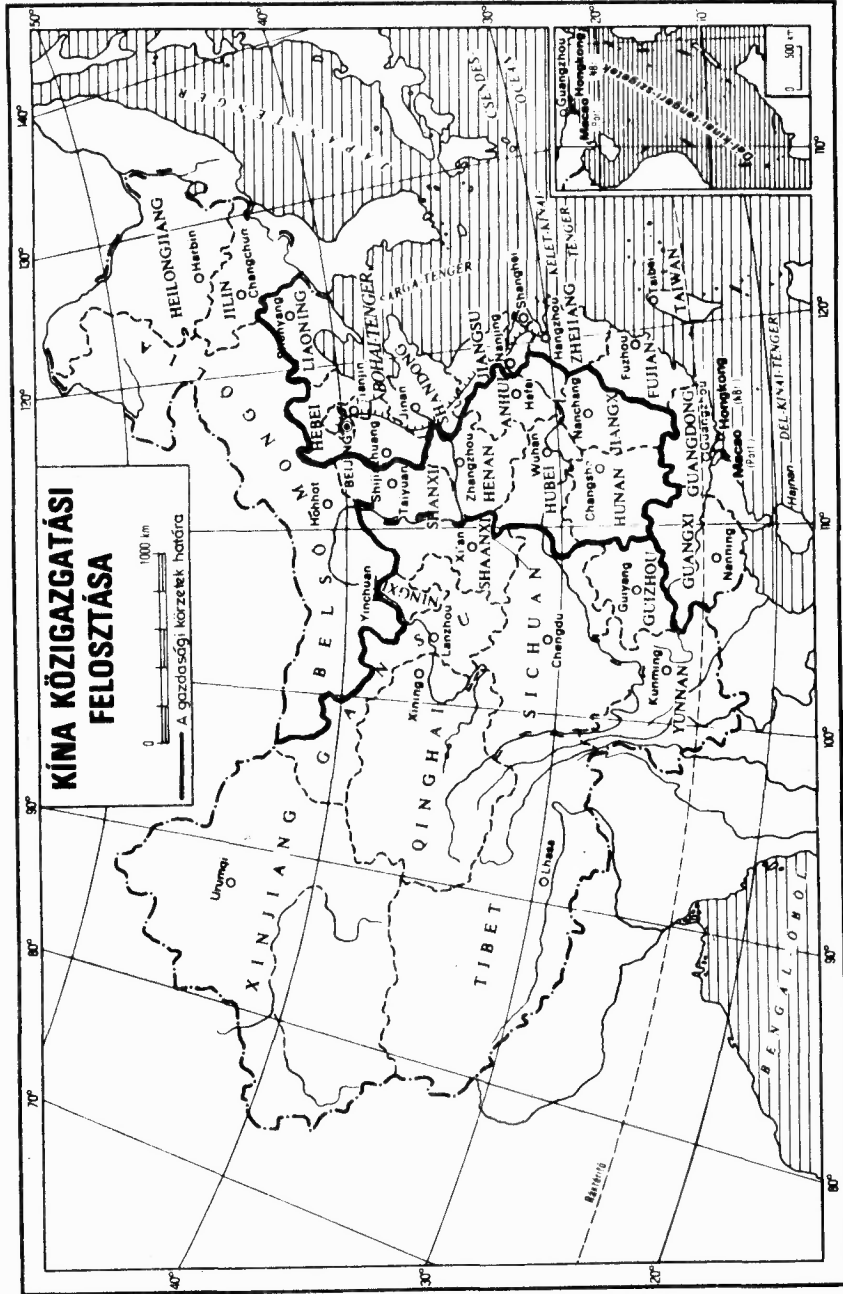
Más térségek vezetői egymással fogtak össze kis „közös piacok” létrehozása céljából. Így pl. négy délnyugati tartomány (Szecsuan, Jünnan, Kujcsou, Kuanghszi) koordinálja beruházási terveit és anyagi erőit a térség gazdag nyersanyagkincseinek, energiaforrásainak kiaknázására és infrastruktúrájának fejlesztésére.²⁹⁾ Hasonló együttműködés alakult ki Liaoning, Csilin, Hejlungcsiang és Belső-Mongólia között is.³⁰⁾

E vázlatos áttekintést összefoglalva tehát megállapítható, hogy Kína természeti tényezők által meghatározott és a történelmi fejlődés során kialakult regionális gazdasági fejlettségi különbségei az elmúlt évtizedben sem változtak lényegesen, sőt a problémák inkább kiéleződtek, vitákhoz vezettek. Az új hetedik ötéves terv (1986–1990) főleg e viták eredményeként külön fejezetet szentel a területfejlesztési politikának. Mielőtt azonban ennek elemeit áttekintenénk, vizsgáljuk meg konkrétan néhány statisztikai adatsor segítségével a meglévő fejlettségi különbségeket.

V. A regionális gazdasági fejlettségi különbségek mutatói

A továbbiakban megkíséreljük néhány példán keresztül érzékeltetni a meglévő különbségeket, hivatalos kínai statisztikai adatok alapján. A 29 nagy közigazgatási egység részletes összehasonlító vizsgálata helyett azonban célszerűnek látszik bizonyos összevont típusú területek elemzése. Mivel a hatodik ötéves terv előkészítése során a gazdasági tervezés céljaira ki is alakítottak három ilyen nagy gazdasági körzetet³¹⁾ (3. táblázat), logikusnak tűnik az egyes tényezőket e három körzetre lebontva vizsgálni.

(Megjegyezzük, hogy e beosztás vitatható elemeket is tartalmaz, pl. Belső-Mongóliát gazdasági fejlettségi szintje alapján inkább „Nyugathoz”, Szecsuant viszont (és talán Kuanghszit is) inkább „Középhez” kellene sorolni. Emiatt például a „Nyu-

3. táblázat. A három gazdasági körzethez tartozó tartományok és autonóm területek (utóbbiak neve rövidíttve) (vö. 1. ábra)

Kelet-Kína		Közép-Kína		Nyugat-Kína	
Peking	(Beijing)	Belső-Mongólia	(Nei Monggol)	Szecsuan	(Sichuan)
Tiencsin	(Tianjin)	Sanhszi	(Shanxi)	Kujcsou	(Guizhou)
Hopej	(Hebei)	Csilin	(Jilin)	Jünnan	(Yunnan)
Liaoning		Hejlungcsiang	(Heilongjiang)	Tibet	(Xizang)
Sanghaj	(Shanghai)	Anhuj	(Anhui)	Senhszi	(Shaanxi)
Csiangszu	(Jiangsu)	Csianghszi	(Jiangxi)	Kanszu	(Gansu)
Csőcsiang	(Zhejiang)	Honan	(Henan)	Csinghaj	(Qinghai)
Fucsien	(Fujian)	Hupej	(Hubei)	Ninghszia	(Ningxia)
Santung	(Shandong)	Hunan		Hszincsiang	(Xinjiang)
Kuangtung	(Guangdong)				
Kuanghszi	(Guangxi)				

gat'' statisztikai adatait a sűrűn lakott és néhány nagy ipari központtal rendelkező Szecsuan kissé feljavitja, ez mindenképp figyelembe veendő az átlagok összehasonlításánál.)

4. táblázat. A három fő gazdasági körzet területi és népességi adatai. Magyarázat: (1) Belső-Mongólia nélkül; (2) Szecsuan nélkül.

1. Népesség, foglalkoztatottság

	Terület		Lakosság 1984		Népsűrűség fő/km ²
	mó km ²	%	mó fő	%	
Kelet-Kína	1,3	13,5	425,4	41,3	327
Közép-Kína	2,9	30,0	367,7	35,7	127
(1)	1,7	17,9	347,9	33,8	205
Nyugat-Kína	5,4	56,5	238,0	23,0	43
(2)	4,8	50,1	136,3	13,2	28

Mint a 4. táblázatból látható, a különbségek igen jelentősek, sőt még szembe-tűnőbbek, ha — az előző megjegyzésben foglaltaknak megfelelően — Belső-Mongóliát és Szecsuant „kivesszük” a saját körzetéből. Az átlagok mellett azonban a szélsőségeket is vizsgálnunk kell. Nyugat-Kína egyes tartományjaiban a népsűrűség 10 fő/km² alatt van (Tibet 1,6; Csinghaj 6; Hszincsiang 8), sőt egyes „kisebb” tájakon (Tibeti-fennsík) az 1 fő/km²-t sem éri el. Ugyanakkor Kelet-Kínában a legnépesebb tartományokban a 600 fő/km²-t is meghaladja (Sanghaj 1944, Tiencsin 707, Csiangszu 602), itt még a leggyéribben lakott Kuanghszié is 165 fő/km².

A népesség szaporodásában viszont fordított előjelű különbség figyelhető meg. Míg a természetes szaporodás országos átlaga 14,55‰, addig Sanghajé 9,70‰, és hasonlóan az országos átlag alatt van több keleti tartományé, nyugaton viszont magasak az értékek (Hszincsiang 20,67‰, Tibet 21,13‰, Ninghszia 23,57‰). A születési és halálozási arány egyaránt Tibetben a legmagasabb (31,05‰, illetve 9,92‰), szemben az országos átlaggal (20,91‰, illetve 6,36‰)³². A népesedési ciklus adott szakaszában világszerte kb. ezek a különbségek figyelhetők meg a fejlett és fejletlen területek között.

Az aktív keresők száma 1984-ben mintegy 460 millió tét ki. A foglalkoztatottak 74%-a falun, 26%-a városban él. Az amúgyis túlnépesedett városok zöme is keleten terül el, ezért népességszámuk emelkedését adminisztratív eszközökkel korlátozzák. Erre szükség is van, mert a város és falu fejlettségi különbségei még igen jelentősek. A falusi kereső népességnek 86%-a a mezőgazdaságban tevékenykedik (ipar 9%, egyéb — ebbe itt beleértik az erdőgazdálkodást, halászatot, bányászatot és építőipart is — mindössze 5%). Ezt az arányt 2000-re 30 : 40 : 30-ra szeretnék változtatni. Ami a 26%-nyi városi keresőket illeti, ezek közel 60%-át az ipar foglalkoztatja. A tercier ágazatban foglalkoztatottak száma ma még csak a nagyvárosokban számottevő; nyugaton az egyik legsúlyosabb gond éppen a szolgáltatások iránti igények kielégítése³³, ³⁴.

2. Általános gazdasági mutatók

Az 5. táblázat néhány adatsora jól tükrözi a három körzet eltérő fejlettségét. Látható, hogy a keleti körzet egyedül nagyobb arányban járul hozzá az ipar és mezőgazdaság együttes termelési értékéhez, mint a másik két körzet együttvéve. Különösen szembetűnők ezek a különbségek az 1 főre vetített termelési értékek esetében. Kelet-Kína kiemelkedő szerepét az is jelzi, hogy noha – mint látni fogjuk – mezőgazdasága is fejlettebb a többi körzeténél, mégis az ipari termelés értéke több mint négyszeresen felülmúlja a mezőgazdaságét!

5. táblázat. A három körzet fő termelési és beruházási mutatói³⁵⁾

	1980		Teljes termelési érték ⁽¹⁾			1980– –1985 % (3)
	%	100 mó júan	%	megoszlása ip : mg ⁽²⁾	1 főre júan	
Kelet-Kína	55,4	6 927	56,9	81,8 : 18,2	1 611	73,7
Közép-Kína	29,8	3 520	28,9	69,8 : 30,2	948	64,3
Nyugat-Kína	14,8	1 721	14,2	65,9 : 34,1	718	61,4
Összesen		12 168			1 169	69,1
		Teljes beruházás ⁽⁴⁾		Állótöke növekedése		
		1985				
		100 mó júan	%	100 mó júan		
Kelet-Kína		16,27	50,7	10,95		
Közép-Kína		9,97	31,0	7,18		
Nyugat-Kína		5,88	18,3	4,44		
Összesen		32,12		22,57		

Magyarázat:

- 1) csak az ipar és mezőgazdaság együttes értéke
- 2) ipari és mezőgazdasági termelési értékek aránya
- 3) növekedés az 1980–1985 közötti időszakban
- 4) csak állami vállalatoknál

A táblázat azonban ennél többet is elárul: messzemenően alátámasztja azt a megállapítást, hogy a különbségek az egyes körzetek közt csak növekedtek a gazdasági reform kibontakozásának időszakában, 1980–1985 között. Kelet-Kína részesedése a teljes termelési értékéből 1,5%-kal nőtt, míg Közép-Kínáé 0,9%-kal, Nyugat-Kínáé pedig 0,6%-kal csökkent. Ha pedig az abszolút növekedést nézzük, itt még nagyobb a keleti körzet növekedési rátája: 9,4%-kal meghaladja a középső és 12,3%-kal a nyugati körzetét! Hasonlóan nagyok a különbségek a beruházások terén is, ahol a keleti körzet aránya szintén meghaladja a másik két körzet együttes részesedését. Ez bizonyos extrapolációra is lehetőséget nyújt: várható, hogy a termelési értékekben megmutató aránytalanságok az elkövetkező években állandósulni, sőt növekedni fognak.

A fentieket még további adatokkal is alátámaszthatjuk. Például Kína több mint 200 000 állami vállalatának 47,6%-a a keleti körzetben található. Ha pedig a legnagyobb termelési értéket képviselő 4264 vállalatot tekintjük, azoknak 53,7%-a fejt ki tevékenységét Kelet-Kínában.³⁶⁾

Ezek után vizsgáljuk meg, milyen fejlettségi különbségek mutathatók ki a népgazdaság legfontosabb ágazataiban.

3. Ipar

Az ipar terén különösen jelentős fejlettségi különbségekről és azok okairól az előzőekben már sok szó esett. Lényegében 1949 előtt a belső területeken szinte alig történt ipartelepítés. 1952 és 1983 között 464,4 milliárd jüant fektettek be ipari beruházásokba³⁷⁾ a korábbiaknál decentralizáltabb fejlesztés jegyében. Ennek ellenére – mint azt a 6. táblázat néhány adata is példázza – az ipar termelési értékének túlnyomó többsége ma is keletről kerül ki, sőt a feldolgozóipari ágazatok terén a különbség még nagyobb. A területi arányokat vizsgálva azonban azt is figyelembe kell venni, hogy Kínában nagyon sok vállalat nyersanyag- és energiaellátási, valamint technológiai problémák miatt kapacitását csak részben tudja kihasználni^{38, 39)}. Ezért érdemes külön is elemezni néhány ágazat helyzetét.

a) A bányászat és energiaipar területi elhelyezkedése nyilvánvalóan a lelőhelyek földrajzi megoszlásának függvénye. Így nem véletlen, hogy ezekben az ágazatokban az ásványkincsekben gazdag nyugati és középső területek súlya egyre jelentősebbé válik. Mivel a bányászat a nyersanyagok általában magas szállítási költségei következtében fontos ipartelepítő tényezőt jelenthet, távlatilag elősegítheti az iparosítást. Jellemző példa erre a Csinghaj tartományban fekvő Cajdam-medence, ahol a gazdag só-, kőolaj- és színesfémkészletek a közeli vízerőművekkel párosulva egy nagy ipari bázis kialakulását segítették elő.⁴⁰⁾ Hasonló fejlődés más távoli területeken is várható.

Kína gazdag energiahordozókban, de az energiaszektorba fektetett óriási beruházások ellenére a kereslet egyre jobban meghaladja a kínálatot.⁴¹⁾ 1984 végén 85 000 MW-nyi erőművi kapacitás állt rendelkezésre. Ennek 68%-át a főleg a középső és keleti körzetekbe telepített hőerőművek adták⁴²⁾ (6. táblázat). Az északi területek gazdag szénvagyonára további hőerőművek is épülnek. Néhány korábbi, óriási infrastrukturális beruházást igénylő tervet, amelyek öt nagy, főleg külszíni fejtéses bánya megnyitását szorgalmazták északnyugaton, egy 1986. évi döntéssel határozatlan időre elhalasztottak. Inkább a legrégebben működő keleti és északkeleti bányák rekonstrukcióját helyezték előtérbe, pedig itt egyre drágább a termelés és a minőség is gyengébb. Ugyanakkor a rekonstrukció mellett szólnak a szénszállítás krónikussá vált gondjai is.⁴³⁾

A víziergia-készletek 70%-a nyugaton és délnyugaton található. A vízierőmű-program grandiózus, hatalmas beruházásokat terveznek Csinghajban, Szecsuanban, Kujcsouban és Hupejben, de kérdéses, hogy ezekhez rendelkezésre fog-e állni elegendő tőke; újabban japán, kuwaiti és dán cégek bevonásáról is szó van.⁴⁴⁾ Különösen nagy vihart kavart a Jangce szorosai mentén kiépítendő 13 000 MW összkapacitású erőmű terve,⁴⁵⁾ gazdaságossági, környezetvédelmi és stratégiai (hónvédelmi) megfontolások miatt egyelőre bizonytalan, megvalósul-e a beruházás.

6. táblázat. A három gazdasági körzet ipari termelése

	Egyes iparcikkek termelése, 1984													
	Összes ipari termelés 1985		villamos energia		szén		acél		cement		televízió		kerékpár	
	100 millió jüan	%	md kWh	%	mó t	%	1000 t	%	1000 t	%	1000 db	%	1000 db	%
Kelet-Kína	5 664,44	61,2	185	49,0	197,2	25,0	24 830	56,4	62 978	51,2	7 599	75,7	22 911	80,1
Közép-Kína	2 456,69	26,5	127	33,7	444,8	56,3	13 430	30,5	38 510	31,3	1 367	13,6	4 577	16,0
Nyugat-Kína	1 134,21	12,3	65	17,3	147,4	18,7	5 783	13,1	21 528	17,5	1 070	10,7	1 124	3,9
Összesen	9 255,34		377		789,4		44 043		123 016		10 036		28 612	

Az olajkészletek megítélése is változik. Korábban Hszincsiang olajmezői jelentették az egyetlen komolyabb forrást, majd az északkeleti tácsingi (Daqing) feltárások révén Kína egyszerre „olajnagy hatalom” lett. A tengerpartok és selfek kutatásai nyomán ma már viszont úgy vélik, hogy a készletek 85%-a keleten található⁴⁶⁾ és a termelés súlypontja is kezd oda áttévődni.^{47, 48)} A helyzet azonban változhat, hiszen egyelőre csak az üledékes kőzetekből álló geológiai formációk 20%-át kutatták meg.⁴⁹⁾ A legújabb hírek szerint pl. a Tarim-medencében a közel-keletivel vetélkedő nagyságú olajkincs rejlik.⁵⁰⁾ Hasonló váratlan eredmények várhatók a földgázkutatás terén is⁵¹⁾; ma a kitermelés közel felét Szecsuan adja.

A hagyományos energiatermelő ágazatokat tekintve tehát összességében elmondható, hogy a gazdaságilag fejletlen területeken óriási potenciál áll rendelkezésre, és ezek fokozódó kiaknázása erős katalizáló hatást jelenthet az iparfejlesztésre. De valószínűleg ez inkább elméleti lehetőség, mert a keleti iparvidék súlyos energiaháánya miatt egyelőre a megtermelt energiát szinte teljes egészében oda kell szállítani.^{52, 53)} Emiatt az atomerőműveket is mind a keleti tengerpartra telepítették.⁵⁴⁾ Az atomenergiával kapcsolatos korábbi fejlesztési terveket egyébként erősen redukálták, jelenleg csak két új erőmű építéséről van szó, szintén a tengerparton, Kuangcsouban és Csöcsiangban.^{55, 56, 57)}

Komoly beruházást igényel még egy országos energiahálózat kialakítása is. Egyelőre a regionális hálózatok nincsenek összekapcsolva, és a vezetékek többsége is alacsony feszültségű.⁵⁸⁾ Természetesen a meglévő hálózat is túlnyomórészt keleten összpontosul. Mivel az elszórtan és nagy távolságra elhelyezkedő nyugati településeket egyelőre a hatalmas költségek miatt úgysem lehetne hálózati energiával ellátni, ott előtérbe kerülnek bizonyos helyi energiaforrások is (geotermikus, nap-, szél-, biogáz-erőművek).⁵⁹⁾ Különösen Tibet területén folynak ilyen fejlesztések.^{60, 61, 62)}

b) Az alapanyaggyártó ágazatok telepítését is meghatározza a nyersanyag vagy az energiaforrás közelsége, ezért az elmúlt közel negyven év beruházásai révén az üzemek földrajzi elhelyezkedése arányosabb lett. A keleti övezet vezető szerepe azonban nem szűnt meg, amint ezt két alapvető ágazat, az acél- és cementipar adatai mutatják (6. táblázat). Sőt, a cementiparban a legújabb nagy beruházások – Szucsou (Suzhou), Vuhszi (Wuxi), Peking – tovább növelték a keleti körzet súlyát.⁶³⁾ A vas- és acéliparban 1950–1984 között 70 milliárd jüant investáltak. Számos új kohászati központ alakult ki a középső és nyugati területeken, mint pl. Vuhan (Wuhan), Paotou (Baotou), Csungcsing (Chongqing), Tukou (Dokou) stb. Megfigyelhető azonban, hogy a legújabb beruházások ismét keleten koncentrálódnak. Néhány elavult üzem elkerülhetetlen rekonstrukciója mellett elkezdődött a paosani (Baoshan) kombinát építése,⁶⁴⁾ és a legújabb terv brit tőkével egy ningpoi (Ningbo) acélmű létrehozása.⁶⁵⁾ Ezek teljes elkészülte után a keleti körzet súlya még nagyobb lesz.

Hasonló tendenciák figyelhetők meg a petrokémiában is,^{66, 67)} bár ezt az olajbányászat már említett területi változása is indokolja. Más vegyipari termékek terén – műtrágya, szervesetlen alapanyagok – némileg arányosabb a fejlesztés, mivel ezek részben nyugati nyersanyag-lelőhelyek (Csinghaj, Hszincsiang, Jünnan) közelébe települnek.

c) A feldolgozóipari ágazatok terén figyelhető meg kétségtávolúan a legnagyobb területi aránytalanság. Ez bizonyos fokig érthető is, hiszen a feldolgozóipar jelentős

tőke-, infrastruktúra- és szakemberigényét együtt jobbra csak a keleti partvidék tudta kielégíteni. Az ötvenes évektől kezdődő iparfejlesztés azért itt is eredményezett változásokat. Főleg a Jangce mentén, a Szecsuani-medencében és egyes nyugati és északi városokban — Lancsou (Lanzhou), Csengtu (Chengdu), Csungcing (Chongqing), Hszining (Xining), Urumcsi (Urumqi) — jelentős gépgyártó kapacitás alakult ki, elsősorban a szerszámgépek, bányagépek, mezőgazdasági és közlekedési gépek gyártása terén.⁶⁸⁾ Az üzemek közül azonban viszonylag kevés tekinthető korszerűnek. Fejlett technológiával rendelkező modern iparágak (elektro- és híradástechnika, finommechanika, optika stb.) telephelyei jobbra ma is csak a tengerparti sávban találhatók. Ez a technológiai fejlettségi különbség a különleges övezetek megnyitása óta csak fokozódott.

A könnyűipari ágazatok elhelyezkedése valamivel arányosabb. A textilipar területén pl. az északnyugati övezet súlya egyre jelentősebb.⁶⁹⁾ Hasonlóan decentralizáltak a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak, elsősorban az élelmiszeripar, bár a technológia színvonala igen változó. A papír- és kerámiaiparban viszont ismét csak számottevő a keleti körzet túlsúlya.⁷⁰⁾

A feldolgozóipar területi elhelyezkedését a piac is megszabja. Kínában az elmúlt években számos termék iránt hallatlan mértékben megnőtt a kereslet (pl. háztartási gépek, híradástechnikai eszközök, órák, optikai cikkek, kerékpárok stb.); nem véletlen tehát, hogy az ezeket előállító piacorientált iparágak fejlesztése a sűrűn lakott keleti partvidéken összpontosul.⁷¹⁾

4. Mezőgazdaság

7. táblázat. A három körzet fő mezőgazdasági mutatói.

	Teljes mezőgazdasági termelési érték		Mg. gépek teljesítménye		Műtrágyafelh. ⁽¹⁾		Hüstermelés
	1985	1980— —1985			1984		
	100 millió jüan	%	% (2)	LE	%	kg/ha	1000 t
Kelet-Kína	1 262,14	43,3	51,8	129 259	48,8	160,3	6 513
Közép-Kína	1 062,84	36,5	44,5	94 973	35,9	97,6	4 738
Nyugat-Kína	587,12	20,2	46,3	40 456	15,3	78,9	4 155
Összesen	2 912,10		49,8	264 688			15 406

Magyarázat: 1) Műtrágyafelhasználás (nem súlyozott átlag); 2) növekedés az 1980—1985 közötti időszakban.

A mezőgazdaság Kínában kiemelkedően fontos ágazat, hiszen még ma is a népesség közel 3/4-ét foglalkoztatja, és több mint 1 milliárd ember mindennapi kenyerét kell biztosítania. Mint a 7. táblázat bizonyítja, a fejlettségi különbségek e téren is jelentősek, bár ebben az eltérő természeti adottságoknak kiemelkedő szerepük van.⁷²⁾ A természeti tényezők okozta különbségeket csak fejlett agrotechnikai szín-

vonat tudná kiegyenlíteni, de Kína mezőgazdasága épp e téren van nagyon elmaradva.⁷³⁾ Az agrotechnika fejlesztése hatalmas tőkebefektetéseket igényelne, mezőgazdaságra azonban még a 80-as években is csak a teljes beruházási összeg átlag 2%-át fordították.⁷⁴⁾

Mindennek ellenére a reform időszakában a mezőgazdaság termelése látványosan növekedett. Ez egyértelműen az új érdekeltégi (ún. „felelősségi”) rendszer bevezetésének köszönhető, amelynek lényege, hogy a családok egy meghatározott mennyiségű termék leadása után a többlettel szabadon rendelkezhetnek, piacon is értékesíthetik. Az új rendszer számos parasztcsalád jelentős jövedelemnövekedését eredményezte; ezt gyakran mezőgazdasági kisgépek beszerzésére fordították, hogy tovább növelhessék termelési eredményeiket. Más családok kifejezetten egy-egy termék előállítására (pl. baromfityenésztésre) szakosodtak stb. A fejlődés a kedvezőbb adottságú területeken azonban érthetően nagyobb mértékű volt, mint ezt a 7. táblázat is jelzi (az adatok értékelésénél vegyük figyelembe, hogy a nyugati körzet eredményeit a jó mezőgazdasági adottságú Szecsuan erősen feljavitja).

A körzetek között jelentős különbség van az ágazatok szerkezetében is: keleten a földművelés, nyugaton az állattenyésztés szerepe jelentősebb.⁷⁵⁾ A földművelés kiterjesztését korábban nagyon erőltették északon és nyugaton. A szűzföldek feltörése azonban az alacsony agrotechnikai színvonal miatt igen gyenge termésátlagokat eredményezett és ökológiai károsodásokat is okozott. Ma ez a program jóval mérsékeltebb, nagyobb figyelmet szentelnek viszont a szántók védelmének. Az állandó homokverések, a sivatag terjeszkedése ellen őrjási erdősítési programba kezdtek északon és nyugaton, az ún. „Zöld Nagy Fal” építésébe. 1978 óta 267 millió jüant fordítottak rá és 5,95 millió ha-t fásítottak; 1990-ig ezt 6,51 millió ha-ral tervezik növelni.⁷⁶⁾ Hasonlóan gondot fordítanak a vízgazdálkodásra is: a Tarim-völgy, a Turfáni- és Hámí-medence példája bizonyítja, milyen jelentős terménövekedést eredményezhet az öntözés kiterjesztése.

Az állattenyésztés terén nagyok a színvonalkülönbségek. Általánosságban keleten inkább belterjes, nyugaton külterjes jellegű, ez a termelési értékben is megmutatik. A legkiemelkedőbb ágazat a sertésenyésztés, de az állomány eloszlása egyenetlen, 2/3-a a Jangcétól délre található.⁷⁷⁾ Ugyanakkor a juh- és kecskenyésztésben nyugaté a vezető szerep, míg a szarvasmarha-állomány északkeleten összpontosul, a tejipari termelés 28,7%-a pl. Hejlungcsiangból kerül ki.⁷⁸⁾

5. Közlekedés, szállítás, távközlés

Kína mind a vasúti, mind a közúthálózat terén messze elmarad a hasonló nagyságrendű országoktól pl. Braziliától, Indiától,⁷⁹⁾ ez gazdasági fejlődésének egyik súlyos akadálya. A hálózat fejlesztése és modernizálása azonban horribilis tökélet igényelne, és mivel ennek csak töredéke áll rendelkezésre, várható, hogy a szállítási feszültségek csak növekedni fognak.

A prioritást egyelőre a vasút élvezi. Míg 1876–1949 között csak 22 000 km vasút épült, addig 1949–1983 között 29 600 km,⁸⁰⁾ és már 1983 óta is újabb megépült szakaszokat adtak át (pl. a Tien-sanon át, illetve a Cajdam-medencébe vezető

vonalakat). Új vonalak építése mellett folyik a régiak felújítása, kétvágányúvá való átépítése és villamosítása is. A fejlesztések ellenére súlyos gondokkal küzd a vasút. A szállítási kapacitás messze elmarad a forgalom növekedésétől, csak az igények 50–70%-át képes kielégíteni.⁸¹⁾ Egyes csomópontokban rendszeres a torlódás, késés, emiatt pl. évente 1 millió jüan értékű romlandó áru megy tönkre. A vonalak egy része egyik irányban túlszűfolt, ellenkező irányban viszont kihasználatlan, az üresjáratok rengeteg energiát pazarolnak el.⁸²⁾

Ami a területi megoszlást illeti, a hálózat zöme keleten összpontosul, de Tibet kivételével ma már minden tartomány elérhető vasúton. A nagyobb hálózatsűrűség ellenére sem mondható, hogy a keleti körzet közlekedése fejlettebb. A túlterhelt vonalak zöme ugyanis teljes felújításra szorulna, és itt is szükség lenne új vonalak építésére, hogy az igényeknek eleget tudjon tenni.⁸³⁾

A közúthálózat még a vasútnál is elmaradottabb. A 900 000 km-nyi közút túlnyomó része korszerűtlen. Jellemző, hogy a közutak aránya a teljes áruszállításban mindössze 11%.⁸⁴⁾ A területi megoszlást illetően természetesen kelet úthálózata sokkal sűrűbb, minőségileg is jobb,⁸⁵⁾ de egészében nem lehet beszélni fejlettségi különbségekről, hiszen az egyes körzetek gazdasági szintjéhez képest relatíve mindenütt nagy az elmaradás.

A szállítási gondokat persze nem csupán a gyenge hálózat okozza, hanem szállítóeszközökben is nagy a hiány.⁸⁶⁾ Jellemző, hogy a külföldi tőkebefektetések egy része éppen a járműgyártásba áramlik,^{87, 88, 89)} hiszen e téren még hatalmas konjunktúra várható.

Megemlítendő, hogy a szállítás terén jelentős fejlesztés folyik a tengerparti kikötőkben és kisebb mértékben a folyami hajózásban is, ez azonban természeti okok miatt nyilvánvalóan csak keletre korlátozódik.

A távközlés terén is nagy Kína lemaradása. Jól példázza ezt a telefonhelyzet: 100 főre csak 0,5 állomás jut (Hongkongban ugyanannyi állomás van, mint egész Kínában együttvéve!) és ez a gyér hálózat is szinte kizárólag a keleti partvidékre korlátozódik. A 2000-ig szóló fejlesztési tervek alapján ezek a különbségek még nőni is fognak, mert a 80 milliárd jüanos program csak néhány partmenti és a Jangce alsó szakasza menti nagyváros fejlesztését írja elő.⁹⁰⁾

6. Oktatás, kultúra, egészségügy

8. táblázat. Az egyes gazdasági körzetek kulturális mutatói

	Kórházi ágy		Orvosok		Felsőfokú Intézmény		Hallgatók		Nyilvános könyvtár db	Múzeum db
	1000 db	1000 főre	1000 főre	1000 főre	db	%	1000 főre	%		
Kelet-Kína	881	2,07	548	1,29	437	48,5	684	49,0	810	250
Közép-Kína	810	2,20	483	1,31	288	31,9	450	32,2	800	270
Nyugat-Kína	475	2,00	310	1,31	177	19,6	262	18,8	604	68
Összesen	2166	2,09	1341	1,30	902		1396		2214	588

A fejlett és elmaradott körzetek különbsége oktatási téren számottevő. Mint az új oktatási reformot előkészítő vizsgálatokból kitűnik, a nyugati és északi területeken (sőt még a relatíve fejlettebb keleti körzetek vidéki településein is!) csak 95%-os a 6 osztályos alapiskola beiskolázási szintje, a 7–9 osztálynak megfelelő „alsó középiskolába” pedig csak a gyerekeknek 2/3-a jut el.⁹¹⁾ A távoli területeken az iskolák felszerelése szegényes, szakképzett tanárokból hiány van, bár ezt egyrészt a fejlett területek egyetemre és főiskolára küldött hallgatók számának növelésével, másrészt központi munkaerő-irányítással igyekeznek csökkenteni. Jellemző, hogy az új oktatási terv – amely az egységes 9 osztályos iskola bevezetését szorgalmazza – felmérve a realitásokat, területenként eltérő határidőket tűz ki a végrehajtásra. Eszerint a legnagyobb városokban és a tengerparton (kb. a lakosság 25%-a él itt) 1990-ig, a kisebb településeken, falvakban (50%) 1995-ig kell az egységes iskolát bevezetni, míg az ún. fejletlen területeken „az adottságoknak megfelelően”, kormánytámogatással, határidő nélkül kell a tervet végrehajtani.⁹²⁾

Még nagyobbak a különbségek az ún. „felső középiskolák” (10–12 osztály) és a felsőfokú oktatási intézmények terén. Ez utóbbiak többsége a keleti parti sávban összpontosul.⁹³⁾ (8. táblázat), pl. Sanghajban egyedül annyi egyetem és főiskola van, mint Kanszuban, Ninghsziában, Csinghajban és Tibetben együttvéve. A felsőfokú végzettségűek arányában is hasonlóak a különbségek. Az országos átlag (100 000 főre) 440, de míg Pekingben 3578, Liaoningban 732, addig Tibetben 283, Jünnanban 248⁹⁴⁾. Ez utóbbi mutató értékénél azt is figyelembe kell venni, hogy a felsőfokú végzettségűek egy része nem helyi születésű, hanem bevándorolt, vagy munkahelyére központilag irányított, ennek köszönhető pl. Csinghaj viszonylag magas (662) értéke.

Az égető szakemberhiányt (amely főleg a „kulturális forradalom” idején szétzillesztett oktatás következménye) káderek átképzésével is igyekeznek csökkenteni. A reform során 2700 pártiskolát állítottak fel, ahol 1978 óta (1 hónaptól 3 évig terjedő tanfolyamokon) közel 4 millió embert készítettek fel az új feladatokra. Természetesen ezeknek az iskoláknak a zöme is keleten, főleg Peking, Tiencsin, Sanghaj, Liaoning és Csiangszu tartományokban összpontosul.⁹⁵⁾ A távoli körzetek oktatási gondjai tükröződnek vissza abban is, hogy bár a korábbi politikával szemben a központi kormány újabban igyekszik a gazdasági és politikai irányító szervekbe helyi nemzetiségi lakosokat is bevonni, ehhez egyelőre nem áll rendelkezésre elég szakképzett munkaerő.

A kultúra, a művelődés területén sem egyenlők a feltételek, bár itt már megfigyelhető némi kiegyenlítődé; az egészségügy pedig némely statisztikai mutatókban olyan kedvező képet mutat, mintha nem is lennének különbségek! (8. táblázat). Más mutatók azonban jelzik, hogy azért a helyzet nem ilyen jó. Pl. a csecsemőhalandóság országos aránya 34‰, de míg Pekingben ugyanez csak 11,61‰, addig Csinghaj két prefektúrájában 116,2, illetve 146‰.⁹⁶⁾ A távoli területeken sokkal rosszabb az egészségügyi intézmények felszereltsége is.

7. Életszínvonal

9. táblázat. Az egyes gazdasági körzetek életszínvonal-mutatói.^{97, 98)}

	1 főre jutó átl. jövedelem (júan) 1985			A városi lakosság adatai 1985					
	mg.-i dolgozók	ipari	város- lakók	kiadás		lakás	Fogy. cikkek		
				(1) júan/fő	(2)	(3) m ² /fő	1000 családra		
				(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Kelet-Kína	463	1132	810	784	387	5,68	14	96	47
Közép-Kína	389	1026	655	636	333	6,93	4	89	56
Nyugat-Kína	322	1136	708	694	351	7,33	8	88	57
Összesen	398	1096	752

Magyarázat:

- 1) Összes megélhetési költség
- 2) Élelmiszerre fordított kiadások
- 3) Lakóterület
- 4) Hűtőgépek száma
- 5) TV-készülékek száma
- 6) Mosógépek száma

Megjegyzés: a jövedelem és kiadás adatai 1 évre vonatkoznak.

Az életszínvonal különbségeit nehéz értékelni, mert viszonylag kevés adat áll rendelkezésre, és ezek is főleg átlagértékek. Mint a 9. táblázatból látható, az átlagos évi jövedelmek között viszonylag jelentős különbségek vannak ágazati-területi szinten, és az átlagok a nagy egyéni szóródást (melyet a reform csak fokozott) nem is tükrözik. Látható, hogy általában a keleti körzet mutatói itt is a legjobbak; az ipari dolgozók jövedelmében mutatkozó kivétel a jelentős állami szubvenciókkal magyarázható, hiszen a távoli területekre szakemberek csak az átlagosnál magasabb jövedelem ígéréssel csábíthatók. Más adatok szerint Kínában 60 millió ember él a „szegénységi szint” alatt; közülük 27,3 millió fő jövedelme az évi 150 júant sem éri el. E legszegényebbek 65,8%-a a nemzetiégi területeken, a távoli északon és nyugaton él, főként Ninghsziát és Kanszut említik, mint tipikusan „szegények lakta” területeket, de Senhsziben és Kujcsouban is csak 250–300 júan az átlag.^{99, 100)} A városi lakosság jövedelemviszonyaiban, fogyasztási javakkal való ellátottságában viszont sokkal csekélyebbek a területi különbségek, mint ez a 9. táblázatból is látható.

Az életszínvonalat természetesen alapvetően a jövedelmek határozzák meg, de nem szabad figyelmen kívül hagyni az élet minőségét meghatározó egyéb tényezőket sem. Márpedig az infrastrukturális sokkal fejlettebb keleti körzetben ezek a tényezők (szolgáltatások, árukínálat, kommunális ellátottság, művelődési és szórakozási lehetőségek stb.) összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek, mint a távoli ország-részekben.

VI. A hetedik öt éves terv területfejlesztési politikája

A hetedik öt éves terv területfejlesztési politikája lényegében a hatodik öt éves tervben lefektetett alapelveken nyugszik, mely szerint a belső területeken az energia-, nyersanyag- és alapanyagipart, valamint a közlekedés-szállítást kell fejleszteni, hogy a keleti tengerpart korszerű iparfejlesztéséhez a megfelelő bázis biztosítva legyen. Az új terv reálisan számol az egyes területek történelmileg kialakult eltérő fejlettségi szintjével és elsősorban a gazdasági hatékonyság szempontjait érvényesíti. Mindez jól láthatóan eltávolodást jelent az ötvenes-hatvanas évek koncepciójától — amikor deklarált cél volt az ipar közel egyenletes eloszlásának megteremtése — és lényegében egy gazdasági korszakváltásnak, az extenzív gazdálkodásról az intenzívre való átállásnak a megvalósítását célozza.

Az új terv számos cikkelye érint területfejlesztési kérdéseket, illetve utal az adott részben tárgyalt célkitűzések regionális vetületeire, különösen a 7. (mezőgazdaság), a 8–13. (ipar), a 14. (közlekedés és távközlés), a 23–26. (tudományos kutatás), 28–32. (oktatás) és a 35. (külkereskedelem) cikkelyekben. De túl ezen egy konkrét területfejlesztési koncepciót is tartalmaz, amelyet a korábbiakban említett három fő gazdasági körzetre dolgoztak ki (16–18. cikkely). Fő elemei az alábbiakban foglalhatók össze.

a) A keleti partvidéken elsősorban a hagyományos ágazatokat kell fejleszteni, valamint magas technológiájú, főleg fogyasztási cikkeket gyártó új iparágakat kell megteremteni. Fontos feladat a már meglévő ipari üzemek technológiai szintjének emelése, az energiaforrások kiaknázásának és a közlekedési hálózatnak gyors ütemű fejlesztése, valamint a tercier ágazatok súlyának növelése. Javítani kell az árukínálatot, a piacok ellátását és a feltételek javításával emelni kell a turizmus szintjét. Gondoskodni kell a külföldi tőkeberuházások eddigieknél célszerűbb felhasználásáról, hogy azok főleg a fejlett technológiát teremtő produktív ágazatokba áramoljanak. A terv név szerint is kiemel néhány nagyvárost, Sanghajt (Shanghai), Tiencsint (Tianjin), Senjangot (Shenyang) és Talient (Dalian), melyek fejlesztése — más régi ipari bázisokkal együtt — elsőrendűen fontos.

b) A középső körzetnek az energia és az ásványkincsek (szén, kőolaj, foszfát, színesfémek, építőanyagok) termelésében jelentősen előre kell lépnie. Főleg az energiát, nyersanyagot és félkésztermékeket előállító iparágakat kell fejleszteni. Fontos feladat egyes ilyen ágazatoknak a keleti övezetből a középsőbe való áttelepítése. A városokban és az iparosodottabb területeken elő kell segíteni magasfokú technológiát és szaktudást igénylő ágazatok megteremtését, továbbá a meglévő gépipari üzemek modernizálását és kapacitásuk bővítését. A mezőgazdaság és a hozzá kapcsoló ágazatok termelési feltételeit javítani, terméseredményeit jelentősen növelni kell. Folytatni kell az erdősítési programot. Törekedni kell a külföldi tőke bevonására, a más körzetekkel való gazdasági kapcsolatok erősítésére, melyek feltételeként a keleti és középső körzet közötti közlekedési hálózatot fejleszteni kell. A terv név szerint kiemeli a Jangce-menti iparvidékek fejlesztésének fontosságát, mivel ez a nyugati körzetre is erős élénkítő hatást gyakorolhat.

c) A nyugati körzetben három ágazat fejlesztését kell kiemelten kezelni. Az első a mezőgazdaság, ahol a földművelés terméseredményeinek növelése mellett fej-

leszteni kell a legelőterületeket és fokozni kell a terméketlen területek füvesítését, egyrészt az állattenyésztés eredményessége érdekében, másrészt – az erdősítés felgyorsításával együtt – ökológiai célból. A második a bányászat és az energiaipar, ahol fokozni kell az ásványkincsek geológiai megkutatását, az ismert készletek kiaknázását, továbbá hidro- és mérnökgeológiai adatokat kell gyűjteni nagyberuházások tervezéséhez. A harmadik a közlekedés, amelynek keretében új vasútvonalakat és főutakat kell építeni, meglévő vasutakat villamosítani, és a gyéren lakott területeken új légiutakat megnyitni. A terv a feldolgozóipar fejlesztését is előírja, „ahol a helyi lehetőségek engedik”; meg kell valósítani a már meglévő üzemek technológiai átalakítását, ehhez siettetni kell a katonai technológiának a civil iparba való áramlását, általában is ki kell használni a hadiipar magas fokú technológiáját és termelési kapacitását. Fontos feladat továbbá a helyi nemzetiségek kulturális és műveltségi szintjének emelése, helyi szakemberek képzése, és ehhez feltételként az oktatás fejlesztése. Ki kell szélesíteni a kooperációs kapcsolatokat a másik két körzettel és bővíteni kell a körzeten belüli cserekapcsolatokat is. A határ menti területeken gyorsítani kell a piacok fejlesztését, ki kell terjeszteni a külkereskedelmet és a kishatárforgalmat. Lényeges megemlíteni, hogy a terv kimondja: folytatni kell a nyugati területek számára a preferenciák nyújtását. A terv név szerint kiemeli, mint fejlesztendő területet, a Sárga-folyó középső és felső, valamint a Jangce felső szakaszát, a Szecsuan–Jünnan–Kujcsou határterületet és az Urumcsi (Urumqi)–Karamaj (Karamay) régiót.

A három fő körzet fejlesztési irányelveinek kijelölésén túl a terv külön foglalkozik egyes speciális területekkel – „régii forradalmi bázisok”, nemzetiségi területek, határkörzetek –, de jobbra csak az általánosság szintjén (19. cikkely). A gazdasági övezetekkel kapcsolatban leszögezi, hogy ezek kiterjesztését fel kell gyorsítani; külön kiemeli a sanghaji, az észak-keleti, a Sanhszi-központú „energetikai”, a Peking-tiensin–tangani és a délnyugati (Jünnan–Kujcsou–Szecsuan–Kuanghszi) övezeteket. Meg kell továbbá alakítani a „második” és „harmadik lépcsős” gazdasági körzetek hálózatát. Előbbieket alkotnák a tartományi fővárosok, egyes kijelölt kikötők és jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező városok, míg az utóbbiakról csak annyit jegyez meg, hogy azok közvetlenül a tartományi kormányok és központok irányítása alatt állnának (20. cikkely 2. szakasz). A területfejlesztést érinti a terv azon pontja is, mely a földrajzilag „rosszul” elhelyezett üzemekkel kapcsolatban az alábbi lehetőségeket sorolja fel: áttelepítés, más vállalatokkal egyesítve új termékek előállítására való átállítás, működésük felfüggesztése vagy megszüntetése (20. cikkely 3. szakasz). Ugyancsak a területfejlesztéssel kapcsolatos rövid, de fontos általános célkitűzéseket foglal össze a 22. cikkely, így pl. terveket kell kidolgozni a talaj védelmére, a földhasználatra, a folyószabályozásokra; elő kell segíteni Észak-Kína és a parti területek vízellátását; meg kell akadályozni az elsvatagosodást; fokozni kell az erdősítést; fejleszteni kell a földmérési és térképezési munkálatokat stb.

VII. Összegzés

A Kínai Népköztársaság gazdasági életének egyik jellemző vonása az egyes eltérő földrajzi adottságú és környezeti potenciálú területek nagyon különböző gaz-

dasági fejlettsége. Míg a népköztársaság kikiáltása után, az első öt éves tervek idején a gazdaság decentralizációjára és az egyenlőtlenségek felszámolására való törekvés volt jellemző, figyelmen kívül hagyva ennek rentabilitását és kevéssé mérlegelve gazdasági és ökológiai feltételeit, addig a reform beindulása óta a fejlesztéseket a gazdaságossági szempontok határozzák meg és így a relatív fejlettségi különbségek növekedése figyelhető meg. Bár paradoxonnak tűnik, mégis feltehető, hogy a jelenlegi gazdaságpolitika — az elmaradott területek kevésbé dinamikus, de a realitásokat jobban figyelembe vevő óvatos fejlesztése — hosszú távon a fejlettségi különbségek csökkenését fogja eredményezni.

Az új fejlesztési stratégia ugyanis először azokat az alapokat kívánja megteremteni, amelyekre — feltehetően majd csak az ezredforduló után — már lehet, sőt érdemes lesz magas technológiájú, nagy termelékenyséű feldolgozóipart telepíteni. Ezzel párhuzamosan az infrastruktúra megteremtése, az életkörülmények javítása és a kulturális színvonal emelése elősegítheti mind a társadalmi átrétegződést, mind a zsúfolt keleti partvidékről áttelepülők számának növekedését, ami összességében a munkaerő-kínálat mennyiségi és minőségi javulását fogja eredményezni. Mindez egyúttal jelentős fogyasztópiacot is fog teremteni, amelynek helyi ellátása — a drága szállítási költségeket elkerülendő — fogyasztási cikkek előállító iparágak megteremtését indokolhatja, a mezőgazdaság intenzív fejlesztését pedig egyenesen megköveteli. Feltehető az is, hogy — mint ezt a Földön más klasszikus gazdasági körzetek példája is mutatja — a jövő század első felére a keleti ipari üzemek jó része annyira elavul, hogy bezárásuk, leszerelésük elkerülhetetlen lesz és a halmozódó környezeti ártalmak is ki fogják kényszeríteni a gazdasági ágak területi elhelyezkedésének megváltoztatását. Mindezek alapján talán nem tűnik túl merésznek távlatilag a fejlettségi különbségek csökkenését feltételezni.

Ehhez persze a gazdasági reformot következetesen, vargabetűk nélkül végig kell vinni, meg kell teremteni a tőke és munkaerő szabad áramlásának feltételeit, egységes piacot kell kialakítani stb. Hogy ez meg fog-e valósulni, az ma még megválaszolatlan kérdés.

JEGYZETEK

1. Zhao Ziyang: Report on the Seventh Five Year Plan. (In: The Fourth Session... pp. 3—61.)
2. V.T.E.: Az imperialista hatalmak beruházásai Kínában. Földrajzi Értesítő 7.4. 1958. p. 480.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. Szombathelyi F. 1982.
7. Polonyi P. 1985. p. 27.
8. Uo. p. 16.
9. Beijing Review 28.48. 1985. p. 8.
10. Beijing Review 27.40.1984. p. 9.
11. Szombathelyi F. 1982.
12. Zhao Songqiao—Han Qing: Landwirtschaftliche Erschliessung am Nordrand des Tarim-Beckens. Geogr. Rundschau 33.3. 1981. pp. 113—118.
13. Horváth G.: Természetátalakító folyamatok a kínai Lősz-fennsíkon. In: Tanárképzés és Tudomány 1. ELTE, 1986. pp. 549—571.

14. Beijing Review 27.2. 1984. pp. 22–26.
15. Uo.
16. Beijing Review 28.20. 1985. p. 8.
17. Wei Yuming: Absorption of Direct Investment From Foreign Countries. (In: Open Policy... pp. 32–41.)
18. Heti Világgazdaság 7.49. 1985. p. 7.
19. Heti Világgazdaság 8.6. 1986. pp. 7–8.
20. Heti Világgazdaság 7.20. 1985. p. 7.
21. Heti Világgazdaság 7.39. 1985. pp. 11–13.
22. Zhao Ziyang id.m.
23. Heti Világgazdaság 8.35. 1986. pp. 15–16.
24. Heti Világgazdaság 7.20. 1985. p. 7.
25. Beijing Review 28.34. 1985. pp. 7–8.
26. Uo.
27. Uo.
28. Beijing Review 28.16. 1985. pp. 17–19.
29. Beijing Review 27.22. 1984. p. 11.
30. Beijing Review 28.43. 1985. p. 8.
31. Beijing Review 29.16. 1986. pp. 8–9.
32. Beijing Review 27.12. 1984. p. 29.
33. The China Business Review 12.2. 1985. pp. 40–44.
34. Beijing Review 29.41. 1986. pp. 31–32.
35. Beijing Review 29.49. 1986. pp. 21–26.
36. Uo.
37. Qi Wen 1985. p. 94.
38. Blahó A. 1986.
39. Louven, E. (9)
40. Beijing Review 27.44. 1984. pp. 22–29.
41. Blahó A. id.m.
42. The China Business Review 12.4. 1985. pp. 14–16.
43. The China Business Review 13.2. 1986. pp. 16–17.
44. The China Business Review 12.4. 1985. pp. 14–16.
45. Beijing Review 29.29. 1986. pp. 16–20. és 29.30. 1986. pp. 22–25.
46. Beijing Review 27.22. 1984. pp. 10–11.
47. Beijing Review 29.36. 1986. p. 30.
48. The China Business Review 12.1. 1985. pp. 14–18.
49. The China Business Review 12.1. 1985. pp. 19–21.
50. Beijing Review 29.1. 1986. pp. 40–41.
51. The China Business Review 12.1. 1985. pp. 26–29.
52. Beijing Review 27.12. 1984. p. 30.
53. Beijing Review 27.39. 1984. p. 7. és vö. 16. jegyzet
54. The China Business Review 13.4. 1986. pp. 23–27.
55. Beijing Review 28.45. 1985. p. 7.
56. The China Business Review 13.4. 1986. pp. 16–19.
57. Heti Világgazdaság 8.26. 1986. p. 9.
58. The China Business Review 12.4. 1985. pp. 14–16.
59. The China Business Review 12.4. 1985. pp. 32–35.
60. Beijing Review 27.45. 1985. pp. 8–9.
61. Beijing Review 28.34. 1985. pp. 15–23.
62. Beijing Review 28.38. 1985. pp. 19–25.
63. Beijing Review 27.39. 1984. p. 8.
64. Beijing Review 28.37. 1985. p. 30.
65. Heti Világgazdaság 8. 28. 1986. p. 7.
66. Scientific and Technological Co-operation. In: Open Policy... pp. 108–120.

67. Beijing Review 29.39. 1986. p. 30.
68. Szombathelyi F. id.m.
69. Oi Wen id.m. p. 105.
70. Szombathelyi F. id.m.
71. Klenner W.—Wiesegart G. 1984.
72. Polonyi P. id.m. pp. 3—7.
73. Szombathelyi F. id.m.
74. Polonyi P. id.m. p. 25.
75. Uo. p. 37.
76. Beijing Review 28.21. 1985. p. 9.
77. Polonyi P. id.m. p. 39.
78. Beijing Review 29.41. 86. p. 9.
79. The China Business Review 13.4. 1986. pp. 20—23.
80. Qu Wen id.m. p. 110.
81. Blahó A. id.m.
82. Louven, E. id.m.
83. Uo.
84. The China Business Review 13.4. 1986. pp. 20—23.
85. Beijing Review 27.42. 1984. p. 10.
86. Beijing Review 28.10. 1985. pp. 8—10.
87. Beijing Review 27.51. 1984. pp. 9—10.
88. Heti Világgazdaság 7.13. 1985. pp. 14—15.
89. Heti Világgazdaság 7.34. 1985. p. 8.
90. Beijing Review 27.47. 1984. pp. 7—8.
91. Heti Világgazdaság 7.25. 1985. p. 16.
92. Uo.
93. Beijing Review 29. 47. 1986. pp. 14—16.
94. Beijing Review 27.14. 1986. p. 23.
95. Beijing Review 27.1. 1984. p. 7.
96. Beijing Review 28.33. 1985. p. 9.
97. Beijing Review 29.49. 1986. pp. 21—24.
98. Beijing Review 29.50. 1986. pp. 21—23.
99. Beijing Review 29.43. 1986. p. 30.
100. Beijing Review 29.51. 1986. p. 26.

IRODALOM

- BLAHÓ A. 1986.: A Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődése: 1978—1985. Kézirat. Budapest
- CHENG SIANGCHEN 1978: Népségnövekedés és városiasodás Kínában 1953 és 1970 között.
In: Karceva V.—Szegedi N. szerk.: Regionális gazdaságföldrajzi olvasókönyv III. Budapest.
- China. A Statistical Survey in 1986. Beijing, 1986.
- China Handbook Series: Geography. Beijing, 1983.
- China's Economic Structure Reform. (China Documents). Beijing, 1984.
- HARNÁDI A. 1985: A távol-keleti kihívás: Japán, a „négyek” és Kína a 80-as években. Budapest.
- HIDASÍ G. 1979: Gazdaság és politika a Kínai Népköztársaságban. Budapest.
- KLENNER, W.—WIESEGART, G. 1984: A kínai gazdaság (Tartalmi ismertetés.) Kézirat, KSH, Budapest.
- LOUVEN, E.: Infrastruktúra és regionális fejlődés Kínában: a telephely-politika és a szállításügy kérdései. China Aktuell 1983.2. (kézirat fordításban).
- MÉSZÁROS ZS. 1985: A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának a gazdasági rendszer reformjára vonatkozó határozatáról. Kézirat. Budapest.
- Open Policy at Work. (China Today 10.) Beijing, 1985.
- POLONYI P. 1985: Kína (Mezőgazdasági világiárás.) MÉM, Budapest.

Statistical Yearbook of China 1985. Hongkong – Beijing 1985.

Statiztikai idősorok a Kínai Népköztársaságról. KSH, Budapest, 1986.

SZOMBATHELYI F. 1982: Kína gazdasági élete. Kézirat. Budapest.

The Fourth Session of the Sixth National People's Congress. (Chinese Documents.) Beijing, 1984.

GERGELY HORVÁTH:

REGIONAL ECONOMIC DISPARITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

(Summary)

China's economy is full of distortions inherited from the past, the abolition of which needs a well-considered strategy. These special inequalities can be seen in the regional location of the production forces and in the economic development of certain autonomous territories and lands.

While after the proclamation of the people's republic in the period of the first five-year plans efforts to do away with the economy's decentralization and disparities were characteristic, being non-observant of its rentability, then, since the launching of the reform, development has been subject to profitability.

The 7th five-year plan (1986–1990) goes hand in hand with the spirit of the economic reform, so far the greatest attention is given to the policy of regional economic development.

The present economic policy, which takes into account the realities in developing backward areas, will result, in the long term, decreasing disparities in the development.

ХОРВАТ, ГЕРГЕЙ:

РАЗЛИЧИЯ В УРОВНЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ В КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

(Резюме)

Экономика Китая борется с многочисленными искажениями, унаследованными с прошлого, устранение которых требует чрезвычайно продуманной стратегии. Характеристические диспропорции наблюдаются и в территориальном распределении производительных сил, а также и в уровне экономического развития отдельных провинций и автономных территорий.

В то время как в период первых пятилетних планов после провозглашения народной республики ударение ставилось на децентрализацию экономики и на устранение различий, не считаясь с экономичностью этого, с начала же реформы уже развитие определяют аспекты экономичности.

Седьмой пятилетний план (1986—1990) родился уже полностью в духе экономической реформы. По нему большее чем когда-либо внимание уделяется региональной политике по развитию экономики.

Настоящая экономическая политика, по которой развитие отсталых территорий считает и с реальностью, в перспективе будет иметь результатом уменьшение различий в уровне развития.

Перевел: Тамаш Бауко

KŐSZEGFALVI GYÖRGY:

A TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

Az 1986-ban meghirdetett OTKA pályázaton támogatást nyert a címben jelzett téma kutatására beadott pályázat. A pályázat alapjául szolgáló tanulmány kidolgozása során még nem tudunk egyértelmű és főként tudományosan kellően megalapozott választ adni arra vonatkozóan, hogy milyen törvényszerűségek érvényesülnek a települések fejlődésében. Eddigi kutatómunkáink során sikerült olyan összefüggéseket nyomon követni, amelyek arra utalnak, hogy a települések fejlődésében is érvényesülnek sajátos jellegű törvényszerűségek. Jelen tanulmányban – melyet a kutatók előzetes hipotézisének tekintünk – azokat az összefüggéseket elemezzük, amelyek beható vizsgálata hozzásegíthet a településfejlődés sajátos törvényszerűségeinek felismeréséhez, karakterisztikus ismérveinek megfogalmazásához.

A településfejlődés különböző folyamatainak vizsgálata azt jelzi, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés új szakaszba lépésével új helyzet, új feltételek alakultak ki településeink fejlődésében is. A gazdasági építőmunka feltételeinek megváltozása és ennek nyomán a társadalmi elvárások, a társadalom széles rétegeinek különböző érdekeket, érdekvizonyokat kifejező magatartása településeink sorsával, helyzetükkel, fejlődésükkel kapcsolatosan új településpolitika kialakítását és alkalmazását tette szükségessé. Ennek tett eleget az Országgyűlés, amikor 1985. április végén tartott ülésén megvitatta és meghatározta a terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatait. Szükséges a korábban követett gyakorlat értékelése és bírálata mellett, annak mélyreható és sokoldalú elemzése és feltárása, hogy melyek azok az összefüggések, amelyek sajátos törvényszerűségekre utalnak a települések fejlődésében. Ennek alapján választ kell adni arra, hogy az azokból fakadó hatások miképpen befolyásolják, határozzák meg a települések fejlődését.

Az Országgyűlés által elfogadott társadalmi-gazdasági stabilizációs programban megszabott feladatok eredményes végrehajtása is indokolja, hogy alaposan elemezzük településeink helyzetét, fejlődését, szélesebb tudományos bázisra támaszkodva közelítsük meg a fejlesztés lehetséges irányait és szükséges feladatait.

Jogos lehet a kérdés: érvényesülnek-e a települések fejlődésében is törvényszerűségek? A természet és a társadalom életéhez hasonlóan, feltáráthatók-e, kimutathatók-e olyan törvényszerűségek, amelyek objektív jellegükből fakadóan, településeink fejlődésének markáns meghatározó tényezői, megszabják a településfejlődés folyamatait, objektív jelleggel kijelölik azt a pályát – szubjektív elképzeléseinktől és akaratunktól függetlenül –, melynek alapján valószínűsíthetők a településfejlődés jövőbeni folyamatai. A települések fejlődésének törvényszerűségei – pontosabban

ezeknek a törvényszerűségeknek a tanulmányozása és feltárása – két lehetőséget nyújthatnak számunkra. Egyrészt a múltban, különösen a közelmúltban végbement fejlődés sokoldalú és mélyreható elemzésével, az összefüggések feltárásával lehetőségünk nyíthat azoknak az általános érvényű tanulságoknak a végiggondolására, következetesebb figyelembevételére és érvényesítésére, amelyek pozitív jelleggel, következményeikkel a kiegyensúlyozottabb településfejlődést elősegítő feltételekhez járulhatnak hozzá. Másrészt olyan értelemben, hogy a településfejlődés sajátos törvényszerűségeiben való eligazodás elősegítheti a jövőbeni településfejlesztési magatartás tudatosabb, kellően megalapozott, tudományos igényű és elmélyültségű befolyását.

Az elmúlt évtizedekben végbement társadalmi-gazdasági fejlődés tapasztalatai azt mutatják, hogy településeink fejlődésében döntő szerepe a termelésnek volt. Az anyagi javak termelésének két nagy szektora – az ipar és a mezőgazdaság (pontosabban a komplex élelmiszergazdaság) voltak azok a tényezők, amelyek alapjaiban megszabták a népesség települési viszonyainak átalakulását, fejlődését, a településrendszer egészének változását. Az infrastruktúra a gazdaság és társadalmi fejlődés folyamataiban, s ebből következően, ennek hatásaként a települések fejlődésében is csak követő jellegű volt. Az infrastruktúra kezdeményező szerepet, meghatározó, elsődleges funkciót az elmúlt évtizedekben a magyarországi településrendszer fejlődésében nem töltött be. Szükséges megjegyezni, hogy az ország azon térségeiben, amelyek a dinamikus gazdasági fejlődésnek a színterei voltak, az infrastruktúrának közvetlen követő jellegű fejlesztése elősegítette a településrendszer átalakulásának felgyorsulását és elmélyülését, hozzájárult a népesség települési viszonyainak, s ennek közvetítésével életkörülményeinek, életfeltételeinek javulásához, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok színvonalának emelkedéséhez. Az ország nagyobb részén az infrastruktúrának még ezen követő jellege is csak kevésbé érzékelhetően és főként nagy késéssel érvényesült. Az infrastruktúra fejlődésének elmaradása, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok korszerűtlen volta nemcsak a gazdaság fejlődésének, a termelési szerkezet átalakulásának alacsony fordulatszámát, hanem a települési viszonyok elmaradott, korszerűtlen jellegének konzerválódását is eredményezte.

A téma kutatása során három alapvető kérdéssel szeretnénk foglalkozni. Egyfelől, hogy a termelés és a települések fejlődése között milyen jellegű összefüggések alakultak ki, mi jellemzi a közöttük lévő viszonyt, s ennek nyomán a jövőben a termelés és a településfejlődés kölcsönkapcsolataiban milyen sajátos törvényszerűségek érvényesülésével számolhatunk. Az ezekből levonható következtetések alapján mit kell, illetve lehet tenni a településfejlesztés folyamatainak tudatosabb befolyásolása, érvényesítése érdekében. Másrészt annak vizsgálatára vállalkozunk, hogy az infrastruktúra hogyan tölthetne be aktívabb, meghatározóbb szerepet a települések fejlődésében. A harmadik kérdés, hogy mindezek következményeként és hatására a termelés és az infrastruktúra milyen törvényszerűséggel hat a településrendszer átalakulására, a népesség települési viszonyaira. Hogyan ismerhetők fel, valószínűsíthetők ez k a folyamatok. Ez elengedhetetlen feltétel a mindenkori társadalmi-gazdasági adottságokhoz való közvetlenebb és rugalmasabb alkalmazkodás biztosítása, az ebből fakadó követelmények érvényesítése szempontjából.

I. A termelés és településfejlődés összefüggései és kölcsönhatásai

Az elmúlt évtizedekben településeink fejlődésében — mint arra már utaltunk — a döntő szerepet a termelés töltötte be: ma is az anyagi javak termelése határozza meg alapvetően a települések fejlődését, társadalmi-gazdasági viszonyait. A termelés expanziója nagyrészt mennyiségi vonatkozásban ment végbe (a termelési kapacitások — döntően az iparban — bővülése, a meglévő bázisok fejlesztésével és főként újak létrehozásával, s ennek nyomán a termelési volumenek megsokszorozódása). A legutóbbi időkig a termelés minőségi oldala (lényegében az innováció-orientált termelés és a tudomány-intenzív fejlesztés követelményeinek érvényesülése) nem a szűkséges, illetve lehetséges mértékben, főként intenzitással bontakozott ki.

A mennyiségi fejlesztések nyomán a „termelés” belső struktúrájában végbement változások jelentették a településrendszer átalakulásának és fejlődésének legfontosabb tényezőjét. Eltérően hatott az elmúlt évtizedekben a települések fejlődésére az ipar, illetve a mezőgazdasági termelés.

Az ipari termelés sajátos jellegéből és belső struktúrájából fakadóan ellentmondásosan érintette és érinti a települések fejlődését. Az ipar dinamikus fejlődése az ország egyes térségeiben gyorsította a társadalmi-gazdasági fejlődést; a folyamatok következményeikben a népesség nagymérvű területi koncentrációját váltották ki, s elősegítették a települési viszonyok átalakulását. A nagyberuházások telepítési körzeteiben jelentős mértékben átrendeződött a népesség térbeli elhelyezkedésének hagyományosan kialakult rendje, új településstruktúrák alakultak ki (funkcionálisan összefüggő, strukturálisan együttélő településcsoportok, agglomeráló térségek). Az ipar és településfejlődés dinamikus összefüggéseit kifejező folyamatok jellemezték az ásványi és bányakincsek kitermelő körzeteiben és a feldolgozóipar centrumaiban és közvetlen vonzásövezeteiben végbement változásokat (különösen a főváros környékén, Miskolc, valamint Közép- és Észak-Dunántúl térségében).

A társadalompolitikai követelmények alapján megvalósított iparfejlesztés-iptelepítés segítette az érintett térségekben fekvő települések helyzetének stabilizálódását. Ezt az iparosítást elsődlegesen a szabad munkaerő foglalkoztatásának kényszere váltotta ki, kevésbé módosította, alakította át a népesség hagyományosan kialakult települési viszonyait (az Alföld, Dél-Dunántúl térségében).

Az ország azon térségeiben, ahol korábban nem települt ipar és ma sem rendelkeznek számottevő ipari bázissal, labilis lett a települések helyzete: a települések stagnálását a települések egy részében a fokozatos leépülés, visszafejlődés követte vagy követi.

Összességében tehát az a következtetés fogalmazható meg, hogy az ipar területi elhelyezkedésében, szerkezetének átalakulásában végbement változások az elmúlt évtizedek során következményeikben újabb aránytalanságokat váltottak ki a településrendszer struktúrájában. Az „ipar” az ország térségeinek jelentős hányadában nem segítette elő a korábbi aránytalanságok kívánatos és szükséges mérséklődését, kiegyenlítődségét; ugyanakkor új feszültségforrásokat váltott ki, amelyek megoldása az előttünk álló évtizedek egyik feladatáént fogalmazható meg. Ez a helyzet a tudatos településpolitikai intézkedések széles körét teszi szükségesé. Ezek megalapozott-

ságát erősítheti a településfejlődés e vonatkozásban érvényesülő sajátos belső összefüggéseinek mélyebb feltárása, megismerése, az abból adódó lehetőségek kiaknázása.

A gazdaság intenzív fejlesztésével szemben megfogalmazott követelmények nemcsak a termelés struktúrájában, területi elhelyezkedésében válhatnak ki mélyreható változásokat. A következmények sokoldalúan és várhatóan a jövőben is ellentmondásosan érintik a települések fejlődését, a népesség települési viszonyainak átalakulását.

Annak érdekében, hogy fő vonatkozásaiban felvázoljuk az ipari termelés és a településfejlődés közötti kapcsolatrendszer meghatározó belső összefüggéseket, szükséges szólni azokról a tényezőkről, amelyek – mai ismereteink alapján és megítélésünk szerint – az ipari struktúra várható változása révén a településrendszer, a népesség települési viszonyainak fejlődésében döntő szerepet tölthetnek be. Az egyik ilyen tényező az ipar intellektualizáltsági színvonalának emelkedése, tudomány fogadási és technológiai változások iránti orientáltsági fokának erősödése. Ez azt jelenti, hogy előtérbe kerülnek azok a termelési ágazatok, folyamatok, amelyek a munkaerő szakmai, műveltségi színvonalának, felkészültségének jelentős többletét, sokoldalúságát igénylik. Ez következményeiben azt is jelenti, hogy megnő azoknak az iparágak üzemelésének a szerepe és a jelentősége, amelyek kevésbé anyagigényességükkel tűnnek ki, s működésükben jelentős szerepe lesz az információhoz való hozzájutás feltételeinek, a piac közelségének, a termelési folyamatok közötti kooperációnak, a tudományos-műszaki bázisnak, az egyetemekhez, főiskolákhoz, különböző kutató laboratóriumokhoz való kapcsolódás lehetőségeinek. A másik ilyen tényező, amelyet az ipar fejlődésével kapcsolatosan valószínűsíthetünk az, hogy nő az ipar infrastruktúra iránti „éhsége”. Ez minőségileg új, más jellegű elvárásokat, követelményeket fogalmaz meg az infrastrukturális ellátottság különböző szektoraival, színvonalával szemben. Várható az ökológiai követelmények markánsabb érvényesülése az ipari termeléssel szemben is. Az ország környezeti állapota az elmúlt évtizedben tovább romlott. Aligha valószínűsíthető, hogy az elkövetkezendő évtizedben érdemi javulás következik be. A környezetben kialakult helyzetben, a károsodási folyamatokat kiváltó okok között az első helyen az ipar nevezhető meg. A jövőben folyó ipari termelésnek környezetkímélő jellegűnek kell lennie: érvényesíteni kell az ökológiai követelményeket. Működésének – következményeiben a természeti erőforrások célszerűbb és főként gondosabb hasznosítása mellett, a környezet értékeinek megóvását kell segíteni.

Eme vázlatos kifejtés alapján is megfogalmazható az a felismerés, hogy olyan új összefüggések tárhatók fel, amelyek nyomán sajátos törvényszerűségek fogalmazhatók meg a települések fejlődése és az ipari termelés kölcsönös kapcsolatrendszerét illetően. Az egyik ilyen következtetés, hogy újabb aránytalanságok kialakulásával és elmélyülésével lehet számolni az ipar területi fejlődésében, szerkezetének átalakulásában. Előnyhöz jutnak azok a települések, településcsoportok, térségek, amelyek kedvező földrajzi elhelyezkedésük, fekvésük, infrastrukturális ellátottságuk vonatkozásában már ma is kitértetett helyzetben vannak az országon belül. Jelentős szerephez juthatnak azok a települések, amelyek a szellemi élet területi struktúrájában kiemelkedően fontos szerepet töltenek be, s ahol kedvező feltételek mellett teremthető meg a kutatás-fejlesztés-termelés egységén alapuló együttműködés láncolata. Meghatározó szerephez jutnak azok a települések, ahol az információ-áramlás zavartalansága biz-

tosított, az üzemek közötti kooperációs kapcsolatok megfelelő feltételekkel szolgálhatnak az ipari termelés számára.

Ez az egyik markánsan kirajzolódó összefüggés az ipari termelés és a településfejlődés kapcsolataiban. Jogos a kérdés, mi legyen a másik oldallal, ahol már a most kialakult helyzet számos feszültségforrást jelez. Az ipar további fejlődésének mérséklődése nem segíti elő az itt felhalmozódott, meglévő társadalmi problémák megoldását, vagy a települések fejlődését. A településpolitika feladata éppen az, hogy felismerve és feltárva ezen összefüggések következményeit, időben tegye meg azokat az intézkedéseket, amelyek újabb hátrányos, még inkább halmozottan hátrányos helyzet kialakulását mérsékelhetik, csökkenthetik.

A mezőgazdasági termelésnek az elmúlt évtizedekben a települések fejlődésében betöltött szerepét minősítve úgy fogalmazhatunk, hogy az korábban, az ötvenes-hatvanas évtizedben nem a lehetséges mértékben segítette elő a települések fejlődését. Változás a mezőgazdaság és a településfejlődés között lényegében csak az elmúlt évtizedben következett, illetve következik be. Ebben a folyamatban döntő szerepe van annak, hogy maga a mezőgazdaság átalakul, komplex élelmiszergazdaságként jelenik meg és működik a gazdaság területén. Másik ilyen tényezőként említhető az ipar szerepe. Olyan értelemben, hogy háttér tevékenységként a mezőgazdasági üzemekben mind jelentősebb szerep jut az iparnak is, s ez elősegíti az agrár-ipari tevékenység egységes komplexumként történő megjelenését. Az urbanizáció szélesebb körű elterjedése, s ennek nyomán a községi településekben élő népesség életmódjának változása is döntő szerepet játszik abban, hogy új kapcsolatrendszerek alakulnak ki a mezőgazdaság és a településfejlődés között. Az eddigi tapasztalatok beható vizsgálata azt mutatja, hogy egyfelől a városközelségnek van döntő szerepe a mezőgazdaság és a településfejlődés új kapcsolatainak alakulásában. Másfelől a mezőgazdaság és a településfejlődés közötti összefüggésrendszerben is az infrastruktúrának van megkülönböztetett szerepe és jelentősége. Úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság-településfejlődés vonatkozásában érvényesül a legkiélezettebben a centrum-periféria viszony. Ennek következményeit figyelhetjük meg a települési viszonyokban kialakult nagymérvű különbségekben, a különböző jellegű és intenzitású feszültségcövek létrejöttében. Korábban az a nézet volt az uralkodó, hogy azokban a térségekben, ahol kedvezőek a mezőgazdasági termelés táji-természeti adottságai, ezek közvetlenül meghatározzák a települések fejlődését, kedvező feltételeket biztosítanak számukra. Az elmúlt évtizedben végbe ment reálfolyamatok elemzése azonban új következtetések megfogalmazását teszi lehetővé. Egyfelől olyan értelemben, hogy a kedvező vagy kedvezőbb táji-természeti adottságok, ha nem párosulnak fejlettebb infrastruktúrával és települési viszonyokkal, akkor azok hasznosítása nem teljes mértékű; olyan potenciál marad, amely nem kellőképpen hasznosul az anyagi javak termelésének ösztönzésében, következményeiben pedig nem segíti a népesség arányosabb területi elhelyezkedését, különösképpen pedig nem erősíti az érintett térségek népességmegtartó képességét. A vizsgálatok azt is jelzik, hogy azokban a térségekben, amelyek infrastruktúrával jobban ellátottak, ahol van ipari bázis, ez kedvezőbben, jobban tudja befolyásolni a mezőgazdasági termelés fejlődését is. Ez különösen alapvető kérdés nemcsak a településfejlődés, a településfejlesztési politika szempontjából, hanem általános gazdaságpolitikai szempontból is. Ennek alapján is megfogalmazható újra az a korábbi felismerés, hogy a mezőgazdaság

csak önmagában nem alkalmas a megfelelő felődésre: csak az iparral szoros összefonódásában, tehát komplex élelmiszergazdasági mivoltában jelenthet településfejlesztő tényezőt és ilyen értelemben érvényesülhetnek azok a sajátos belső összefüggések, amelyek feltárása e vonatkozásban is a kiegyensúlyozottabb településfejlesztés egyik döntő feltétele, különös tekintettel a különböző térségek népességmegtartó képességének erősítésére.

II. Az infrastruktúra és a településfejlődés közötti összefüggésekből levonható következtetések

Az infrastruktúra fejlettsége, az infrastrukturális ellátottsági viszonyok színvonalja határozza meg a települések fejlettségét, a termelő szervezetek működésének személyi, műszaki, fizikai feltételeit, szélesebb értelemben pedig a lakosság életkörülményeit. Településfejlődés elképzelhetetlen az infrastruktúra fejlődése, korszerűsítése nélkül. Sok történelmi példát lehetne elemezni, hogy egyes korokban az infrastruktúra miképpen befolyásolta a települések fejlődését az adott társadalmi-gazdasági feltételek függvényében. Napjainkban a legmarkánsabban kirajzolódó átrendeződés folyamatai éppen ezen a területen figyelhetők meg. Minőségileg új szakasz belépésével lehet számolni a települések és az infrastruktúra fejlődése közötti összefüggéseket, kölcsönös kapcsolatokat illetően. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a leginkább felismerhető törvényszerűségek az infrastruktúrát illetően nyilvánulnak meg, s az ezekből levonható következtetések alapjaiban megszabják a települések fejlődésének jövőbeni mozgásterét, pályáját.

A településfejlődés és az infrastruktúra közötti kapcsolatrendszer új vonásai az eddigi vizsgálatok, tapasztalatok alapján a következőkben vázolhatók. Korábban is meghatározó szerepe volt az infrastruktúrának abban, hogy az egyes települések értékeit emelte, a települések potenciális adottságainak, fejlesztési lehetőségeinek kihasználását segítette elő. Az infrastruktúrának ez a szerepe különösen kiemelkedik fejlődésünk jelen szakaszában, s még inkább a jövőben. A települések adottságai, értékei, helyi és helyzeti energiájukból fakadó lehetőségeik, a települési háttér megkülönböztetett szerepet tölt be a gazdasági építőmunkában. Ez a társadalmi-gazdasági fejlődés egyik döntő jelentőségű tényezője, s egyben feltétele. Az infrastruktúrának ebben betöltött szerepe, funkciója még hatványozottabban kifejeződhet, ha eme összefüggés felismerésének a tudatos településpolitikai elhatározásokban is érvényt szerzünk. Az infrastruktúra fejlesztése, a szükséges és kívánatos irányú és jellegű korszerűsítése alapjaiban váltóztathatja meg az ország egyes térségeinek, településcsoportjainak, illetve településeinek pozícionális helyzetét, fejlődésük pályáját. Különösen a vonalas infrastruktúra hálózati és létesítményi rendszerei játszanak ebben döntő szerepet. A gazdasági fejlődés új, az intenzív fejlesztés és az innováció-orientált termelési-pályára térése – sajnos a vártnál és lehetségesnél lassabban – feltételezi az infrastruktúra ilyen jellegű és vonatkozású szerepét. Ebből következően nemcsak a nagy távú térszerkezet alakítása vonatkozásában döntő az infrastruktúra szerepe; a település és a gazdaságfejlődés mozgáspályáinak összehangolásában, a stratégiai elhatározásokat kifejező gazdaság-

fejlesztési magatartás követelményeinek érvényesítésében is megkülönböztetett jelentősége van.

A másik következtetés — ami a településfejlődés ilyen vonatkozású belső összefüggéseit illeti az infrastruktúra vonatkozásában — úgy fogalmazható meg, hogy az infrastruktúrát átfogóan, komplex jelleggel szükséges kezelni. A korábban követett és a mai gyakorlat szerint is, a fejlesztési elhatározások bizonyos felfogásokból kiindulva, leegyszerűsítetten az ún. „súlypontképzés” érdekében az infrastruktúra egyes területeit érintik, fogják át. Ez aligha elégséges. Az infrastruktúra-fejlesztés céljaira rendelkezésre álló összegek felhasználásában tapasztalható hiányosságok, vagy netán hibák, nyomatékkal hívják fel arra a figyelmet, hogy a településfejlődés és az infrastruktúra-fejlesztés közötti — előlegezhetjük, hogy „törvényszerű” — összefüggés egyik fontos alapelvét sértették, sértik meg. Az infrastruktúra különböző szegmenseinek, szektorainak összefüggéseit minden összetevőben kell a vizsgálat tárgyává tenni. Mit jelent ez? Az elmúlt években végbement folyamatok vizsgálata alapján az a következtetés fogalmazható meg, hogy szélesebben kell értelmeznünk az infrastruktúrát. A fogalomkörbe tartoznak az infrastruktúrának a személyi vonatkozásai; szükséges azt a kifejezést megfogalmazni, hogy a „személyi infrastruktúra”. Ez nélkülözhetetlen feltétele a megújulási pályára törekvő, illetve arra kényszerítendő termelésnek. Konkrétan a munkaerő szakképzettségi, műveltségi színvonalával, az új iránti alkalmazkodó képességével összefüggő kérdések, vonatkozások is a szélesebb értelemben vett és értelmezett infrastruktúra körébe sorolhatók. Ide tartoznak a hagyományos értelemben megfogalmazott infrastruktúra vektorok, a műszaki és szociális infrastruktúra vonatkozásában. Újólaj kell e helyütt is megfogalmazni, hogy a környezetvédelem is az infrastruktúra függvénye, az ökológiai követelmények érvényesítésének intézményi feltételeit a szükséges infrastruktúra megléte és színvonala jelenti.

Az infrastruktúra fejlődésében — akár a tudatos fejlesztéspolitikai célok érvényesítésében, akár pedig öntörvényű fejlődésében — sajátos hierarchikus viszonyokat figyelhetünk meg. Az elmúlt években sokan vitatták a településhálózat problémájával való foglalkozás kapcsán a hierarchikus megközelítés indokoltságát. A településhálózat vizsgálata, még inkább a problémák kezelése aligha nélkülözheti a hierarchikus megközelítésből fakadó szemléletet és módszereket; ennek a felfogásnak a helytálló voltát az infrastruktúra vonatkozásában is nehéz lenne kétségbe vonni. Az infrastruktúra-fejlesztési célok meghatározásában mindenkor a települések funkcióinak van döntő szerepe. Ez következik a településeknek a településrendszerben elfoglalt helyéből, a termelőerők területi struktúrájában betöltött szerepéből, a kialakult és várhatóan tovább fejlődő területi munkamegosztás adottságaiból, feltételeiből stb. Meghatározó szerepe van a településrendszer azon csomópontjainak, s melyek egyben az infrastruktúra-rendszerek fejlődésének a sarokponti helyeit is jelölik. Ebből fakadóan az infrastruktúra fejlesztésénél ezen összefüggésekből levonható következtetéseket kell érvényesíteni. Az infrastruktúra fejlesztésének feladatait a településrendszer sajátos struktúrájától, a településeknek a munkamegosztásban betöltött szerepétől és jellegétől függően határozhatjuk meg.

Az elmúlt másfél évtized infrastruktúra-fejlesztési gyakorlatában az érvényesült, hogy egyes szektorokat kiemeltek, s ezeknek prioritást biztosítottak. Aligha vitatható, hogy a fejlesztés céljaira rendelkezésre álló anyagi eszközök rendkívüli kor-

látozott volta vagy hiánya szükségessé tette és teszi a szelektív, értelemszerű preferálási elveknek, gyakorlatnak az előtérbe helyezését. Biztos, hogy rövid távon ez az út járható: ekkor még aligha ismerhetők fel azok a kedvezőtlen és később mind halmozottan érvényesülő negatív következmények, amelyek az infrastruktúra össze nem hangoztatott fejlesztéséből következhetnek. Nagyobb távú kitekintés, főként stratégiai megfontolások birtokában az infrastruktúra-fejlesztésben a településfejlődés folyamatainak belső sajátosságaiból levonható következtetések egyikeként, az összetett, komplex fejlesztés elvének érvényesítésére kívánatos törekedni. Ezzel kapcsolatosan a közelmúlt és a ma gyakorlatából néhány példára szeretnénk utalni.

Érthető okoknál fogva az elmúlt időszakokban megkülönböztetett figyelmet fordítottunk például a lakosság egészséges ivóvízzel történő ellátására. Ennek érdekében a közműves vízellátás településközi, kistérségi, netán regionális rendszereinek fejlesztését helyeztük előtérbe. Döntően társadalompolitikai érdekek, követelmények készítettek erre. Háttérbe szorult a szennyvizek szervezett elvezetésének, elhelyezésének feladata, megnövekedett az ún. közműolló a vízellátás és a csatornázottság között. S ez következményeiben olyan környezeti ártalmakat jelent a talajvizek elszennyeződése kapcsán, mely a későbbiekben többszörös költségráfordítást igényel az ivóvíz előállítására, biztosítására szempontjából. Említhető az intézményellátás vonatkozásában a lakótelepek építésének gyakorlata. Az esetek többségében a középfokú intézményhálózat fejlesztése háttérbe szorult. Ennek következményeként a nagy monoton lakóterületi egységek csupán az elsődleges szolgáltatásokat nyújtó intézményekkel rendelkezve, nem tudják azokat a változatos városi funkciókat kielégíteni, amelyek a magasabb lakóminőség kialakításának és biztosításának elengedhetetlen feltételei.

A településfejlődés és az infrastruktúra-fejlődés belső összefüggéseit vizsgálva, megfogalmazható az a felismerés is, hogy nemcsak az anyagi javak termelése vonatkozásában érvényesül a műszaki haladás szerepe és jelentősége. Az infrastruktúra-fejlesztés területén is megkülönböztetett szerepe van annak, hogyan tudjuk felgyorsítani a műszaki haladást, a tudományos-technológiai fejlődés nyomán kialakított és kikísérletezett vívmányok szélesebb körű bevezetését és alkalmazását. Az infrastruktúra-fejlesztés lehet a legfőbb hordozója településeink vonatkozásában az újnak, a műszaki haladásnak. Ebből fakad az az összefüggés is, hogy az infrastruktúra fejlesztését nemcsak önmagában, vagy szigorúan vett, a jelenre vonatkoztatott gazdasági megítélés szempontjából kell mérlegelnünk, hanem úgy is, hogy az mit jelenthet, hogyan segíthet a műszaki haladás vívmányainak szélesebb körű elterjesztésében és alkalmazásában.

III. A települések fejlődésének néhány sajátos vonása

A korábban kifejtettek nyomán levonható az a következtetés, hogy településeink fejlődésében ma, s várhatóan a belátható jövőben két tényezőnek van meghatározó szerepe: az egyik tényezőcsoport a termeléshez, az anyagi javak előállításához kapcsolódik. A másik – s úgy tűnik ennek a települések fejlődésében megkülönböztetett szerepe van – az infrastruktúrával függ össze. E két tényezőcsoport érvényesülése szabja meg, befolyásolja a társadalmi-gazdasági fejlődés mindenkori feltételeihez

alkalmazkodva a települések fejlődését. Lényegében úgy is fogalmazhatunk, hogy a termelés és az infrastruktúra képezik, jelentik azokat az alapvető összefüggéseket, amelyek a települések fejlődésének törvényszerűségeire utalnak.

A területi fejlődés egyenlőtlenül megy végbe: az ország egyes térségei az elhatározott és megvalósított fejlesztések nyomán dinamikusan fejlődnek. Más térségek háttérbe szorulnak, kimaradnak a fejlődés fő áramköréből, viszonylagos elmaradottságuk tartós, s az ország „árnyékterületei” lesznek. E folyamatok hatására a településrendszer fejlődésében is érvényesül ez az egyenlőtlenség és az ebből fakadó aránytalanságokkal objektív tényezőként kell számolni. A településrendszeren belül lesznek olyan elemek, amelyek rendkívüli dinamikusan, erőteljesen fejlődnek, míg más elemek stagnálást, netán visszafejlődést, hanyatlást jeleznek. Az elkövetkezendő időszakokban is számolnunk kell a településrendszeren belül a centrum-periféria viszony kiéleződésével és elmélyülésével, mely a települések jelentős csoportjának stagnálását, visszafejlődését jelentheti.

A települések fejlődése belső sajátos összefüggéseinek tanulmányozása hozzásegíthet ahhoz, hogy idejében felismerjük a folyamatok sajátosságait, értékeljük pozitív és negatív következményeit, törvényszerűségeket ismerjünk fel. Ennek révén lehetőség nyílik arra, hogy a problémák ne mérgesedjenek el, ne éleződjenek ki, ne okozzanak társadalompolitikai szempontból újabb feszültségforrásokat, konfliktusokat. Egyben ez az egyik feltétele annak, hogy a települések fejlesztésére rendelkezésre álló erőforrások ésszerűbben, okosabban hasznosuljanak és elősegítsék a területi társadalmi-gazdasági fejlődés egyenlőtlen folyamatai között a viszonylagos egyensúly megteremtését.

A települések fejlődése másik sajátos vonásának értékelése alapján azt a felismerést fogalmazhatjuk meg, hogy minden körülmények között ellentmondásokkal és feszültségforrásokkal terhelt koncentrációs folyamatok mennek végbe. A magyarországi településrendszer fejlődésének különböző szakaszait vizsgálva, változó jelleggel és intenzitással ez a koncentrációs folyamat jól nyomon követhető. Különösen felgyorsult ez a folyamat a tőkés árutermelés kibontakozásával. Egyik sajátos megnyilvánulása e folyamatnak a főváros kialakulása és rendkívüli dinamikus fejlődése a múlt század második felében. A folyamat – alapjaiban megváltozott társadalmi-gazdasági feltételek között – erőteljesen továbbfolytatódott a felszabadulás utáni évtizedekben. A koncentrációs folyamata jellemezte a város–falu közötti viszonyok alakulását is különböző korokban. Az uralkodó társadalmi-gazdasági körülmények és feltételek erősítették vagy stabilizálták, esetenként stagnáló hatással befolyásolták eme viszonylat alakulását. Az elmúlt évtizedben a településrendszer átalakulásában végbemenő koncentrációs folyamatai vezettek el sajátos településstruktúrák kialakulásához, a meglévő településstruktúrák továbbfejlődéséhez, megerősödéséhez. Ebben döntő szerepe a gazdaság fejlődésének volt. Azokban a térségekben, ahol a gazdaság fejlődése dinamikus volt, a településrendszer strukturális átalakulása is erőteljesebb. Felgyorsul a sajátos településstruktúrák kialakulásának folyamata; ugyanakkor e folyamatok következményeként, még ezekben a térségekben is a centrum–periféria viszony élesebb megnyilvánulása figyelhető meg.

A településrendszerben végbemenő átalakulás sajátos mozgásfolyamatainak, törvényszerűségekre utaló belső összefüggéseinek felismeréséből fakadó következte-

tések egyike, hogy a mindenkori településpolitika egyik megkülönböztetett fontosságú feladata felismerni azokat az előnyöket, amelyek a koncentráció nyomán létrejövő struktúrákban rejlnek. Ma még csak a kezdetén tartunk ezen előnyök, netán hátrányok feltárásában és értékelésében. A településrendszer strukturális átalakulásának vizsgálata gazdasági (és nem csak gazdasági, hanem társadalompolitikai szempontból is figyelembe vehető) előnyöket tárhatnak fel. Ezek hasznosítása a hazai településfejlesztés egyik legfontosabb feladata. Ezek az előnyök az infrastruktúra koncentrációjából, az intézményrendszerek településközi munkamegosztásából, a kiművelt emberek térbeli tömörüléséből, az urbanizáció előnyeiből fakadó műszaki feltételek területi összpontosulásából, a termelés különböző ágaihoz tartozó üzemek közötti kooperáció előnyeiből, s nem utolsósorban a piac összefonódása ár- és értékviszonyok markánsabban kimutatható szerepéből fakadnak. Ezeknek az előnyöknek a feltárása, értékelése és az ebből adódó lehetőségeknek a településfejlesztéspolitikai akciókban történő érvényesítése az objektív kritériumokon nyugvó településfejlesztési politika és magatartás alapkérdése.

A települések fejlődése sajátos belső összefüggéseinek tanulmányozása azonban rávezethet bennünket egy olyan vonatkozásra is, hogy a jövőben is számolni kell hátrányos helyzetek megnyilvánulásával, érvényesülésével, netán halmozottan hátrányos helyzet kialakulásával a településrendszer bizonyos vetületeiben. Ebből következően a települések fejlődése mindenkor labilis, megbomlott egyensúlyi helyzetet jelezhet az adott társadalmi-gazdasági, műszaki-fizikai és ökológiai feltételeknek megfelelően. A tudatos településfejlesztési politika megkülönböztetett fontosságú feladata ennek a helyzetnek az állandó megfigyelése és értékelése; a fejlődés különböző tényezőinek figyelembevételével a településrendszer belső átrendeződési folyamatai – minél kevesebb feszültségforrással járó – kibontakozásának elősegítése. Ezért döntő a települések fejlődésében megnyilvánuló objektív jellegű összefüggések, törvényszerűségekre utaló sajátos ismérvek feltárása és megismerése. Az infrastruktúra – mint arról korábban részletesebben szoltunk – megkülönböztetett szerepet tölthet be ebben a folyamatban; az infrastruktúra kitüntetett funkciója, jelentősége az egyik olyan eszköz, amely a folyamatokba való beavatkozás konkrét lehetőségeit és feltételeit teremtheti meg.

A települések fejlődésében hajlandók vagyunk, legalábbis voltunk a legutóbbi időkig a népességszámot abszolútizálva megítélni a települések fejlődését, sorsuk mindenkori alakulását. E vonatkozásban is az átalakulás folyamatában vagyunk; itt is átrendeződnek korábbi elképzeléseink, változnak a településfejlődéssel kapcsolatos magatartásunk elvei. A népességszám biztos, hogy meghatározó, hiszen a legfontosabb termelőerőt juttatja kifejezésre, a települések fejlődésének alfáját és omegáját jelenti. A települések fejlődésének intenzív szakaszba jutása azonban kevésbé helyezi előtérbe a népességszám alapján történő megközelítést és gondolkodást. Döntőbb lesz, s ez a települések fejlődésének egyik markánsan érvényesülő vonása – a funkciók számbavétele. Milyen funkciók jellemzik a településeket? Megfigyelhető-e a funkciók átalakulásának, transzformálódásának folyamata? Milyen funkciók halnak el, milyen funkciókkal gyarapodik az adott település? Hogyan érvényesül a területi munkamegosztás tovább elmélyülése, kifejlődése a települések által ellátott funkciók körének, számának gyarapodására, gazdagodására? Tulajdonképpen ez is kifejezi az egyenlőtlen

területi fejlődést: egyes települések funkció-gazdagodása, más települések funkciójának szegényedése, elszürkülése. A településfejlődés belső összefüggéseinek, s ennek nyomán törvényszerűségekre utaló ismérveknek feltárása révén tárulhatnak fel a beavatkozás lehetőségei e vonatkozásban is, amelyeket korábban kellően nem aknáztunk ki, nem hasznosítottunk. A feladatok meghatározásában a településrendszer sajátos struktúrájából, a települések munkamegosztásban betöltött szerepéből és jellegéből kell mindenkor kiindulnunk és cselekednünk az eszközök és erőforrások ésszerű hasznosítása érdekében.

IRODALOM

- BARTA, B. (Kandidátusi értekezés) 1987: Az urbanizáció társadalmi vonatkozásai Magyarországon. Budapest.
- BARTKE, I. (szerk.) 1985: A területfejlesztési politika Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Országos Tervhivatal és az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium kiadványa, 1985: A terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatai. Budapest.
- BARTKE, I. (Doktori értekezés) 1982: A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai. Budapest.
- BOROS, F. (Doktori értekezés) 1980: A magyar települési szerkezet átalakulására ható gazdasági-társadalmi tényezők elemzése. Budapest.
- BOROS, F.—KÖSZEGFALVI, Gy.—LACKÓ L. 1986: „A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások” c. OKKFT program eredményei.
Településtudományi Közlemények, 34. sz. 3—16. pp. Budapest.
- ENYEDI, Gy. 1980: Falvaink sorsa, Gyorsuló idő. Magvető Kiadó. Budapest.
- FODOR, L-né (Kandidátusi értekezés) 1985: A társadalmi tér elméleti kérdései a térelmélettel foglalkozó tudományok megállapításának tükrében. Budapest.
- KÖSZEGFALVI, Gy. 1976: Településfejlesztés és infrastruktúra. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- KÖSZEGFALVI, Gy. 1985: Településfejlesztés, településpolitiká. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- KÖSZEGFALVI, Gy. 1985: A terület- és településfejlesztés négy évtizedes eredményei. Területi Statisztika, XXXV. 2. sz. pp. 129—146.
- KÖSZEGFALVI, Gy. 1985: Történeti áttekintés településviszonyaink tudatos alakításáról. Településtudományi Közlemények, 33. sz. pp. 3—22.
- LACKÓ, L. 1981: Gondolatok a településhálózat fejlesztéséről. Területi Statisztika, XXXI. 2. sz. pp. 121—130.
- LACKÓ, L. (Doktori értekezés) 1985: A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és korlátai. Budapest.
- TAKÁCS, J.—KÖSZEGFALVI, Gy. 1986: A települések közötti munkamegosztás új lehetőségei. Békési Élet. XXI. 3. sz. pp. 335—346.
- TÓTH, J. (Doktori értekezés) 1986: Az urbanizáció sajátosságai és problémái az Alföldön. Budapest.
- VALÉR, É. 1983: A települések fő demográfiai-társadalmi jellemzőinek és települési funkcióinak alakulása a hetvenes években, településeink jellegzetes életút típusai. Településtudományi Közlemények, 31. sz.
- VALÉR, É. (Kandidátusi értekezés) 1985: Az urbanizálódási folyamat jelen szakaszának sajátosságai Magyarország nem városi településeiben. Budapest.
- VARGA, Gy. 1982: A város és környéke ellátási együttműködése. Állam és Igazgatás. XXXII. 8. sz. pp. 729—740.

VIDOR, F. (Doktori értekezés) 1984: Technika, architektúra, urbanisztika. Budapest.
ZOLTÁN, Z. 1985: Az infrastruktúra térbeli rendszerei és területi hatásmechanizmusa. Akadémiai Kiadó. Budapest.

GYÖRGY KÖSZEGFALVI:

REGULARITIES IN THE DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS

(Summary)

Are there any regularities in the development of the settlements? Similarly identify regularities that, due to their objectivity, are deciding factors in our settlements' development, determine the processes of settlement development, set an objective course – independent of our subjective notions and will – on the basis of which future processes of settlement development can be made probable.

Regularities in the development of the settlements—or to be more precise the discovery and studying of these regularities—offer two possibilities.

First, a thorough and complex analysis of the past especially recent development may give an opportunity for thinking over, considering and enforcing the lessons of general validity which, in a positive way, by their consequences may contribute to a better balanced development of the settlements.

Second, a thorough knowledge of the regularities of the settlement development, the investigation of these regularities and the evaluation of their effects may serve as an opportunity for influencing and guiding the future settlement development attitude more consciously, duly founded and with a scientific demand.

КЁСЕГФАЛВИ, ДЬЁРЬД:

ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

(Резюме)

Имеются ли закономерности и в развитии населенных пунктов? Как в случае природы и общества, могут ли быть определены такие закономерности, которые, в силу их объективного характера, являются типичными, определяющими факторами развития населенных пунктов, и объективно вырисовывают ту траекторию — независимо от субъективных желаний и воли —, по которой можно предсказать вероятные процессы развития населенных пунктов в будущем? Закономерности развития населенных пунктов, точнее, анализ и вскрытие этих закономерностей, предлагают для нас две возможности. С одной стороны, многосторонний и глубокий анализ развития населенных пунктов в прошлом и, особенно, в недалеком прошлом, дает нам возможность додумать, более последовательно учесть и осуществить те общие закономерности, которые могут содействовать положительному и, в своих последствиях, более равномерному развитию населенных пунктов. С другой стороны, правильная ориентация в закономерностях развития населенных пунктов, изучение их и оценка их влияния могут послужить для более сознательного, научно обоснованного воздействия на практику дальнейшего развития населенных пунктов.

В ходе анализа закономерностей развития поселений в статье рассматриваются три основных вопроса. Первым ищется ответ на вопрос, какие взаимные отношения сложились между развитием производства и развитием поселения, что характеризует их взаимоотношение, какими закономерностями мы должны считаться в их будущих отношениях. На основе обобщений из закономерностей что должно или может быть сделано в интересах более сознательного ориентирования и осуществления процессов развития населенного пункта? Вторым рассуждается вопрос, каким образом инфраструктура могла бы играть более активную, более определяющую роль в развитии населенных пунктов, т.е. какие из закономерностей могут способствовать развитию инфраструктуры, более выразительному появлению ее роли. Далее, в итоге, производство и инфраструктура через какие закономерности влияют на преобразование системы населенных пунктов, на условия расселения? Как можно распознать и сделать правдоподобными эти процессы? Все это является необходимым условием для обеспечения более непосредственного и упругого приспособления к меняющимся общественно-экономическим условиям, и для осуществления требований, исходящих из этого.

Перевел: Тамаш Бауко

MTA Regionális Kutatások Központjának Kutatási eredményei sorozat LEGÚJABB KÖTETEI:

Kovács Teréz: *Két homoki tanyás község településfejlődése és mezőgazdaságának alakulása.*

- Hogy működnek a magángazdaságok és a nagyüzemi gazdaság a szakszövetkezetekben?
- Milyen az együttműködés e két termelési szféra között?
- Melyek a szakszövetkezetek termelési és üzemszervezési sajátosságai?
- Milyen szerepet játszik a szakszövetkezet a falu fejlődésében?
- A szakszövetkezeti tagi gazdaságok milyen vállalkozásokra képesek napjainkban?

Kovács Teréz tanulmánya a jakabszállási Népfront Szakszövetkezet és a korábban szakszövetkezetként, de jelenleg tsz-ként működő kiskunmajsai Jonathánban végzett kutatás alapján készült.

Beluszky Pál: *A középszintű igazgatás és hazánk térszerkezete.*

Beluszky Pál az 1984-es város környéki reform történetébe nyújt bepillantást tanulmányában. Ábrákkal és táblázatokkal gazdagon illusztrálva mutatja be az országos törekvéseket és az egyes megyék területi strukturálódásának formálódását.

E munka mindazok számára érdekes és értékes olvasmány lehet, akik érzékelni, illetve megismerni szeretnék közigazgatási és területi politikánk közelmúltját, de különösen azon állami, politikai szerveknek, melyeknél a kutatási eredmények a gyakorlatban is hasznosíthatók.

BARTA IMRE—ZSUGYEL JÁNOS:

GONDOLATOK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉNEK ESÉLYEIRŐL

I. Diagnózis

Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasági-társadalmi fejlődésével kapcsolatos feszültségek a 80-as évek közepére országos jelentőségűvé váltak. Bár a kedvezőtlen folyamatok átfogó elemzése még nem történt meg, az ismert jelenségek alapján is megállapítható, hogy az 1945 utáni korszak egyik legdinamikusabban fejlődő térsége mára az ország vezetésének egyik legtöbb fejtörést okozó területévé alakult át. A kibontakozás feltételei kedvezőtlenek és súlyosak. A világpiac — a megye gazdasági szerkezetét és produktumát az országosnál is jobban leértékelté. A műszaki és strukturális megújulás a követelményekhez képest túlságosan lassú. Igaz, hogy ehhez — részben a megyei vállalatok jövedelemtermelő és felhalmozóképeségének csökkenése és a kényszerűségből tovább tartó restriktív gazdaságpolitikai kurzus miatt — a feltételek is csak kis részben adottak. Összességében tekintve erősödő tendenciák hatnak abban az irányban, hogy a nehézipar fellegvárának tekintett megye depressziós térséggé váljék. Az 1986. évi gazdálkodás gyengeségei — termelés, nyereség, beruházási export visszaesés — voltaképpen e tendencia szükségszerű tünetei, amellyel szemben a helyi erőik jórészt tehetetlenek. Önerőből most már ez a megye műszakilag és strukturálisan nem képes megújulni. Erre csak a gazdaság egészének ilyen irányú, s markánsabban érzékelhető elmozdulásának keretébe ágyazottan és összehangoltan kínálkozik lehetőség.

A megye fejlődésében meghatározó szerepet játszó *ipar* fejlesztésében az 50-es évek erőltetett iparosításának idején a megye területén korábban kialakult ipari struktúra kedvező adottságot jelentett az energetikai, kohászati és nehézszerkezeti fejlesztésekhez. Az így kialakult ágazati aránytalanságokat a 60-as években sem sikerült lényegesen megváltoztatni, majd a 70-es években a nagy volumenű acélipari és vegyipari fejlesztésekkel hosszú időre konzerválódott a féloldalaz ipari struktúra, melyet az alapanyagipar, energetika elsődlegessége és a feldolgozóipar alulfejlettsége jellemez.

A *mezőgazdasági* üzemek mintegy kétharmada kedvezőtlen termőhelyi adottságok között gazdálkodik. A szántóterület átlagos értéke négy aranykoronával alacsonyabb az országos átlagnál. A termelési szerkezet sem mindenütt felel meg az adottságoknak. A mezőgazdaság teljesítőképességét nagyrészt behatárolta a kedvezőtlen termőtalajadottságokból adódó alacsony színvonalú jövedelemtermelő képesség, mely a fejlesztési lehetőségek minimumával csak az adott — alacsony — színvonalon való szintentartást tudta célul tűzni, másrészt a termőhelyi adottságokkal csak részben szá-

moló, a gazdálkodó szervek érdekeivel nagyrészt nem találkozó, természetes célokat kitévő helyi mezőgazdasági politika.

Az *infrastruktúra* fejlesztésében az erőltetett iparosítás által indukált feszültségek felhalmozódása figyelhető meg. A kiemelt ágazatokhoz és településekhez kapcsolódó fejlesztések krónikus forráshiánya, illetve azok maradványjellegű kezelése a tartós megoldások helyett az átmeneti megoldásoknak kedveztek, melyek újabb gondok forrásává váltak. Ezzel párhuzamosan a nem kiemelt települések infrastrukturális potenciáljának elhanyagolása és fokozatos felélése a településhálózat eróziójához és a kiemelt települések túlterheléséhez vezetett. A megye infrastruktúrájának alakulása főleg az ipar fejlődéséhez kapcsolódott, de sem a termelői sem a lakossági infrastruktúra kiépítése nem tartott azzal lépést. Az egyes térségek ellátottsága között jelentősek az eltérések. Számottevő az elmaradásunk az országos átlagtól a vezetékvesztés, a csatornázás, az úthálózat kiépítettsége terén.

Az *emberi tényező, a munkaerőstruktúra* minőségi átalakulása nagyrészt csak követte az elsődleges gazdaságfejlesztés által kijelölt irányt. A kiemelt ágazatokban és településeken számszerűen jelentősen fejlődött a korszerű technológiákat kiszolgáló szakképzett munkaerő, (szakmunkás, műszaki értelmiségi) ugyanakkor az elmaradó térségekben — nem utolsósorban a színvonalát veszített oktatási, egészségügyi, kulturális ellátás miatt — konzerválódott a kétlakosra berendezkedett kiegészítő (segéd- és betanított) munkásréteg, mely a szabad idejének jelentős részét ingázással tölti, s így igényes termelési feladatokra és fogyasztási szokásokra nehezen orientálható.

A megyében jelentős *szellemi potenciállal* rendelkezünk. Ennek ellenére a szellemi tőke hasznosulása, a kutatás-fejlesztés eredményessége elmarad a lehetséges és szükséges színvonalától. A napi gondok, a rövid távú érdekeltség miatt a vállalati stratégiák kialakítása bizonytalan, és ezért jelentőségénél kisebb figyelmet kap a kutató-fejlesztő tevékenység.

Fokozódó gondot okoz a megye egyes térségeiben a munkaerő foglalkoztatása. A munkaerő mozgására alapvetően a spontán folyamatok jellemzőek. Ipari üzemekben egyidejűleg fellelhető munkaerőfelesleg és — főleg nehéz fizikai munkát igénylő szakmákban — a munkaerőhiány.

A megye gazdaságának 1981–85 közötti *fejlődése* mind a korábbi tervidőszakokhoz, mind a népgazdaságihoz képest *ellentmondásosabban* alakult. Ennek legáltalánosabb, s a beruházásokkal is összefüggésbe hozható jegyei:

A VI. ötéves tervidőszakban megyénkben folyó *beruházási tevékenység* legfontosabb jellemzője, hogy a beruházási teljesítések mérséklődése és szerkezetének 1979-ben megkezdődött átrendeződése tovább folytatódott. A megye szocialista szektorában 1981–85 között megvalósult beruházások értéke — folyó árakon számítva — 62 582 millió Ft, a népgazdaságinak 6,7%-a. Az előző tervidőszakban a teljesítés — ugyancsak folyó árakon — 77,3 Mrd Ft volt, a népgazdasági szintűnek 8,5%-a. A VI. ötéves tervi 6,7%-os részesedés folyó árakon is több, mint 20%-os csökkenést jelent. Ezzel a II. ötéves tervidőszaktól kezdve először csökkent megyénkben a beruházási tevékenység, a gazdasági potenciál, a népesség és a terület szerinti részesedési aránya alá. A népgazdasági beruházási teljesítésből való részesedés nagysága a II. és VI. ötéves tervidőszak között: 10,2%; 8,3%; 9,2%; 8,5%; 6,7% volt.

Az *állóeszközállomány* és a kapacitások belső szerkezetének *korszerűsödéséről*, vagy fordítva, csak részleges adatok állnak rendelkezésre. Így pl. a megye 20 legnagyobb vállalatánál az állóeszközök nettó/bruttó érték aránya 1985 végén már sehol nem érte el a 70%-ot (1984 végén a 20 nagyvállalat közül még 3-nál haladta meg azt). A nettó/bruttó érték arány 1984-ről 1985-re a 20 vállalat közül 14-nél csökkent. A nullára leírt termelőeszközök aránya 1985 végén a 20 közül már 13 vállalatnál haladta meg a 20%-ot. Ezen belül a Borsod-nádasdi Lemezgyárnál a Tiszai Vegyi Kombinátnál és a Borsodmegyei Állami Építőipari Vállalatnál nullára leírt termelő állóeszközök aránya 50% fölé emelkedett.

Az elmúlt öt év alatt a nemzetközileg is felgyorsult *modernizációs* folyamatnál néhány más vállalat kivételével megyénkben lényegében csak a vegyipar tudott lépést tartani.

A fejlesztési lehetőségek tekintetében a vállalatok *felhalmozóképessége*, a korábban megvalósított beruházások jövedelmezősége nagyobb szerephez jutott. Az 1979-től érvényesülő restrikció és a nagyvállalatok egy részének magas induló adósságállománya, tartósan kedvezőtlen pénzügyi pozíciójuk azonban gyakran már nemcsak a felhalmozási, de az állóeszközök egyszerű pótlását, különösen tőkés importból lehetséges modernizációjukat is fékezte. A vállalatok — s az igen koncentráltan, döntően a korábban nagyberuházásokat megvalósítókat érintő — állami kölcsön és beruházási bankhitel *tartozása* a tervidőszak elején 36 Mrd Ft volt, ami 1985 végére 28 Mrd Ft-ra mérséklődött (az állami kölcsön tartozás állománya csökkent, a hiteleké viszont nőtt). A *tőkeáramlásban* elért eredmények rendkívül szerények. Visszafejtésekre pl. a bányászat és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti melléküzemágak kivételével csak szórványosan került sor.

A vállalatok *mozgásteret* részben külső, részben belső okokból — pl. saját pozíciójuk gyengüléséből — eredően jelentősen beszűkült. Ennek csupán két összetevőjét említve: a vállalatok pénzügyi pozíciója romlott, a fizetési fegyelem laza, a sorbanállás tartóssá vált; a költségvetési kapcsolatok a népgazdasághoz képest szintén kedvezőtlenebb pozícióba kerültek: 1981-ben az elvonások értéke 15,1; a támogatásoké 10,0 milliárd Ft, 1985-ben 20,9 illetve 15,1 milliárd Ft, az egyenleg 5,1 illetve 5,8 milliárd Ft.

A megye gazdasági potenciáljának arányát a pénzmozgások mindegyike jelentősen meghaladja, az országos átlaghoz képest nagyobb redisztribúciót jelez, és a jövőbeni szelektív fejlődés feltételeinek nagyobb mérvű korlátozását is jelenti. Az elvonás magas aránya ui. a jó gazdálkodó szervek fejlődését fékezi, a támogatás — különösen mivel az a folyó termelésre-értékesítésre koncentrált — ugyanakkor egalizál és konzervál.

Az *ipari* termelés a tervidőszak elején stagnált, ezt követően három évig mérsékelten nőtt, 1985-ben ismét csökkent. Öt év alatt a népgazdasági szintű 11–12%-os növekedéssel szemben megyénk iparának termelése mindössze 2,7%-kal emelkedett. Legdinamikusabban a vegyipar (26%) és a gépipar (17%) fejlődött. A bányászat termelése ugyanakkor közel egyötödével, a kohászaté egytizedével csökkent. A fajlagos anyag- és energiafelhasználás a vállalati takarékosági, szerelési intézkedések és az anyag- és energiaracionalizálási beruházások hatásaként javult. Az export jövedelmezősége viszont nem javult megfelelően. A kedvezőtlen külpiazi körülmények pedig még-

inkább felszínre hozták a versenyképesség, a korszerűség színvonalában való elmaradást.

A megye ipari szerkezetére tehát továbbra is a rugalmatlanság és a termékek magas életkora jellemző. Az egyoldalú struktúra legfontosabb jellemzői: az alapanyagok, energia-és energiahordozók termelésének nagy aránya, a termékek alacsony feldolgozottsági foka, s ezek és tőkeigényes, energiaigényes termékek exportjának magas aránya.

A tervidőszakban *fejlődés helyett mérséklődött* a lakossági szolgáltatóhálózat kapacitása! Az egy lakosra jutó szolgáltatás értéke 2070 Ft/év, az országos átlagnak 74%-a.

A megye kivitelező *építőiparának* teljesítménye – összehasonlítható árakon – kétharmadára csökkent úgy, hogy már az 1980. évi termelés is 8%-kal alatta maradt az előző évinek. A kivitelező építőipari termelésének csökkenése mellett az építőiparon kívüli szervezetek építőipari tevékenysége 1981–84 között 35%-kal bővült. A megyei kivitelezők ezzel párhuzamosan növelték a megyén kívüli termelésüket (melynek aránya az 1978–80 közötti 3%-ról 11 %-ra nőtt). A termelés csökkenése a létszám 24%-os, mintegy 11,7 ezer fő csökkenésével járt együtt. A kapacitás leépülése tehát nagyobb volt a feladatok mérséklődésénél. Az építőipari kapacitás struktúrájának a kereslethez való igazodása elég nehézkesen haladt előre, s a tervidőszak végéig sem fejlődött be. A fenntartási munkák formájában jelentkező igényeket pl. végig nem sikerült maradéktalanul kielégíteni. A versenytárgyalási formában leszerződött munkák aránya az első 1983. évi 5%-ról 1985-re 15%-ra nőtt.

1980–85 között a megye *mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek* 70%-a gazdálkodott veszteségesen egy vagy több évben. A veszteséges szövetkezetek 68%-ában a hat év alatt kétszer vagy annál többször fordult elő veszteséges gazdálkodás, 23%-ukban négyszer, vagy annál többször kellett állami eljárás keretében vagy önerőből rendezni a veszteségeket. 41 szövetkezetben állami veszteségrendezési eljárásra is sor került. A megye iparának erős koncentrációja és egyoldalú alapanyagtermelő jellege a mezőgazdasági nagyüzemek helyzetét is kedvezőtlenebbé teszi. Az élelmiszeripari kapacitások hiánya a mezőgazdasági nagyüzemek számára nem teszi lehetővé a magas feldolgozottságú termékek termelésébe történő bekapcsolódást. Az ipari koncentráció körzetein kívül pedig az infrastruktúra elhanyagoltsága is nehezíti a magas szintű ipari-mezőgazdasági kooperáció kibontakozását. A mezőgazdaság állóalapjainak műszaki színvonalában végül is a visszaesésre utaló tendenciák erősödése vált jellemzővé, különösen a gépállomány tekintetében. A talaj termőképességének romlását (pl. a talaj savanyodását) sem sikerült megállítani. A mezőgazdasági termékek élelmiszeripari feldolgozottsága és az exportpiacok igénye közötti rés is tovább tágult. A felfeldolgozás színvonala, aránya sem javult kellőképpen. A jelentős arányú támogatások ellenére a veszteséges gazdaságok száma növekedett. A szántóterület 12 500 hektárral, a mezőgazdasági terület közel 7000 hektárral csökkent. A szántó mellett fogyott az intenzív kultúrák területe is, mivel a kivágott szőlő és gyümölcsösök területe többszöröse a telepítéseknek. Emelkedett viszont a gyepek, az erdők és a művelés alól kivett terület nagysága.

A *szállítás-hírközlés* területén a már elért színvonal tartása is gyakran a lehetőségek korlátaiba ütköző erőfeszítéseket követelt. A vasúti közlekedés korszerűsítése

a biztosító berendezések kivételével az igényekkel nem tudott lépést tartani. A pályák és a gördülő állomány műszaki színvonala tovább romlott. Emellett a tervidőszakban is épült és korszerűsödött néhány állomás felvételi épülete. A tömegközlekedés járműállománya elavult, korösszetétele kedvezőtlenebbé vált. A távbeszélő állomások száma 14 382 darabbal gyarapodott.

1985 végén 2802 bolt és 1391 vendéglátóhely állt a lakosságrendelkezésére, a megszűnéseket is figyelembe véve ez 95 bolttal, illetve 46 vendéglátóhellyel több az 1980. évinél. Az egységek számánál nagyobb mértékben emelkedett azok alapterülete.

A környezetvédelmi ráfordítások révén a tervidőszak elejére még jellemző kedvezőtlen levegő- és vízszennyeződési értékek tekintetében némi javulás következett be.

II. Terápia

A terápiára vonatkozó elképzelések taglalása előtt célszerű rögzíteni, hogy a gazdaság- és területfejlesztési elgondolások nem lehetnek öncélúak, megvalósításuk nem történhet a megye lakosságának életszínvonala és életkörülményei, illetve a 80-as évek közepére erősen behatárolt teherviselő képessége terhére.

A népgazdaság központi forrásai hasonlóképp nehezen mobilizálhatók a helyi gondok enyhítésére, illetve megoldására, így túlnyomórészt a helyben képződő források hatékonyabb felhasználása tűzhető ki reálisan célul, ami a területünkön tevékenykedő gazdálkodó szervezetek, illetve a telepítéseink általános gazdasági helyzetére tekintettel nem teszi lehetővé nagyszabású gazdaságátalkító programok indítását. Reálisan csupán egy, a következőkben vázolt irányba való elindulásról lehet szó. Így feltehetőleg az a helyi gazdaság- és társadalompolitika hajtható eredményesen végre, mely a jelenlegi struktúra tartósan életképes összetevőinek megőrzésére és átmentésére, kiegészítésére orientál, a hosszú távon versenyképessé nem tehető tevékenységek leépítésén. A lehetőségek tekintetében a következő négy forrásra lehet és kell építeni:

- a megyén belül mozgósítható forrásokra, mind a gazdasági szerkezet modernizálása, mind a területi szintkülönbségek mérséklése szempontjából (pl. milyen irányban fejlődjön az ipari szerkezet, illetve hol lehet, vagy kell új szervezeteket létrehozni, leányvállalatokat, telep, melléküzemág, szakcsoport stb. formában);
- központi erőforrásokra direkt, vagy preferenciák formájában;
- megyén kívüli szervezetek által telepítendő részlegre számú kedvező feltételek biztosítása útján;
- tőkés cégekkel létesíthető közös vállalkozások szervezésével.

Világosan kell látni, hogy valós eredményre csak e négy lehetőség összekapcsolása vezethet. Talán ennél is nagyobb nyomatékkal kell hangsúlyozni, hogy *belátható időn belül reálisan csak a kis lépések stratégiájára építhetünk*. Ez viszont mind az igénybevehető eszközök, mind a célok tekintetében nagyon sokrétű, sokszintű megoldások útján lehetséges, illetve érhető el. A hosszú távon követhető irányokról

főbb területeként, a közelmúltban született, vagy előkészítés alatt álló kormányzati döntéseket nem megismételve, (vaskohászatra, szénbányászatra, erőműépítésekre, magasépítőiparra és a húsiparra vonatkozóan) azok lényege a korszerűtlen és gazdaságtalan kapacitások fokozatos leépítése (kohászatban, szénbányászatban) a kohászat új profilokkal történő bővítése, s ennek érdekében a munkaerő átképzése, átcsoportosítása, a szénbányászatban (Bükkábrányban, Dubicsányban) új kapacitások kiépítése.

1. Ipar

A megye iparára az előzőekben megfogalmazott rendező elvek hatványozottan igazak. Így pl. az iparfejlesztés irányát – megyénkben is a népgazdasági összefüggésekbe és a fejlődés általános vonulatába ágyazva – a területi érdekeket azonban a korábbi időszakokhoz képest markánsabban érvényre juttatva – lehet meghatározni. Megyei viszonylatban arányosságot, vagy harmóniát jelentő állapotok elérésére tehát nem lenne helyes törekedni (az amúgy is megvalósíthatatlan lenne). A mai ellentmondásos helyzet, szerkezeti egyoldalúság, aránytalan területi eloszlás lazítása feltétlenül kívánatos ugyan, világosan kell azonban látni, hogy megyénk iparát kifejezetten feldolgozó jellegűvé hosszú távon sem lehet, s nem is lenne célszerű tenni.

Az iparfejlesztés kapcsán figyelembe veendő, követendő fontosabb rendező elvek, vagy korlátok:

- Az energetika (alapanyagipar és a feldolgozóipar jelenlegi arányait tartósan fennmaradó realitásként célszerű elfogadni. A kohászati, nehézszevegypipari kapacitások versenyképes új termékek termelésére történő átállítása csak jelentős új beruházások indításával érhető el; hasonlóképpen elviselhetetlen fejlesztési terheket jelentene a teljes feldolgozóipari vertikum rátelepítése a meglévő alapanyagtermelő kapacitásokra. Ezeken a területeken célszerű a kiegészítő jellegű, kis volumenű és kiemelkedő jövedelmezőséget biztosító beruházásoknak zöld utat engedni, melyeket a vállalatok saját erőből, illetve általános feltételek mellett is (pl. bankhitel) hajlandók megvalósítani.
- A meglévő kapacitások, illetve termelés ráfordításoldalról történő versenyképessé tételéhez „jó” kiindulási helyzetet teremt az elmúlt években felhalmozódott elhalasztott pótlási szükséglet. A következő években elvégzendő rekonstrukciónál a kapacitások anyag-, energia és élőmunka megtakarító technológiákkal történő kiváltására kell koncentrálni, míg az ezen az úton versenyképessé nem tehető kapacitások fokozatos elsorvasztását is vállalni kell. A „fogyókúra” után megmaradó és megújult kapacitások képesek lehetnek a hazai ipar alapanyag- és félkésztermék-szükségletének versenyképes kielégítésére, illetve egy kedvezőbb konjunkturális helyzetben a termelés importellentételezéséhez szükséges exportvolumen biztosítására.
- A jelenlegi – örökölt – struktúra versenyképessé tétele mellett törekedni kell az új húzóágazatok kiépítésére is. Ehhez ki lehet használni az elsorvadó ipari területeken a másirányú hasznosításra is alkalmas telephelyekben, épületekben és infrastruktúrában megtestesülő adottságokat. (Jó példa erre a Kriptongyár–Chinoín akció). A mikroelektronikai összeszerelő üzemek

- létesítése a kedvezőtlen adottságú iparilag fejletlen területeken rövid távon hozhat eredményeket a munkaerőfelesleg megkötésével, de hosszú távon a bedolgozásra, illetve futószalag-technológiára alapozott kooperációk az ipari- és munkaerőstruktúrára inkább konzerváló hatásúak lennének.
- Az elektronikai fejlesztésekben való innovatív részvétel lehetősége a megye szellemi potenciáljának bekapcsolásával érhető el. Itt jó adottságokkal rendelkezünk a Miskolci Műszaki Egyetem és a Kazincbarcikai Automatizálási Főiskola szakembergárdájával. A gépész-kohász-bányász orientáció miatt azonban illúzióknak tűnik az elektronikai alap kutatásokba történő bekapcsolódás, helyette inkább a robottechnika, irányítástechnika, komplex automatizált technológiák terén lehet eredményeket várnunk.
 - Az igényes feldolgozóipari fejlesztések terén számunkra kínálkozó további területek: növényvédőszer, finomvegyszer, műanyagfeldolgozás, élelmiszerfeldolgozás, fafeldolgozás, a konténerizáció egyes berendezés típusai, fogyasztási cikkek. A nyers- és alapanyagok magasabb feldolgozása: a műanyag és faipar ebből a szempontból különösen nagy lehetőségeket kínál, annál is inkább, mivel annak technikai (gépesítettségi) feltételei részben már ma is adottak. A műanyag- feldolgozó kapacitások nagyvállalatokhoz (BVK, TVK) való telepítése azonban nem szükségszerű;
 - a háttérpár körébe tartozó tevékenységek fejlesztése;
 - a hulladékok és bizonyos termékek másodlagos feldolgozását jelentő kapacitások létesítése (elsősorban a nehéz-, az élelmiszeripar és az építőipar területén);
 - javító-szolgáltató (szerviz) tevékenység új telephelyekkel való bővítése.

2. Építőipar

A 90-es években várható mérsékelt fellendülés minden bizonnyal egy szerkezetiileg erősen heterogén, az állami-, csoport-, és magánkezdemenyezés vállalkozáscentrikus kombinációján nyugvó építőiparra alapozódik majd.

Várhatóan jelentősen átalakul a kereslet szerkezete is. A beruházási jellegű építés aránya a gazdasági megélénkülés időszakában is mélyen alatta marad a 60-as és 70-es évekre jellemző értékeknek. A fenntartási építési igény növekedési üteme — összefüggésben az építményállományunk meglehetősen elhasználódott állapotával — meghaladja a beruházási építést.

A fenntartási igények speciális új területe a korszerű építésmódokkal megvalósuló, elsősorban panelos épületek felújítása, mely a 90-es évektől tömeges igényként fog jelentkezni.

Követelménnyé válik, hogy az építmény élettartama alatt, az építmény funkciója és az abban működő technológia módosítható, kicserélhető legyen. Ez mind az épületen belül, mind az épületek egymás közötti kapcsolatainál flexibilis megoldásokat követel. Növekszik a társadalom igényessége az építmények használati és esztétikai értékével szemben.

3. Mező- és erdőgazdaság

A megye területén folyó mezőgazdasági tevékenység vonatkozásában kevésbé kényszerítő a jelenlegi struktúra rugalmatlansága, az adottságok azonban itt is nehezítik a kibontakozást. Az elmúlt években a termőtáji adottságoktól részben függetlenül, népgazdasági érdekekből kiindulva jelentős támogatást kapott a gabonatermelés eszközháttere, ami egyben a nem konvertálható kapacitások létrejöttét segítette elő (betakarító gépek, gabonatórolók és terményszárítók). Ez az adottság, párosulva a gazdálkodó szervek szerénynek is alig mondható jövedelmezőségével, jelentősen behatárolja a rendelkezésre álló mozgásteret. Kibontakozást itt a termelési rendszerekbe való fokozott bekapcsolódás jelenthet, mivel a legtöbbször nem megyei rendszergazda eszközökkel, vetőmaggal, tapasztalatokkal nyújt támogatást és ebben az esetben ez külső (nem megyei) forrás bevonását eredményezheti. A földrajzi adottságokhoz jobban illeszkedő takarmánytermelés és az ezen alapuló állattenyésztés kiszélesítése szintén követelményként fogalmazható meg. Itt is célszerű az iparszerű módszerek meghonosítása, a termelési rendszerekhez való csatlakozás, illetve az alacsony költségigényű háztáji termelés támogatása és feltételeinek biztosítása.

Nem hajtható végre a gazdaságok önjerejére támaszkodva, de a megyei támogatáspolitikai fő elvévé kellene tenni a helyi termelésű élelmiszerek magas feldolgozottsági fokának biztosítását, mivel a magas élvezeti értékű élelmiszerek piacán nemzetközi és részben hazai tapasztalatok alapján tartós keresletre lehet számítani. Itt hűs- és tejfeldolgozó, hűtő-, szárító-, konzerváló kapacitások kiépítésére kell gondolni. Amennyiben ezeknél a fejlesztéseknél nem a regionális húskombinátok, konzervgyárak és hűtőházak létrejöttét támogatjuk, hanem közvetlenül a termőhelyekre települt kis kapacitásokat, úgy a fejlesztések kockázata csökkenthető, a megvalósításban, az üzemeltetésben és továbbfejlesztésben az érintett gazdaságok, illetve ezek társulásainak felelőssége és érdekeltsége közvetlenül biztosítható. A közvetlen értékőrző és érték-növelő célon kívül a mezőgazdasági feldolgozókapacitások erőteljes bővítése lehetőséget nyújt a munkaerőfelesleg ingázás nélküli lekötésében, a településeroszió megállításaiban és a beruházások piacot teremtenek a megyei építőipar és gépipar számára is.

Az elmondottakra tekintettel a megye agrárágazata továbbfejlesztésének főbb irányelvei a következőkben foglalhatók össze:

- A földdel, mint alapvető termelőeszközzel való korszerű gazdálkodás, melynek elemei a racionális földhasznosítás, a vetetlen területek minimális szintre való csökkentése, a talajerőutánpótlás javítása, a savanyodás miatti termőképesség romlásának megállapítása, a komplex térségi meliorációs programok végrehajtása (Bodrogköz, Taktaköz-, Tiszamente).
- A szántóföldi növénytermesztésben belül meghatározó a 80-as évek közepére elért termelési eredményeinek megőrzése, illetve emelése, a szántóföldi takarmánytermesztés és a gyepgazdálkodás színvonalának dinamikus javítása.
- Az állattenyésztésben a termelés gazdaságosságát biztosító tartástechnológiák alkalmazása, olcsó és tömegtakarmányra alapozott ágazatok hozamainak növelése.
- Továbbra is szükséges a mezőgazdasági nagyüzemek valós társadalmi igényeket kielégítő alaptevékenységen kívüli tevékenységeinek elsősorban

helybeni fejlesztése, ami az érintett községek népességmegtartó szerepe miatt is fontos.

- A mezőgazdaságban a hozamok dinamikus és nagyarányú növelésének lehetősége a vége felé közeledik. Az élelmiszeripari export feltételei megnehezültek (Európa pl. önellátóvá vált, a hús és gabona minőségével szembeni kifogások sűrűsödnek). Ez azonban csak a mai alacsony igényszint kielégítésére hangolódott tömegárukra igaz. A magasabb igényszint kielégítésére alkalmas, minőségi és magas feldolgozottságú termékek exportja ezzel szemben perspektivikusan sem gond, s a tengerentúli szállítási költségeket is elviseli. Ennek további feltételei: fajtanemesítés (búza, szarvasmarha tekintetében) és piacépítés.
- A kitermelt fa ma alacsony (primitív) feldolgozása helyett a fa és hulladék mindeniárányú hasznosítására, az értékesebb fajok tekintetében pedig a feldolgozottsági fok növelésére kellene törekedni.
- A biomassza hasznosítása.

4. Infrastruktúra

Az infrastruktúra fejlesztése alatt sokáig a társadalom rendelkezésére álló lehetőségek „improductív” felhasználását értettük. Az infrastruktúrát ma már nem lehet csupán ellátottsági szempontból közelíteni, az egyre inkább *növekedési* tényező is. Az infrastruktúra az ipartelepítés, a községek népességmegtartó szerepe és a környezetvédelem szempontjából is alapfeltétel. Az infrastruktúra fejlesztése — mivel nagyrészt hazai technológiát igényel — import nélküli termelésfejlesztést eredményezhet.

- A lakásállomány fejlesztésével, a korábban ingázásra kényszerített munkaerő megnövekedett szabadidejét részben produktív módon használja fel: túlóra, fuszás, egyéni vállalkozás, kiskertmozgalom.
- A közlekedési infrastruktúra fejlesztésével (energiatakarékos szállítási rendszerek, vasútvillamosítás, úthálózat minőségének javítása, hálózatbővítés) energiahordozó import váltható ki.

A 'ulturált utazás feltételeinek megteremtésével, a menetidő lényeges rövidítésével az ingázó munkaerő munkaképessége javítható, felszabaduló idejének nagy része hasznosul a lakóhelyén végzett mezőgazdasági tevékenységével, a piacok relatív (időben) közeledése javíthatja a mezőgazdasági felhozatalt, ezúttal bővülő árukinálatot, plusz jövedelmet jelenthet.

Az energiaátviteli rendszerek kapacitásának és biztonságának növelése jobb pozíciót jelenthet a helyi ipar telepítésére irányuló törekvéseknek.

A községek népességmegtartó szerepét az infrastruktúra arányosabb fejlesztésével is alá kell támasztani. Világosan kell azonban látni, hogy ez csupán ráségitő szerepet tölthet be, a népességmegtartó szerep alapvetően ugyanis az egzisztenciális biztonság függvénye. A községek infrastruktúrájának elhanyagolása miatti feszültségek a VI. öt éves tervidőszakban csökkentek. Konceptcionális váltás kezdődött a településfejlesztésben: a községekre fordított anyagi eszközök aránya háromszorosára nőtt.

Az elsorvadó települések megmentéséért, a visszafordíthatatlanná vált folyamatok fékezéséért viszont további áldozatokat nem szabad vállalni.

5. Szolgáltatások

A szolgáltatások fejlesztése szintén alapvető jelentőségű a megye további fejlődésének megalapozásában, nem utolsósorban azért, mert az utóbbi években folyamatosan elhárultak a magánkezdeményezésekkel és egyéni befektetésekkel szembeni ideológiai indíttatású berzenkedések. Amennyiben ez az irányzat tartósnak bizonyul, úgy várhatóan felélénkül az ezen a téren tapasztalható vállalkozási kedv, ami azért sem közömbös, mivel az államilag szervezett szolgáltatási tevékenységek eredményessége ezen a területen nem felelt meg az elvárásoknak és a piaci igényeknek.

A ma már általánosnak tekinthető kereskedelmi és vendéglátó tevékenységek mellett jelentős kielégítetlen fizetőképes kereslet mutatkozik a sportolási, szabadidő eltöltési területen, de távlatilag valószínűleg a hagyományosan állami intézmények által biztosított egészségügyi, oktatási szolgáltatások területén is teret nyernek a magánkezdeményezések. Életképességük biztosító a házi gondozás, nyelv- és zeneoktatás stb. területén tapasztalható fokozatos térnyerésük. Mozgásterük bővítése adózásukon keresztül a helyi forrásokat bővítené, a lakossági megtakarításokat pedig a presztizsfogyasztástól a népgazdaság számára hasznosuló befektetések irányába mozdítaná el.

Idegenforgalmi adottságaink jobb hasznosítása is elemi érdek, e területen azonban — az emocionálisan túlfűtött lokálpatriotizmus sugallta szárnyalások — helyett a józan realitások diktálta szerényebb törekvéseket érdemes és lehet csak támogatni (pl. a zempléni térséget illetően).

III. A terápia eszközzrendszere

A terápia rendelkezésére álló eszközök közül elsősorban a helyi, megyei vezetés számára biztosítottakat célszerű e gondolatok keretében megemlíteni, természetesen annak tudatában, hogy a központilag biztosított források helyi kezelésének, illetve az eszközök központi meghatározottságának alapvető szerepe van.

- A helyi tervezés szerepét és fontosságát az átalakulási folyamatok szabályozásában hangsúlyozó tiszteletreméltó törekvések mellett is célszerű belátni, hogy a népgazdasági és külgazdasági feltételekhez oly sok szállal kötődő gazdasági folyamatok zárt tervben való megragadása, esetleg a reálfolyamatok terv irányába történő erőltetése illúzió. A komplex tervezési törekvések helyett a területi reálfolyamatok megismerésének információs hátterét kellene kibővíteni, hatékonyabbá, lényegesen gyorsabbá és operatívabbá tenni, hogy a területfejlesztést befolyásoló döntések ne időben elavult információs bázisra alapuljanak.
- A támogatáspolitikai jelenlegi, keretek szétosztására orientált formája helyett előtérbe kellene helyezni a támogatási lehetőségek alapszerű kezelését, melyek hatékony kihelyezése és visszaáramlásának gyorsítása esetén a kihelyezhető források permanens növekedése biztosítható. A támogatáspolitikai

jelenlegi csapdája, hogy fennáll a kevésbé hatékony tevékenységek mozgásterének bővítési lehetősége, s ezáltal a jelenlegi alacsony jövedelmezőségű struktúra újratermelésének veszélye. Ebből a csapdaszituációból kiutat jelenthetne a támogatások utólagos értékelését követő biztosítása, vagyis az eredményektől függő odaitélése, míg az akciók megvalósítása során csak az általános feltételek szerinti hitelkondíciókat kellene érvényesíteni.

A feltételrendszer gazdasági oldala mellett figyelmet érdemel a távlati fejlesztés érdekében mobilizálható társadalmi energiák felszabadítása. Ilyen tartalék a tervutasításos gazdaságirányítási rendszerben kitermelődött végrehajtásra orientált munkaerőben a vállalkozói készség felélesztése és ébren tartása a munkapadoktól a vezetői íróasztalokig. Meghatározó jelentőségű a hierarchikus döntési rendszerünkben mindennaposá vált paradoxon megszüntetése, melynek gyakorlatában a reálfolyamatoktól legtávolabbi döntési szint kapott fontos döntési jogosultságot, míg a döntések eredményességével szembeni felelősség megoszlott a döntési hierarchia szintjei között, a következők egzisztenciális oldalát viszont a reálfolyamatban részt vevő dolgozó és irányító kollektíva „élvezte”. Tág teret kellene engedni a gazdasági-társadalmi önszervezésnek, s az önállósult tevékenységeket felügyelő szervezeteknek a mozgástér és a magatartási szabályok kialakításában és hatékony ellenőrzésében fokozott szerepet kellene vállalniuk. A megye társadalmi-gazdasági fejlődése, az innováció részbeli terjedése elősegítésével a tudományos eredmények alkalmazására a szükségesnél szerényebb mértékben támaszkodhatunk. Kevésbé ismert sajnálatos tény, hogy a B.A.Z. megyében dolgozó tudományos kutatók aránya és a felsőfokú képzésben való beiskolázás szempontjából a hátrányos helyzetű megyék közé tartozunk. Ehhez társul még az a kedvezőtlen tendencia, hogy az utóbbi években a megyét érintő vándorlási veszteséget kvalifikációs cserearányromlás is kíséri, vagyis a megyét elhagyók közül a képzettebb, fiatal munkaerő aránya is magasabb. Gyökeres fordulatot kell elérni tehát a meglévő szellemi, tudományos erőforrások kezelésében, felhasználásában, megbecsülésében. A Nehézipari Műszaki Egyetem, a Miskolci Akadémiai Bizottság és a tudományos egyesületek szakembereit szervezettebben kellene bevonni a megye társadalmi, gazdasági gondjainak megoldásába. A gazdasági szerkezet korszerűsítésével, a megújulás konkrét irányainak, az egyes ágazatok fejlesztésénél a „kitörési pontok” kijelölésében nélkülözhetetlen szakértelmük, tapasztalataik hasznosítása. Meg kell keresni azokat a nemzeti forrásokat, megoldásokat, amelyek a döntések előkészítésébe fokozott bevonásukat, ugyanakkor munkájuk fokozott anyagi és erkölcsi elismerését lehetővé teszi. A jelen anomáliái, melyek a műszaki pályák súlyos presztizsvesztésében, a fiatal szakemberek elfordulásában, elvándorlásában jelentkeznek, közismertek. Ezek megszüntetése, vagy legalábbis nagyfokú mérséklése nélkül komoly változások elérése a gazdaság megújulásában illúzióknak tűnik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTA I. 1984: Borsod-Abaúj-Zemplén megye fejlődésének perspektívái az ezredfordulógig. Borsodi Szemle, 4. szám.
- BOGÁR L. 1981: A területfejlesztés és -tervezés gondjai. Borsodi Szemle, 4. szám.
- ENYEDI Gy. 1981: A területfejlesztési politika néhány új eleméről. Területi Statisztika, XXXI. 2. szám. pp. 139–147.

IMRE BARTA—JÁNOS ZSUGYEL

SOME THOUGHTS ABOUT THE CHANCES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF BORSOD-ABAUJZEMPLEN COUNTY

(Summary)

In the present study the authors present ideas about the economic development of the county having significant structural tensions. The earlier dynamically developing area showed symptoms of stagnation by the early 80s, what became an inconvenient source of tension both for the leaders of the county and those of the country.

The development came to a standstill primarily as a result of extensive development throughout the decades since, owing to the given natural resources, metallurgy, chemical industry, raw material industry and mining industry were developed while the development in the processing industry was neglected, thanks to the world market changes of the 70s. Agriculture of the county is characterized by poor soil and climatic properties, and the consequently low accumulating ability prevents investments into food industry, which would serve as a basis for further development, and thus hinders efficient employment of the area having a small village type structure of settlement. The results of infrastructural development are contradictory: the developments connecting to big investments enabled production infrastructure to be constructed and very often at the cost of communal infrastructure. As regards human resources it is a great problem that professions comply with the one sided production structure.

Having critically reviewed the economic development potential of the county the authors put forward their proposals for a better development. The lack of central resources is a basic hindering factor, which also means that local resources should be maximally mobilized. External resources are to be included in the development, structural change of the county only to the extent of the mobilizability of the resources of the territorial or economic units. In this case there is opportunity to join central programs for economic development, to include resources from other counties and countries.

The resources should be used for easing territorial disproportions, structural one sidedness not forgetting, of course, that the county's industry cannot be turned not even into one having processing character and not even in the long term. Cutting down market of unable production should go along with efforts to better utilize possibilities lying in establishments, buildings and infrastructure getting freed and efforts to locate branches that help to boom others. Significant aid may come from the mental potential of the Miskolc Technical University for Heavy Industry and the introduction of innovation-oriented attitude in the higher education of specialists.

Fodder-plant growing that—under the given climatic and cropland circumstances—is more suitable than cereals, animal husbandry based on it and food processing are to be promoted. Efficient production of low cost is to be introduced primarily by way of joining to various production systems. As regards infrastructural development, the main task here is to build out saving systems of transportation, energy network conditions for local industrial development, to strengthen

the population retaining ability of the villages by decreasing housing problems and introducing high level transport means. Individual initiation and venture should be given a wide scope in tertiary sector. Guaranteeing long-term safety for individual investments may transfer individual savings —instead of prestige consumptions—into the production sphere, thus becoming a new source of the county's development.

During the description of the means of the undelayable therapy the authors underline the role of local planning where making complex territorial plans should be subordinated to obtaining deeper knowledge of real territorial processes and to making informatorily better-established decisions on territorial development. In addition to economic conditions, great emphasis is laid on the release of mobilizable social energy. It is essential to replace execution-oriented attitude by an attitude oriented to individual venture and individual responsibility-taking both at the work-bench and the writing-desk. To promote spatial diffusion of innovation processes it is decisive whether we can stop the migration of qualified labour and the worsening of the qualificatory exchange ratio, since without the inclusion of the human factor it is impossible to put an end to the gradual decline of Borsod-Abaúj-Zemplén county's economy and it will get to the periphery.

БАРТА, ИМРЕ—ЖУДЬБЕЛ, ЯНОШ:

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ШАНСАХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МЕДЬЕ БОРШОД-АБАУЙ-ЗЕМПЛЕН

(Резюме)

В настоящей статье авторы излагают свои мысли по поводу развития экономики медье Боршод-Абауй-Земплен, борющегося со значительными структурными напряжениями. Регион, для которого раньше были характерны показатели динамичного развития, к началу же 1980-х годов стал территорией, показывающей симптомы стагнации, неудобных как для правления медье, так и для государственного руководства.

Приостанавливание развития в первую очередь является исходом десятилетий экстенсивного развития, ведь в данном регионе — на основе местных запасов сырья и энергии — ударение ставилось на развитие металлургии, химической промышленности и добычи сырья и топлива, а развитие же на этой базе перерабатывающей промышленности — из-за изменений в мировой экономике — большей частью не состоялось. Сельское хозяйство медье характеризуется слабыми почвенными и климатическими условиями, таким образом, отмена капиталовложений в пищевую промышленность вследствие низкого уровня возможности накопления препятствует эффективному занятию населения региона, имеющего систему расселения характерно с малыми деревнями.

Результаты развития инфраструктуры противоречивые. При осуществлении больших капиталовложений в первую очередь стало возможным создание производственной инфраструктуры — часто ценой отмены развития коммунальной инфраструктуры.

В области ресурсов рабочей силы тревожит ее профессиональная структура, которая приспособляется к однобокой производственной структуре.

После критического анализа потенциала экономического развития медье, авторы сформулируют свои предложения, которые могут быть приняты во внимание в интересах развязки.

Основным ограничительным фактором является дефицит центральных средств, что одновременно означает и необходимость максимальной мобилизации местных ресурсов.

Внешние ресурсы до такой степени могут быть вовлечены в развитие медье, в структурную реорганизацию его экономики, в какой степени способны территориальные

и хозяйствующие единицы мобилизовать свои ресурсы. В удачном случае станет возможным присоединение к центральным программам развития экономики, а также привлечение ресурсов предприятий, хозяйствующих в других медье, и зарубежного производственного капитала.

Источники в первую очередь должны быть использованы для устранения структурной однобокости и территориальных диспропорций, не упуская из виду, что для медье и в далеком перспективе не сможет быть характерным преимущество перерабатывающей промышленности. Параллельно с сокращением неконкурентоспособного производства, усилия должны быть приложены к использованию освобождаемых таким образом заводских участков, построек и инфраструктуры, к созданию буксирующих отраслей. В этом значительную помощь может оказать умственный потенциал Индустриально-политехнического университета в городе Мишкольц, а также широкое распространение взглядов, ориентированных на инновацию, в высшем специальном образовании.

В сельском хозяйстве должно быть поддержано производство кормов, а также базирующиеся на этом животноводство и пищевая промышленность, так как эти отрасли в большей мере соответствуют почвенным и климатическим условиям, чем зерноводство. И в этой отрасли целесообразно ввести эффективные виды производства с низкими расходами, в первую очередь путем присоединения к различным производственным системам.

Касательно развития инфраструктуры, основной задачей является создание экономической транспортной системы и условий энергоснабжения для развития местной промышленности, а также поддержка поселков удержать население, путем улучшения квартирных и транспортных условий. В области обслуживания личные инициативы и предпринимательство должны получить широкий простор. Гарантия безопасности в перспективе вложения личных денег дала бы возможность личным сбережениям — вместо престижного потребления — перелиться в продуктивную сферу, тем самым стать добавочным ресурсом для развития медье.

По ходу рассмотрения средств для безотлагательной терапии, авторы подчеркивают роль местного планирования, в практике которого они считают важным более глубокое опознавание действительных территориальных процессов, а также усиление информационной обоснованности решений по развитию территорий — вместо разработки комплексных территориальных планов.

Помимо рассмотрения экономических условий дальнейшего развития, в статье особое значение получает важность освобождения мобилизуемой общественной энергии. Необходимо сменить манеру, основанную на исполнении, на воззрение, ориентированное на личное предпринимательство и на личное предприятие ответственности, начиная со станков и вплоть до канцелярских столов начальства.

В интересах пространственного распространения процессов инновации решающее значение имеет предотвращение оттока квалифицированной рабочей силы, точнее, ухудшения средней квалификации после обмена рабочей силы, так как без учета человеческого фактора не может быть предотвращено постепенное отмирание, вытеснение на периферию, экономики медье Боршод-Абауй-Земплен.

Перевел: Тамаш Бауко

SAS BÉLA:

A SZOCIÁLIS INFRASTRUKTÚRA FEJLESZTÉSÉNEK ERŐFORRÁSAI A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN 1971–85 KÖZÖTT

Az infrastruktúra a gazdaság harmónikus növekedésének része, annak egyaránt feltétele és eredménye. A társadalmi-gazdasági fejlődés és az infrastruktúra kölcsönhatása napjainkban nem vitatott kérdés.

A gazdasági fejlődés együtt jár az infrastruktúra fokozatosan erősödő szerepével. Az infrastruktúra szerepének megítélése a mindenkori társadalmi-gazdasági erőviszonyok függvényeként alakul, a fejlesztése és a gazdaság fejlődése kölcsönviszonyban áll egymással. Ennek bemutatására tekintem át a dél-dunántúli régió* infrastrukturális fejlesztési erőforrásait a tanácsi fejlesztési alapok alakulása, jellemzése alapján az 1971–85 közötti időszakban, három ötéves tervciklusban.

A vizsgálat elsődlegesen a szociális infrastruktúrára terjed ki, így a termelői infrastruktúra fejlesztési erőforrásait kevésbé érinti. A termelői infrastruktúra fejlesztési forrásai köztudottan az ágazati minisztériumokhoz, az országos főhatóságokhoz, a vállalati fejlesztésekhez kapcsolódnak és hatásuk áttételesen jelentkezik a szociális infrastruktúra fejlettségi színvonalában. A szociális infrastruktúra fejlesztésének erőforrásai erőteljesen kötődnek a tanácsi fejlesztési erőforrásokhoz, a tanácsi fejlesztési alapok képzéséhez és felhasználásához.

A települések infrastrukturális fejlesztésének pénzügyi struktúrája országonként rendkívül eltérő képet mutat. A pénzügyi erőforrások képzése és felhasználása függ a társadalmi politikai rendszertől, a történelmi fejlődés sajátosságaitól, a helyi kormányzatok felépítésétől stb. Ennek ellenére is fellelhető néhány alapvető azonosság. Ezek közül emelnék ki néhányat. Jellemző a bevételek szerkezetére, hogy a helyi bevételekben a támogatások döntő szerepet kapnak. A felsőbb szintű támogatások, hozzájárulások jelentik általában a bevételek több mint felét. Ezek a támogatások többféle formában kerülnek a helyi igazgatási szervekhez. Egy részük kötetlen, de általános jellemző a kötött, célorientált forma, a támogatásokat célcsoportokban összevonva, illetve specifikusan címzetten adják.

Általános vonásként emelhető ki, hogy a támogatásokban fellelhetők ösztönző mechanizmusok, amelyek a fejlesztéshez a települések saját erőforrásainak függvényében járulnak hozzá. Megtalálhatók e rendszerben a különböző normatív módsze-

*A dél-dunántúli régió e tanulmányban Baranya, Somogy Tolna és Zala megyéket foglalja magában.

rek, amelyeket legtöbbször különböző kritériumokhoz kötnek. Példának elégséges megemlíteni hazai viszonylatban a lakásépítés társadalmilag preferált helyzetét.

Általános jellemzőként fogalmazható meg, hogy a támogatásokkal kapcsolatban állandó vita folyik a helyi önállóság és a központi kötöttség konfliktusai között. Ez a jelenség a szocialista országok reformtörekvéseiben is hangsúlyozottan szerepelhet.

A tanácsok költségvetési struktúrájában 1986. január 1-jéig elkülönített – tanácsi fejlesztési alap állt rendelkezésre a fejlesztési célok finanszírozására. A fejlesztési forrás képzésének feltételeit a szabályozórendszer változásának megfelelő rendelkezések határozták meg.

A fejlesztési források legáltalánosabb tételei az alábbiak:

- a lakosság kötött és önkéntes közműfejlesztési hozzájárulása,
- telekadó,
- út- és közműfejlesztési hozzájárulás,
- telekeladásból és tartós használatba-adásból származó bevételek,
- lakásépítéssel és juttatással kapcsolatos bevételek,
- vállalatok, szövetkezetek városi és községfejlesztési hozzájárulása,
- mezőgazdasági nagyüzemek városi és községfejlesztési hozzájárulása,
- telekhasználati díj,
- tanácsi vállalatok értékcsökkenési leírási hányada,
- mezőgazdasági földek utáni térítés,
- hitelből származó bevételek,
- állami hozzájárulás,
- visszatérülések,
- átvett pénzeszközök,
- előző évi pénzmaradvány,
- függő- és átfutó tételek.

A tanácsok fejlesztési lehetőségeit és a települések infrastrukturális fejlesztését jelentős mértékben bővítette a lakosság által teljesített társadalmi munka, valamint az újabb pénzügyi konstrukciók, a társulási formák, az új vállalkozási formák, a kötvények kibocsátása stb.

A fejlesztési erőforrások összetételét, annak változását, alakulását követjük nyomon az 1. táblázatban.

A táblázat értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az a bevételeket folyóáron tartalmazza. A bevételek között nem szerepel a társadalmi munka értéke, az ún. helyi anyagérték. Ezért a későbbiekben a 2. táblázattal való összevetéskor az összegszerűség eltérést mutat, mivel az abban szereplő adatok ez utóbbi bevételi tételeket is tartalmazzák.

Figyelemmel kell lenni továbbá arra is, hogy az infrastruktúra fejlesztése, a források ágazati elosztása, a társadalmi-gazdasági élet változásaival, követelményeivel szoros összefüggésben történik, és ez meghatározza egy-egy tervidőszak kiemelt feladatait is. A kifejezetten népgazdasági érdeket szolgáló fejlesztések központi támogatással, célcsoportos beruházásként valósultak meg, melyeknek tartalmi köre – követte a változásokat – tervidőszakonként módosultak.

1. táblázat

A tanácsok fejlesztési alapjainak alakulása a Dél-dunántúli régióban a IV., V. és VI. ötéves tervidőszakban

(millió Ft)

Bevételek	Tervidőszak					
	IV.	Megosztás %	V.	Megosztás %	VI.	Megosztás %
Saját bevételek összesen	1 702	13	2 711	14	2 609	11
Megosztott bevételek összesen	842	7	2 387	12	5 181	22
Állami támogatás együttesen	4 986	40	9 321	46	9 245	40
Bankhitel összesen	1 199	9	1 399	7	1 071	5
Átvett pénzeszközök	2 616	21	3 394	17	3 861	17
Egyéb források	1 251	10	861	4	1 064	5
Bevételek összesen:	12 596	100	20 073	100	23 031	100

Tekintsük át, hogy az 1. táblázat elemzése során, milyen általános tendenciák rajzolódnak ki a bevételi források egyes elemeinek megosztásában!

A saját bevételek aránya stagnáló, illetve csökkenő irányzatot mutat. A saját bevételek csökkenését részben kompenzálta, hogy a megosztott bevételek összege az egymást követő tervidőszakokban erőteljes növekedést mutat. Az állami támogatások aránya az V. ötéves tervciklusban volt a legmagasabb, a IV. és VI. ötéves tervidőszakban azonos – 40%-os – arányt képviselt. A bankhitelek részesedési aránya monoton csökkenést mutat. Ez nyilván összefügg a „megelőlegezett” forrásállománnyal és a kamatok költségvonzatával is. Az átvett pénzeszközök aránya is csökkenést mutat. Ezen belül – itt nem közölt bontás szerint – megfigyelhető, hogy a vállalatoktól, szövetkezetektől átvett pénzeszközök csökkentek, míg a minisztériumoktól, főhatóságoktól átvett források kis mértékben nőttek. Az egyéb források aránya is csökkenő tendenciát mutat, amelyben meghatározó szerepe van annak, hogy az előző évi pénzmaradványok tarvidőszakról tervidőszakra csökkentek, bár ez a régió megyéiben eltérően jelentkezik.

A továbbiakban tekintsük át miként is alakultak a fejlesztési alapok a dél-dunántúli régióban és melyek a legáltalánosabb jellemzők a vizsgált időszakban. A táblázat adatainak elemzésekor elsősorban a bevételeket vizsgáljuk és ezt követjük a tanulmányban a későbbiek során is.

Jól kirajzolódik a táblázatban, hogy a tanácsi fejlesztési alapok a vizsgált időszak alatt országosan mintegy két és félszeresére növekedtek. Tervidőszakonként egyértelműen kirajzolódik a nominális fejlesztési lehetőségek növekedési ütemének lassulása. A IV. és V. ötéves tervidőszak között erőteljes, azt követően lényegesen szűkülő ütemű a bevételek és kiadások növekedésének mértéke. Élesen tükröződik a gazdasági fejlődés és az infrastruktúra fejlesztése közötti kölcsönös viszony. És fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a szocialista országokra általánosan jellemző

ún. „követő” jelleg azzal a következménnyel jár, hogy a viszonylagosan fejletlen infrastruktúra hátráltatja a gazdasági növekedést, és a napjainkban hirdetett innovációs lehetőségeket.

2. táblázat

A tanácsi fejlesztési alap bevételeinek és kiadásainak évi átlagos értéke

(millió Ft)

Megnevezés	Bevételek a			Kiadások a		
	IV. ötéves tervidőszakban	V. ötéves tervidőszakban	VI. ötéves tervidőszakban	IV. ötéves tervidőszakban	V. ötéves tervidőszakban	VI. ötéves tervidőszakban
Baranya megye	5 688	9 420	10 926	4 494	8 400	9 951
Somogy megye	4 201	6 771	8 020	3 275	5 960	7 265
Tolna megye	2 559	4 113	5 673	2 121	3 645	5 226
Zala megye	3 027	5 382	6 516	2 551	4 489	5 870
Dél-dunántúli régió összesen	15 475	25 686	31 135	12 441	22 494	28 312
Ország összesen	140 451	234 160	247 135	120 504	203 515	225 419

A táblázat jól mutatja azt is, hogy a bevételek és kiadások növekedési üteme a Dél-Dunántúlon lényegesen gyorsabb volt az országos átlagnál, ezen belül azonban megyénként is jelentős ütemkülönbségek alakultak ki. A leggyorsabb ütemben emelkedett Tolna és Zala megye fejlesztési forrásainak összege, amelyben mind regionális, mind megyei szinten is tükröződik az infrastruktúra fejlesztésében a területfejlesztési politikánk nivellációs törekvése.

Az 1. és 2. táblázat összevetésével mutatható ki a társadalmi munka, a helyi anyag és az egyéb helyi tényezők forrásként megjelenő értéke, amely tervidőszakonként erőteljes növekedést mutat. Ezek együttes összege terciklusonként 2879, 5613, 8104 millió forint. Meg kell jegyeznünk, hogy a tanácsi fejlesztési alapok konstrukciós változásai során a társadalmi munkát hol a források részeként, hol attól független tételeként vette számba az államigazgatási pénzügyi beszámolórendszer.

Ugyancsak figyelembe kell venni egyes közigazdászok azon véleményét, hogy a jelzett érték nagyságrendjénél a számbavétel pontossága megkérdőjelezhető, valószínűsíthető a „felértékeltség”! Az viszont bizonyos, – a fenti megjegyzéssel együtt is – hogy ez a fejlesztési forráselem lényeges jelentőséggel bír, hiszen országos átlagban a IV. ötéves tervidőszak éveiben az összes fejlesztési forrásnak mintegy 5, az V. és VI. ötéves tervidőszak éveiben pedig csaknem 10%-a származott társadalmi munkából.

Még egy észrevétel kívánkozik ide, – bár adatai nem szerepelnek a táblázatban – nevezetesen, hogy a magyar településhálózatban tendenciaszerű, lényeges különbségek mutatkoznak a társadalmi munka szerint. A közöttük lévő összefüggésben markánsan kimutatható a negatív korrelációs kapcsolat!

Az előzőekben jelzett eltérő ütemű megyei fejlődés a fejlesztési alapon a kiegyenlítődés irányába hatott. Hogy ez milyen mértékű, azt a 3. táblázat adatai mutatják.

3. táblázat

A tanácsi fejlesztési alap bevételeinek és kiadásainak egy lakosra jutó évi átlagos értéke

(Ft)

Megnevezés	Bevételek a			Kiadások a		
	IV.	V.	VI.	IV.	V.	VI.
	ötéves tervidőszakban			ötéves tervidőszakban		
Baranya megye	2646	4331	5047	2090	3862	4596
Somogy megye	2327	3772	4506	1814	3320	4081
Tolna megye	2015	3104	4249	1670	2751	3919
Zala megye	2311	3777	4137	1947	3150	3727
Dél-Dunántúl összesen	2368	3822	4542	1904	3347	4130
Ország összesen	2673	4378	4619	2293	3805	4213

Ezek után ki kell térni a tanácsi fejlesztési alapok reálértékének tendenciáira is. A tanácsi fejlesztési alap értékmutatóit tekintve 15 év alatt országosan mintegy másfélszeres növekedést figyelhetünk meg a bevételi és kiadási oldalon egyaránt. Ez a nominális változás azonban reálértékben lényegesen kisebb növekedést takar, hiszen 15 év alatt a beruházási javak ára hozzávetőlegesen 84%-kal növekedett. Így a fejlesztési alapok reálértéke a vizsgált időszak alatt csak 44%-kal nőtt. (Az alkalmazott árindex miatt természetesen az eredményünk megközelítő pontosságú.) Ha a 15 éves időszakon belül az egyes tervciklusokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy tervidőszakonként eltérő tendenciák érvényesültek. Ez abból fakad, hogy tervidőszakonként előre haladva a bevételek és kiadások növekedési üteme erősen lassuló, az árak változása pedig ezzel éppen ellentétes tendenciájú volt. Például: a IV. ötéves tervidőszak alatt a bevételek és kiadások országosan, és a Dél-Dunántúl megyéiben is közelítőleg 70%-kal növekedtek, miközben a beruházási árak emelkedése alig 15%-os volt. Ebből is világosan látható, hogy a 15 éves reálérték növekedés teljes egészében a IV. ötéves tervidőszaki növekedésből ered.

Az V. ötéves tervidőszakban a fejlesztési alap tételei 20–50%-kal nőttek a régióban, míg a beruházási árak növekedése valamivel 20% alatt maradt. A VI. ötéves tervidőszakban a fejlesztési források a Dél-Dunántúlon 15–35%-kal bővültek, a beruházási árak viszont 34%-kal nőttek. Ebben a tervidőszakban tehát a fejlesztési összegek reálértéke mintegy harmadával visszaesett.

Az eltérő ütemű értékű és árváltozások együttesen azt eredményezték, hogy a tanácsi fejlesztési alapok 1985. évi összegei reálértékben lényegesen kisebbek voltak az 1980. évinél és számításaink szerint közelítőleg az 1977. évi reálérték színvonalának felelnek meg.

Fel kell hívunk a figyelmet, hogy az előbbieken vázolt tendencia alapján miként lehet értékelni az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió 1981. évi módosulását, amely célul tűzte ki a fejlesztési alapok város–község megoszlásának a községek javára történő módosítását. Ez a helyes nivellációs elgondolás bizony nem a legjobb időpontban született.

A fejlesztési erőforrások felhasználása a vizsgált térségben is sajátos közigazgatási és településhálózati jellemzőket mutat.

Az infrastruktúra fejlődésében meghatározó szerepe van a tanácsi gazdálkodásnak, amelyhez szervesen kötődik a településszerkezet, a településhálózat és a közigazgatási szervezet kölcsönös viszonya a terület- és településfejlesztési politikán belül.

A régió településhálózatának jellemzői lényegesen különböznek az ország „átlagos” településhálózati vonásaitól. A Dél-Dunántúl területét az átlagosnál jóval nagyobb településsűrűség jellemzi. Ezen belül megyénként is nagy a szóródás. A legnagyobb településsűrűség a döntően az aprófalvas Baranya és Zala megyékben található.

4. táblázat

A dél-dunántúli régió településeinek általános jellemzői

Megnevezés	A települések száma			A városok száma		
	1971	1981 I. 1-jén	1985	1971	1981 I. 1-jén	1985
Baranya megye	320	296	296	4	5	5
Somogy megye	250	241	238	2	5	5
Tolna megye	108	109	108	2	4	5
Zala megye	244	265	255	2	4	5
Dél-Dunántúl összesen	922	911	897	10	18	20

A régió településhálózata jelentős változásokon ment át. A városok száma az 1971. évi 10-ről 1985-re 20-ra nőtt. Ez a gyors ütemű várossá nyilvánítási hullám azonban erőteljesen igénybe vette a megyék fejlesztési erőforrásait és azokat erőteljesen a célirányos felhasználásra kényszerítette.

1971-ben a régió 922 településének 37%-a volt törpefalva, 1985-ben ez az arány 50%-ra növekedett. A törpefalvakban az infrastrukturális alapellátás igen komoly gazdaságossági kérdéseket vet fel. Az alacsony jövedelmi helyzetben lévő lakónépesség fizetőképese kereslete nem éri el az infrastruktúra funkcionáltatásának alsó határát sem. Ezt a feladatot pedig a jelenlegi gazdálkodási szabályaink szerint egyetlen piac- és nyereségorientált vállalat, szövetkezet, hálózat sem képes magára vállalni, ezért válik szükségessé ezen települések központi támogatása. A terület aprófalvas jellegéből adódóan gyakoriak voltak a közigazgatási változások, ezen túlmenően két esetben került sor megyehatárokat is érintő területátcsatolásokra.

A Dél-Dunántúl közigazgatási struktúráját napjainkban egy megyei városi, 20 városi tanácsú település alkotja, valamennyi városkörnyéki irányító szerepkörrel bír. A városhálózat mellett három városi jogú nagyközség van a térségben. Irányításuk alá tartozik a régió 874 községe, amelyek közül 258 település ügyeinek összefogása közvetlen hatáskör formájában, míg a 616 nem tanácsszékhely település irányítása áttételesen, a székhelyközségeken át valósul meg. Ez a kialakult közigazgatási struktúra más egyéb hatások mellett erőteljesen befolyásolta a tanácsi fejlesztési alap felhasználását településkategóriákként. Terjedelmi korlátok miatt itt csak példászerűen

mutatunk be néhányat. Elsőként álljon itt a Tolna megyére vonatkozó táblázat, amely az V. ötéves tervidőszak alatti helyzetet illusztrálja.

5. táblázat

Az egy lakosra jutó tanácsi fejlesztési alap Tolna megyében az V. ötéves terv időszakában

Megnevezés	Ft/fő
A megye összes községe együtt	758
Ebből: nagyközségek	1615
községek	292
Közös tanácsú községek együtt	773
Ebből: tanácsi székhely községek	1113
társközségek	131

Egy másik megyei példa szerint Baranyában a tanácsi fejlesztési alaphoz való részesedés a IV. ötéves tervidőszak során az alábbi volt: Pécs 62,4%-os, a középfokú központoké 18%, a községeké csupán 9,8%. Az arány az V. ötéves tervben a hierarchizált elosztás irányába tolódott el, amikor is a községek részesedése csupán 6,8% volt. A túlhierarchizált felosztás a VI. ötéves terv során már oldódott és a községek részesedése elérte a 15,8%-ot.

Somogy megyében az infrastruktúra fejlesztését szolgáló elosztáspolitikai lényegében a városokat, egyes kiemelt nagyközségeket, valamint a Balaton-partot preferálta. A községek központi eszközökből történő fejlesztése háttérbe szorult, a beruházásaikban inkább a lakosság erőforrásai és önkéntes közreműködése játszott szerepet. A községek és elsősorban az aprófalvak fejlődési üteme lelassult, egyes településekben a körzetesítés eredményeként az alapellátás feltételei is romlottak. A településhierarchia egyes szintjein végrehajtott infrastrukturális fejlesztések mellett Somogy megyében sajátos feladatot jelentett a Balaton déli partján a vendégforgalom fogadási feltételeinek biztosítása. Az elmúlt évtizedekben központi, megyei és helyi erőforrások koncentrált felhasználásával széles körű ellátó hálózat létesült e kiemelt üdülő-körzetben. Ez az idegenforgalmi szezonon kívül a helyi lakosság számára városi színvonalú ellátást biztosít.

Zala megyében a fentiekhez hasonló tendenciák érvényesültek a fejlesztési erőforrások elosztásában. Két tényező alapján az elosztási rendszer hierarchikus vonásai azonban itt még karakterisztikusabbak. Egyrészt az aprófalvas jelleg meghatározóbb, mint Tolna és Somogy megyében; másrészt a városok számának és azok népességének növekedése — amely döntően a területi átcsatolások eredménye — erőtejesen igénybe vette az infrastrukturális fejlesztésekre szolgáló erőforrásokat.

A kiragadott példák végső kicsengése az, hogy joggal feltételezhetjük, hogy a felhasznált tanácsi fejlesztési alapoknak a települések jogállása szerinti felosztása a régióban és országosan is azonos tendenciájú volt a vizsgált időszakban. A tévedések elkerülése végett hangsúlyozni szeretnénk, hogy a települések infrastrukturális ellátási

szintje és így funkciója is erősen kötődik a településhálózati funkcióhoz. A települések hierarchizált rendje nyilván más-más erőforrásarányt igényel felső-, közép- és alsó, valamint alapfokú ellátási funkció esetén. Itt csupán azt kívántuk jelezni, hogy az arány mértéke vitatható volt. Az 1981. évi terület- és településfejlesztési koncepció több társadalmi-gazdasági tényező hatására ezt korrigálta. Gondoljunk csupán a foglalkoztatottsági struktúrára, a migrációra, az egyéb demográfiai tényezőkre és természetesen a jelenkori gazdasági helyzetükre is.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az 1970-es évtized elején még erőteljesen érvényesítette hatását az a településpolitikai irányvonal, amelynek következtében az extenzív iparosítás nyomán dinamikus városfejlődés indult meg az ország településhálózatának néhány centrális pontján. A Budapest ellenpólusaként fejlesztendő öt megyei városunk a IV. ötéves tervidőszakban élte növekedésének leglátványosabb időszakát. Erőteljesen fejlődtek a redisztribúciós felosztási módszer alkalmazásával a megyei központok is. Megindul a települések ivóvízellátásának fejlesztése, valamint a székhely- és társközségek közötti közlekedési kapcsolatok kiépítése, a székhely községekben a centralizációs hatásra az infrastrukturális fejlődés. Többek között az általános iskolák körzetesítése révén a székhelyközségekben megindult az általános iskolák építési programja. A városodási folyamat felerősödése nyomán a városihiányos térségekben a kisvárosok fejlesztése tapasztalható. Az előzőek hatására felgyorsult az aprófalvak elnéptelenedési folyamata, amely mindkét póluson speciális infrastruktúra problémákat vet fel. A lakó- és munkahelyi funkciók elkülönülése a községekben erősödött.

Felgyorsult a kisregionális közüzemi víztársulatok szervezése, amelyekben a lakosság önkéntes pénzügyi hozzájárulása és a gazdálkodó egységek hozzájárulása a meghatározó. A lakásépítési „kényszerpálya” miatt a megyei tanácsok tényleges elosztó funkciója jelentősen beszűkült. A tanácsok fejlesztési forrásai zömmel az országosan megszabott prioritások megvalósítását szolgálták, kevésbé a helyi problémák megoldását. A településeken végzett társadalmi munka növekszik mégpedig úgy, hogy az egy főre jutó teljesítés a települési hierarchia piramisával ellentétes képet mutat. A területi ellátás feszültségeket felismerve növelték a tanácsok fejlesztési lehetőségeit, e fejlesztési források nem jelentették azonban egy típusában új elosztási rendszer bevezetését. Nagymértékben korlátozta a fejlesztési források nagyságát a beruházások befagyasztása az V. ötéves tervidőszak végén. Az V. ötéves tervi „visszavonulások” erőteljesen meghatározták a VI. ötéves terv forrásállományát. A VI. ötéves terv időszakában a községek részesedési aránya a fejlesztési forrásokból megnőtt. Növekedett a helyben képződő források volumene és aránya és csökkent a központi részarány. Erősödött a különböző társulások, pénzügyi eszközök (hitel, kötvény, TEHO) szerepe a fejlesztési forrásokban és növekedett a lakossági hozzájárulás is, melynek aránya a településhálózati hierarchia szintjeivel ellentétesen alakult.

Megfigyelhető a vizsgált időszakban a tanácsi és a nem tanácsi tervek aszinkronitása. A tanácsok és a vállalatok középtávú és éves terveinek kidolgozási és jóváhagyási időpontjai eltérnek egymástól. Ez a területfejlesztési tervek összehangolását, a közös beruházások megalapozottságát és megfelelő előkészítését is gyakran hátráltatta. A termelő és szociális infrastruktúra közös megvalósítását befolyásolták a különböző pénzügyi tilalmak és korlátok. Miközben a tanácstörvény, a tervtörvény a tanácsok és a nem tanácsi szervek közötti gazdasági kooperációra, közös beruházásokra ösztö-

nöz, más oldalról az egyéb pénzügypolitikai intézkedések az alapátadás-átvételek korlátozására irányulnak.

Mindezen gondokon és problémákon kívánt enyhíteni és javítani az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció 1981. évi módosítása, az Országgyűlés 12/1980–85. számú határozata a terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatairól, az 1985. évi VII. törvény, amely többek között a tanácsi gazdaságirányítás és gazdálkodás új elveit rögzíti. Azt azonban tudomásul kell vennünk, hogy az infrastruktúra fejlesztés erőforrásai elsődlegesen a népgazdaság mindenkori gazdasági helyzetétől függenek és ezen belül a hatékonysági és nivellációs törekvések egyidejű érvényesítésére szolgálnak.

IRODALOM

- BÉLLEY L. 1984: Gazdasági irányítás és infrastruktúrafejlesztés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- CSORBA Z.-né 1986: Pénzeszközök a területfejlesztésben. Településfejlesztés. 2. sz. pp. 65–70.
- FULMERNÉ KOVÁCS K. 1986: Az infrastruktúra fejlesztésének alakulása Baranya megye tanácsi gazdaságában 1970-től napjainkig. Kézirat. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- SAS B. 1983: Az infrastrukturális ellátottsági színvonal és a településhálózati szerepkör néhány összefüggése. MTA Dunántúli Tudományos Intézeti Közlemények 30. pp. 60–77.
- SOÓS L. 1986: A tanácsi fejlesztési alap jellemzői a Dél-Dunántúlon. 1971–85. Kézirat, Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- VÁGI G. 1982: Versengés a fejlesztési forrásokért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

VARGHA LÁSZLÓ GYULA:

ORVOSFÖLDRAJZILAG A GYÓGYVIZORSZÁG FEJLESZTÉSI POLEMIÁJÁRÓL

I. A gyógyvizeink általános kérdései

A *gyógy-idegenforgalom* mindinkább szükségletté válik. Hazánkban pedig a gazdasági növekedés egyik fontos eszköze lehetne. Ismert a mondás: pl. Róma a „szőkőkutak”, London a „füst-köd” városa, Budapest a „fürdőké” stb. Ebben sok a valóság mag. De vajon csak Budapestet illetheti meg e jelző?

A kelták e helyet így nevezték: „AK INK” (Bő víz). Az akkori vizek azóta is bőven buzognak. Újabbán az ország területén több helyen új lehetőségeket ismertünk meg. A rómaiak, de később a törökök is szívesen építettek magas színvonalú fürdőket. Azonban gyógyvizeink jó híre a XX. század elején vált ismertté a világon. Ásványvizeket exportáltunk: Európába, Ázsiába, Amerikába.

És most? Messze nem használjuk ki lehetőségeinket! Magyarországon a föld mélye jelentős hévíztartalékot rejt magában. Ez az értékes természeti kincs világszerte

nöz, más oldalról az egyéb pénzügypolitikai intézkedések az alapítadás-átvételek korlátozására irányulnak.

Mindezen gondokon és problémákon kívánt enyhíteni és javítani az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció 1981. évi módosítása, az Országgyűlés 12/1980–85. számú határozata a terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatairól, az 1985. évi VII. törvény, amely többek között a tanácsi gazdaságirányítás és gazdálkodás új elveit rögzíti. Azt azonban tudomásul kell vennünk, hogy az infrastruktúra fejlesztés erőforrásai elsődlegesen a népgazdaság mindenkori gazdasági helyzetétől függenek és ezen belül a hatékonysági és nivellációs törekvések egyidejű érvényesítésére szolgálnak.

IRODALOM

- BÉLLEY L. 1984: Gazdasági irányítás és infrastruktúrafejlesztés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- CSORBA Z.-né 1986: Pénzeszközök a területfejlesztésben. Településfejlesztés. 2. sz. pp. 65–70.
- FULMERNÉ KOVÁCS K. 1986: Az infrastruktúra fejlesztésének alakulása Baranya megye tanácsi gazdaságában 1970-től napjainkig. Kézirat. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- SAS B. 1983: Az infrastrukturális ellátottsági színvonal és a településhálózati szerepkör néhány összefüggése. MTA Dunántúli Tudományos Intézeti Közlemények 30. pp. 60–77.
- SOÓS L. 1986: A tanácsi fejlesztési alap jellemzői a Dél-Dunántúlon. 1971–85. Kézirat, Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- VÁGI G. 1982: Versengés a fejlesztési forrásokért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

VARGHA LÁSZLÓ GYULA:

ORVOSFÖLDRAJZILAG A GYÓGYVIZORSZÁG FEJLESZTÉSI POLEMIÁJÁRÓL

I. A gyógyvizeink általános kérdései

A *gyógy-idegenforgalom* mindinkább szükségletté válik. Hazánkban pedig a gazdasági növekedés egyik fontos eszköze lehetne. Ismert a mondás: pl. Róma a „szőkőkutak”, London a „füst-köd” városa, Budapest a „fürdőké” stb. Ebben sok a valóság mag. De vajon csak Budapestet illetheti meg e jelző?

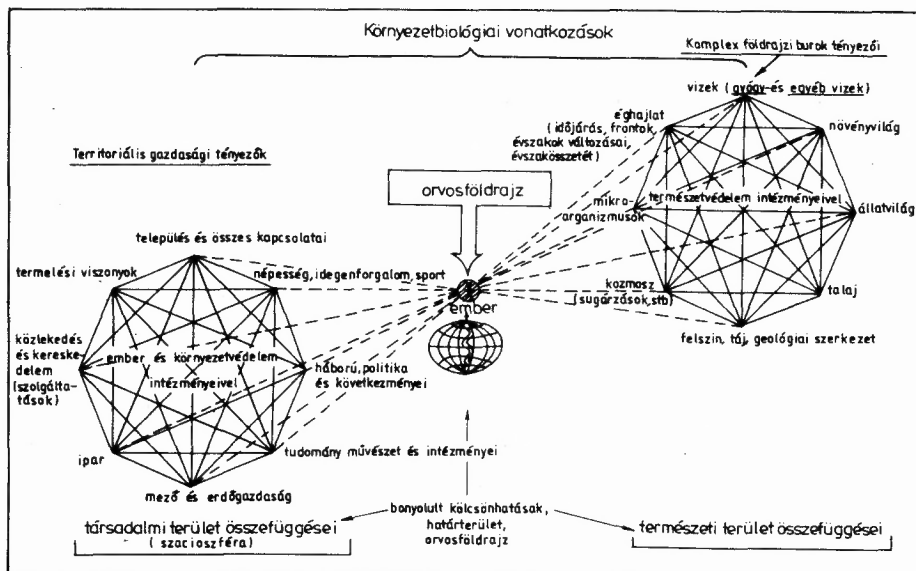
A kelták e helyet így nevezték: „AK INK” (Bő víz). Az akkori vizek azóta is bőven buzognak. Újabb az ország területén több helyen új lehetőségeket ismertünk meg. A rómaiak, de később a törökök is szívesen építettek magas színvonalú fürdőket. Azonban gyógyvizeink jó híre a XX. század elején vált ismertté a világon. Ásványvizeket exportáltunk: Európába, Ázsiába, Amerikába.

És most? Messze nem használjuk ki lehetőségeinket! Magyarországon a föld mélye jelentős hévíztartalékot rejt magában. Ez az értékes természeti kincs világszerte

az érdeklődés középpontjába került. Hazánkra a legnagyobb jóakarattal sem lehet azt mondani, hogy értékes ásványi anyagokban gazdag, még akkor sem, ha helytelen „szegénynek” tekinteni, mint ahogy ezt korábban nem kellően megalapozottan, de eléggé általánosan megtették. A föld mélye és felszíne rejt nálunk is bizonyos kincseket, amelyekről nem szabad megfeledkezni. Egyik ilyen, *igen jelentős gyógy- és termál-vízkincsünk*. Sok a fejlesztési gondunk, de ugyanilyen sok gondunk van a szemlélettel is. Ezen segíthet vizsgálatával és a figyelem felhívással az orvosföldrajz is. (Lásd a vizsgálati modellt, 1. ábra)

1. ábra

ORVOSFÖLDRAJZI VIZSGÁLATI MODELL

(dr. Vargha L. Gy.)

A gyógyfürdőkkel kapcsolatos mulasztások eddig csak részben pótlódtak. A körülmények hazánkban nem mindig kedveztek az országos gyógyfürdő-hálózat magas színvonalú kifejlesztésének. Mégpedig azért nem, mert a nagyiparra összpontosított országban még a szakemberek közt sem sok akadt, aki ki mert volna mondani, hogy a fürdőkre, a gyógyhelyekre pénz kell és igenis ez haszonnal járó, az önköltséget jóval túltermelő gazdasági és egészségügyi befektetés az országnak. Hogy miért? Ezt igyekszünk itt orvosföldrajzi szempontból kifejteni. Már nagyon sok jó intézkedés született az utóbbi időben, de nem lehet eléggé gyakran és sokféle módon hirdetni az ügy fontosságát és sürgősségét.

Azt kívánjuk érzékeltetni, hogy mi lehetne, ha az Európában egyedülálló természeti kincsünkkel jobban gazdálkod(hat)nánk, a mai helyzetünk függvényében. (Lásd 1. táblázatot.)

Magyarország termásvíz-hasznosításának eloszlása 1981-ben

Hasznosítás területei (Ágazatok)	Mennyiség		Vízhozam	
	db	%	m ³ /p	%
Fürdés (gyógy- és egyéb)	204	38,0	174 206	38,4
Ivóvíz	142	25,7	72 983	16,2
Ipari hasznosítás	15	2,8	12 360	2,6
Mezőgazdasági fűtés	81	14,7	118 650	26,1
Kommunális fűtés	9	1,7	12 470	2,6
Vízviszanyomás	10	1,8	12 353	2,6
Észlelés	10	1,8	5 770	1,3
Ideiglenesen lezárva	53	9,3	38 270	8,4
Kiselejtezve	22	4,0	9 296	1,8
Összesen	546	99,8	456 358	100,0
A fenti fürdők közül minősített gyógyfürdő	19			
megosztása:				
minősített a				
Dunántúlon	6		Harkány, Hévíz, Balatonfüred, Bük, Balf, Mosonmagyaróvár	
Tiszántúlon	4		Debrecen, Hajdúszoboszló, Gyula, Szolnok	
Észak-Magyarországon	2		Eger, Paráds	
Fővárosban Budapesten	7		(I. térkép-vázlatot)	

Általánosan elmondhatjuk, hogy feltétlenül nagy hatása lenne településeink jelentős részében a külső képre, a területi koncentrálttság enyhítésére, az élelmiszer-gazdaság helybeli alakulására és az értékesítésre, a vendéglátóiparra és nem utolsósorban a magyar egészségügy egészére. Hiszen a kezelés struktúrája, módja módosulhatna és kiegészülhetne más természetes gyógy módokkal. A gyógyvizet lehetne kombinálni a gyógybarlangi és gyógynövényeinkre épült terápiával. A víznek és a vízvédelemnek a nemzetközi életben is fontos szerepe van. Ennek fejlesztését szükséges szorgalmazni, hiszen világviszonylatban is előkelő helyen vagyunk az egészséges termál-, ásvány- és gyógyvizek tekintetében. Ehhez a gyógy-idegenforgalomhoz nagyon lényeges, hogy a többtípusú vizeinket a különböző tájainkon levő településeken megfelelő szerephez juttassuk.

Említésre érdemes, hogy a gyógyvizek háromféleképpen fejtik ki hatásukat: 1) általánosan hatnak a szervezetre, 2) általában hatnak a szervezet ásványi só és ion-egyensúlyára, és 3) helyileg hatnak, pl. az emésztőrendszerre. A gyógyvizekben oldott különféle anyagok egymás felszívódását jelentősen befolyásolják. A kezeléshez orvosi javaslatra mindig szükség van. A gyógyhatás mechanizmusa azonban még ma sem teljesen tisztázott.

A kutak számszerű helyzetéről lásd az 1. sz. táblázatot. Jelenleg hazánkban kb. 600 olyan mélységű kút van, amely termálvizet szolgáltat. Ebből 181 kút ermel 60°C -nál melegebb vizet. Sok vizünk elfolyik felhasználatlanul, de még az ezekre létesített gyógykezelést biztosító helyek száma is kevés. Az eddigi hazai kapacitás az igényeknek csak az egynegyedét képes kielégíteni. (Lásd 2. sz. ábrát).

II. A gyógyvizek és gyógyfürdők vízgazdálkodási és területi kérdései

Az utóbbi időben elég gyakran találkozhatunk különböző folyóiratokban, napilapokban a gyógyfürdők, vagy hévizek egyes tájainkon való hasznosításáról szóló cikkekkkel. Sajnos a cikkekben közölt próbálkozások szétszórtaan jelentkeztek és csak egyes területekre korlátozódtak, így nem is lehettek elég hatékonyak.

Szerintem a célkitűzés: nemzetközi nivójú gyógyfürdőhelyek szinte összefüggő hálózatának egész éven át üzemelő kialakítása új építészeti és települési architektúrai megoldásokkal, esetleg meglévő kastélyobjektumok átalakításával, esztétikus táji környezetben, az infrastruktúrát és a legkorszerűbb gyógyvíztechnikai feltételek biztosítását megteremtve egész hazánk területén. Gyógyvízkészletünk a célkitűzés megvalósításának nem lehet akadály.

A száz év előtti és a mai vizsgálataink egybevetése igazolja, hogy gyógyvizeink összetételüket és hőmérsékletüket a legtöbb helyen változatlanul őrzik. Sokkal inkább akadályozó tényező a kérdéshez való helytelen viszonyulás, néhány illetékes részéről. Tehát rendkívül fontos és szükséges a szemléleten is változtatni. Be kell látni, hogy hibáztunk, hogy nem ezen az úton indultunk el legalább két és fél évtizeddel ezelőtt. Ismert, hogy az ENSZ tervezési projectjében D. Grova hazánkban 161 települést jelölt ki üdülési célra. (Lásd 2. sz. táblázatot). E fejlesztési program (UNDP) a termálidegenforgalom különböző formáira öt fajta beruházást tartalmaz. Az összberuházás 40%-a a fővárosra jutna.

Ezt én bizonyos módosításra javasolom. A fejlesztés érdekében előnyös lenne fokozottabban figyelembe venni a meghirdetett „kastélyprogramot”. A legtöbb magyar vidéki településen, ahol megfelelő minőségi gyógyvízkincs található, párhuzamosan lehetőség adódik, gyakorta romantikus környezetben parkkal övezve üres, vagy rosszul hasznosított kastélyok gazdaságosan gyógyszállóvá, illetve gyógyüdülő komplexummá történő kialakítására. Ismert, hogy célszerűbb és olcsóbb átalakítani, mint újat létrehozni. Hatszázra tehető azoknak az épületeknek a száma, amelyeket kúriának, vagy kastélynak nevezhetünk. A felmérések szerint a kastélyprogramba kb. 120 épületet vontak be. Tehát ez a program összekapcsolható lenne, a gyógyvíz-gyógyüdülő fejlesztés programjával. Ezzel hasznos funkciót tölthetnének be egyes településeinken és így méltóan meg is őrizhetnénk ezen értékes építészeti örökségeinket. A helyes gyógyvízgazdálkodásunk folyamán erre — elsősorban — Nyugat- és Dél-Dunántúlon, az Alföld nagy részén és néhány északi településünkön kerülhetne sor: itt egész évben kihasználást biztosítana, csökkentené a turizmus területi koncentrátságát, elősegítve az arányosabb területi elosztást. Egyik legfontosabb hatása az lenne, hogy a gyógyvízkincsünk jobban hasznosulna a gyógyulást keresőknel, mégpedig úgy, hogy elsősorban a kevésbé fejlett alföldi településeink, területeink fejlesztését jelentősen előremozdítaná.

ENSZ Tervezési Projectjében szereplő települések:

A TERMÁLÜDÜLÉS ÉS GYÓGYIDEGENFORGALOM
SZEMPONTJÁBÓL KIEMELKEDŐ 161 TELEPÜLÉS BESOROLÁSA

I. Nemzetközi és országos vonzású termál-idegenforgalmi települések		II. Regionális vonzású termál-idegenforgalmi települések	
☐ Budapest (Balatonfüred) (Balf)	Esztergom- Prímássziget Fertőd Fonyód-Táska	Bükkszék Cserkeszőlő Csokonyavisonta	Buzsák- Csiszta-pusztá Göd Lenti
☐ Bük	☐ Gödöllő	☐ Dávod	Lipót-Hédervár
☐ Cegléd	Komárom	Dombóvár	Nagyatád
☐ Debrecen	Koppánymonostor	Fehérgyarmat	Nagykanizsa
☐ Eger	Mezőhegyes	Győr	Pápa
☐ Gyula		Hajdúnánás	Püspökladány
☐ Hajdúszoboszló		Igal	Tahi-Vác
☐ Harkány-Siklós		Kaposvár	Tiszafüred
☐ Hévíz		Lakitelek-Tóserdő	
☐ Karcag-Berekfürdő		☐ Mátraderecske	
☐ Kecskemét		☐ Mezőkövesd-	
☐ Magyarhertelend		Zsóri-fürdő	
☐ Miskolc-Tapolca		Orosháza-Gyopáros	
☐ Mosonmagyaróvár		Szentes	
☐ Nyírbátor		Tarnaméra	
☐ Nyíregyháza-			
Sóstó			
☐ Parád			
☐ Ráckeve			
☐ Sárospatak			
☐ Sárvár			
☐ Szarvas			
☐ Szeged			
☐ Szigetvár			
☐ Szolnok			
☐ Visegrád			
☐ Zalakaros			

Magyarzatok: I., II., III. Település 118

- I. ütemben (1985-ig) javasolt fejlesztések

III. Körzeti vonzású termál-idegenforgalmi
települések

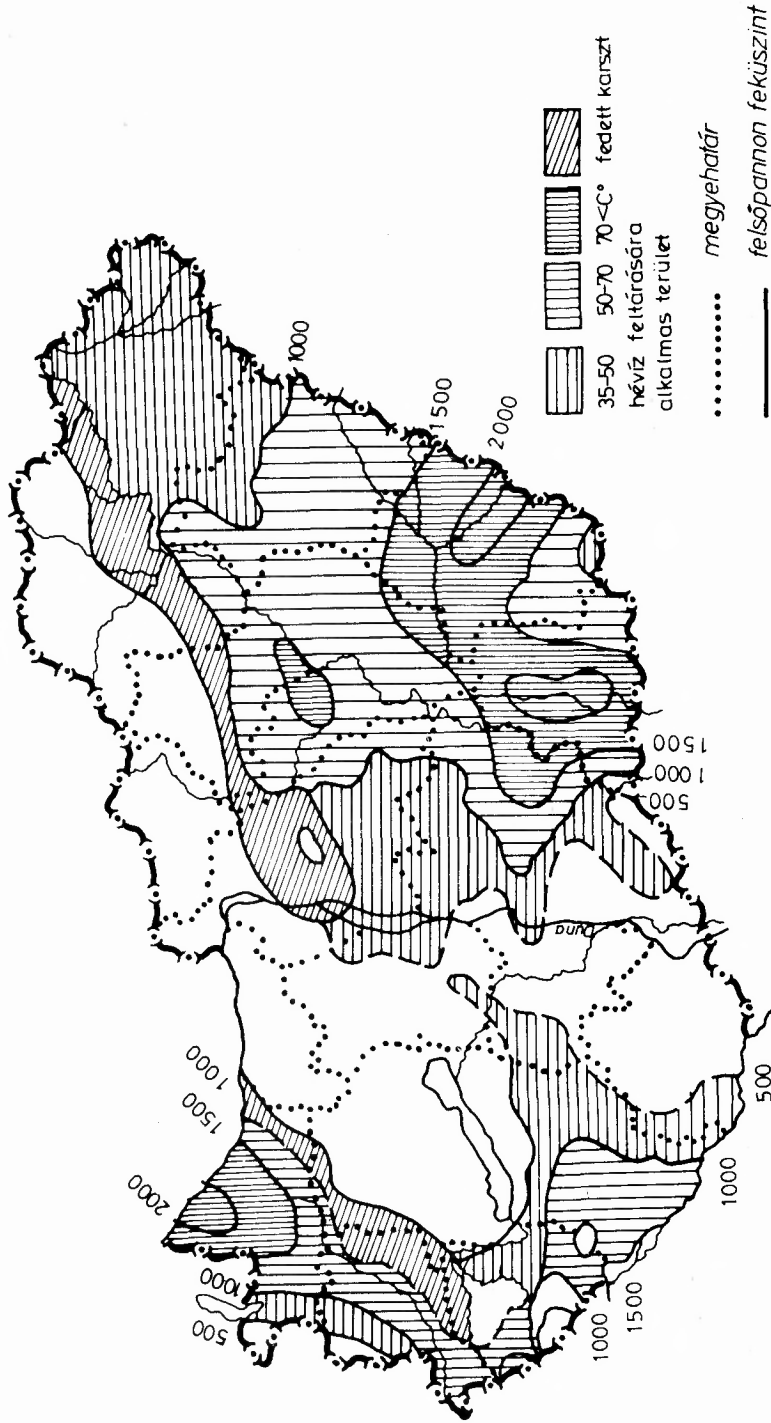
Abony
Barcs
Berettyóújfalú
Békés
Békéscsaba
Bogács
Bogáta
Dévaványa
Dunaföldvár
Dunaújváros
Füzesgyarmat
Gyoma
Gyöngyös
Hatvan
Hegykő
Heves
Hódmezővásárhely
Jászapáti
Jászberény
Jászszenetandrás
Kálmánca
Kiskunfélegyháza
Kiskunhalas
Kisvárd
Leányfalú
Makó
Mátészalka
Monor
Nagykálló
Nagykőrös
Palgár
Sikonda (Komló)
Szentendre
Szombathely
Tamási
Tiszkécske
Tiszavasvári
Törökszentmiklós
Vajta
Zalaegerszeg

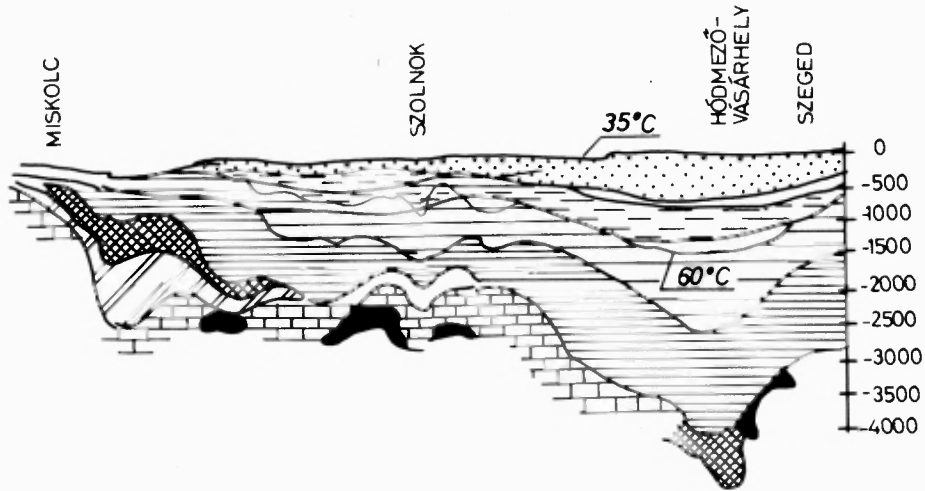
Albertirsa
Baktalórántháza
Biatorbágy
Dabas
Hortobágy
Iharos
Mélykút
Mesztegyő
Szigetszentmárton
Szigetszentmiklós
Taksony
Tapolca
Tápiószentmárton
Tiszacsege
Tiszaörs
Tóalmás
Tura
Vasvár

IV. Helyi jelentőségű
termálfürdők

Ásotthalom
Babócsa
Balmazújváros
Csongrád
Csorna
Földes
Hajdúböszörmény
Izsák
Jászárokszállás
Jászboldogháza
Kaba
Kapuvár
Kecel
Kiskőrös
Kisújszállás
Komádi
Kunhegyes
Lajoskomárom
Leninváros
Mesteri
Mezőberény
Mezőkovácsháza
Mezőtúr
Mindszent
Mórahalom
Nagybajom
Nagybánhegyes
Nagykorpád
Nagyrábé
Nagyszénás
Nádudvar
Petőháza
Pettend
Sellye
Szentlőrinc
Szulok
Tarany
Tiszaföldvár
Tótkomlós
Túrkeve
Vác
Végyegyháza
Vésztő

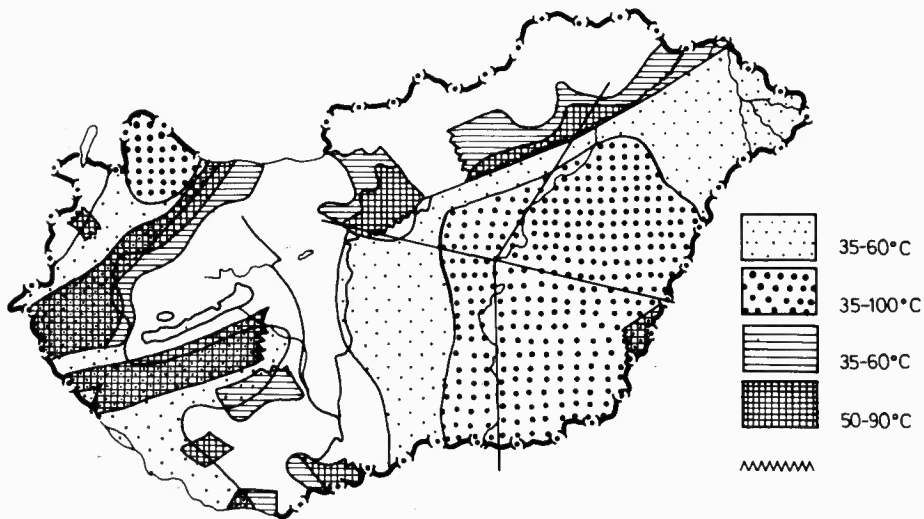
(Korunk turizmusa:)
(dr. Czeglédi József nyomán)

Az alföldi üledékes medencéből készített földtani metszeten jól látszik, hogy milyen mélységbe kell lefúrni, ha 35 – 60 C fok, vagy annál melegebb hévizet akarunk nyerni

4/a ábra

Magyarország bemutatott térképén a hévíztárolók hazai elterjedését láthatjuk. Kétféle tárolótípust ismerünk. Az egyik a hasadékos (a térképen vonalkázott) tároló, a másik (pontokkal jelzett) porózus tároló. Ezeken belül is elkülönítettük a 35 C-fok és 60 C-fokig, valamint a 60 C-foknál melegebb hévíz feltárására alkalmas területeket. Van, ahol a tároló határai még nem teljesen ismeretek, ezt cikk-cakk vonal jelzi a térképen. Mint látható, egyes helyeken mind a két tárolótípus megtalálható. (Megjegyzés: a hasadékos tárolók esetében egy adott területen általában egyfajta víz-hőmérséklet fordul elő, míg a porózusmedence üledékeknél 35 C-foktól a maximális hőmérsékletig többfajta hőfokú víz is feltárható a fúrás mélységétől függően.)

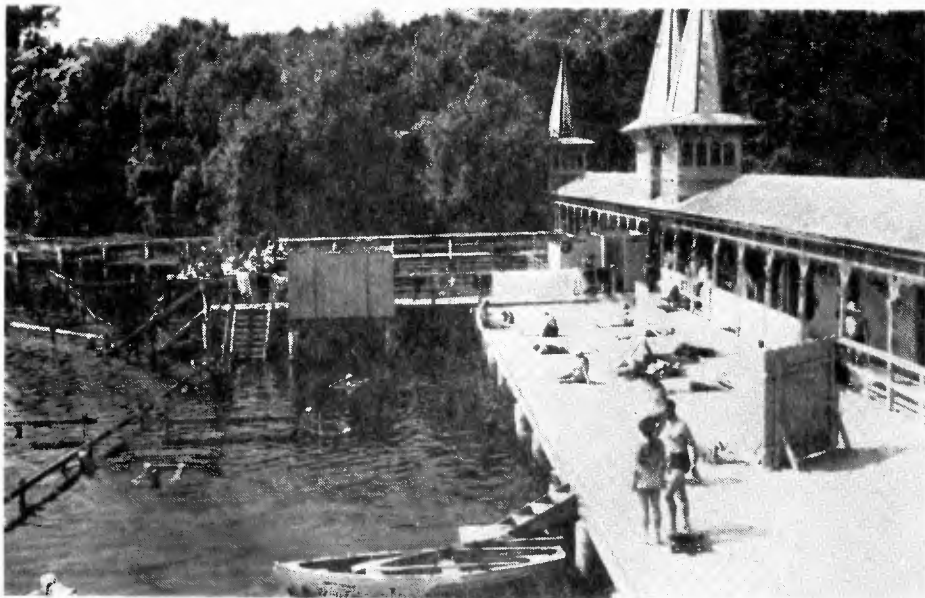
– „VIZDOK” nyomán –

4/b ábra

BUDAPESTI USZODÁK ÉS GYÓGYFÜRDŐK ELHELYEZKEDÉSE

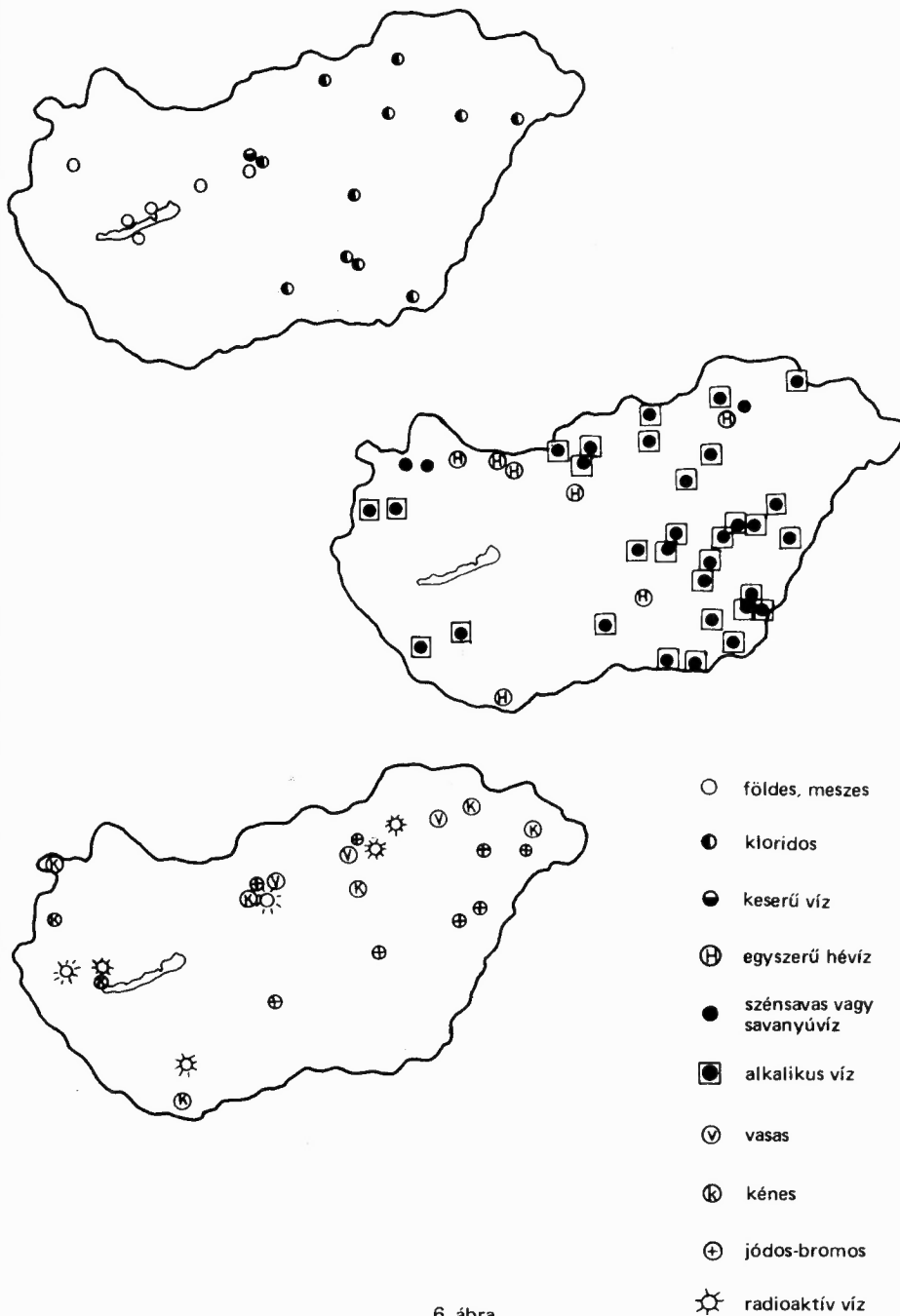

(V.L. „Barneológia” alapján)

HÉVÍZI-GYÓGYTÓ

GYÓGYVIZEK KÉMIAI ÖSSZETÉTEL SZERINTI HAZAI ELŐFORDULÁSA

6. ábra

III. A területfejlesztés lehetőségeinek orvosföldrajzi mérlegelése

Magyarország az egyik leggazdagabb ország hév-, illetve gyógyvizekben. Szétosztva a szomszédos országokban vannak híres és patinás gyógyfürdők, ennek ellenére bizonyítható, hogy környezetünkben nincs ország aki versenyezhetne a „Gyógyfürdő Magyarországnak” lehetőségeivel. Sajnos egyelőre a lehetőségeiről lehet csak szó. Nézzük meg erre vonatkozó táblázatokat és ábrákat. (Lásd a 3, 4/a, 4/b sz. ábrákat és a 3. és 4. sz. táblázatokat.)

A gazdasági döntésekben érvényesülnek a preferenciák is. A gyógy-idegenfogalomban nem kis szerepe van annak a szemléletnek, hogy a gyógyvízkincsünket miként hasznosítjuk és úgy mérlegeljük-e, hogy erre alapozva *országfejlesztő* fontos beruházásokat végzünk. Tekintjük-e úgy, hogy ez a további előrehaladásunk legfontosabb bázisa közé tartozik, vagy pedig olyan „luxusnak” nézzük, amire majd beruházhatunk később, amikor erre jobb lehetőségeink lesznek. Ez nem visz előre bennünket és a gyógyvíz kérdés ügyét sem. Az utóbbi évek kedvező tendenciája ellenére is sok a tennivaló. Pl. Bükfürdőn a korszerűen felszerelt rendelő és gyógyfürdő csak 50%-osan volt kihasználva. Ez nem mond ellent annak, hogy országosan az igények

3. táblázat

Magyarország hévíz-kútjai megyénként
(a VITUKI adatai alapján 1970–80.)

Megye és Főváros	26–34 °C		35 °C-nál melegebb vízi kutak		
	vízadó kút (db)	db	vízhozam l/p	kifolyó víz hőfok °C	
				34–59 °C	60–90 °C
Baranya	22	17	866	14	4
Bács-Kiskun	18	19	680	18	1
Békés	137	74	1 093	59	15
Borsod-Abaúj-Zemplén	8	13	423	8	5
Csongrád	126	65	1 422	24	41
Fejér	5	1	510	1	—
Győr-Sopron	3	13	935	6	7
Hajdú-Bihar	63	33	806	18	15
Heves	44	12	860	11	1
Komárom	1	2	1 525	1	1
Nógrád	1	—	—	—	—
Pest	26	18	652	14	4
Somogy	35	19	431	12	7
Szabolcs-Szatmár	2	19	1 025	18	1
Szolnok	92	66	642	52	14
Tolna	20	5	652	5	—
Vas	1	8	881	6	2
Veszprém	4	11	880	11	—
Zala	1	5	573	3	2
Budapest	1	20	1 680	14	6
Összesen	610	420	16 536	294	126

4. táblázat

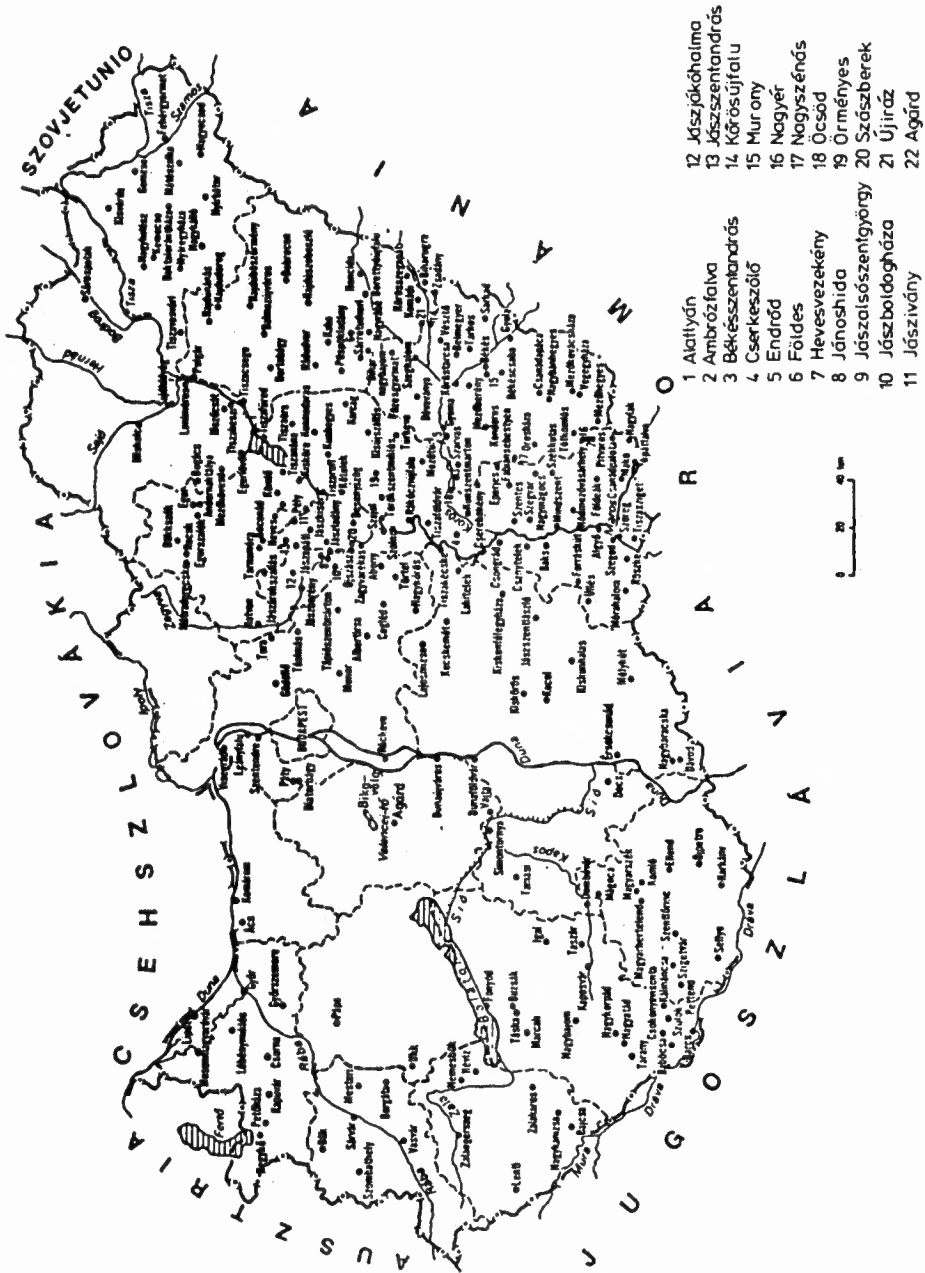
A fővárosi fürdőkben igénybe vehető szolgáltatások

	Termál gőzfürdő	Termál kádfürdő	Iszapfürdő	Iszapöntőgyógyászat	Szénsavas fürdő	CO ₂ -kódkamrakezelés	Sósfürdő	Súlyfürdő	Orvosi masszáz	Masszázs	Víz alatti zuhanymasszázs	Lábápolás	Fogínyzuhany	Súlyhúzásos ágykezelés	Gyógytorna	Elektroterápia	Inhalatorium	Gyógyivókút	Úszoda	Úszásoktatás	Testkondicionáló	
GELLÉRT GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
SZÉCHENYI GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
LUKÁCS GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
RUDAS GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
RÁCZ GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
KIRÁLY GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
ÚJPESTI GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
PESTERZSÉBETI GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
DANDÁR UTCAI GYÓGYFÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
SZABADSÁG (DAGÁLY) FÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
CSILLAGHEGYI FÜRDŐ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

kielégítésére kevés általában a kapacitásunk. Ebben az említett esetben az volt a probléma, hogy nem volt eddig szerződése a gyógyfürdőnek az osztrák betegbiztosító társaságokkal. Tehát erre is gondolni kell, a kibontakozás érdekében. Területileg eltérő okokat is fel kell tární. Ehhez hasonló okok miatt, eddig minden 100 turistából csak 1 fő érkezett gyógykezelésre. Jelenleg a külkereskedelmi forgalmunk 5%-a adódik turizmusból, de a vizsgálataink alapján, ha az összefüggő „Gyógyfürdős Magyarország” kialakulhatna, úgy kb. 25%-os arányt is elérhetnének a népgazdaságunk hasznára.

Budapest, – orvosföldrajzilag is mérlegelve – gyógyvizeit megfelelően hasznosította és évszázadok óta ismert gyógyvizeiről (Lásd 5. sz. ábrát). Azonban azt, hogy hazánk más tájain is a szerkezeti vonalak mentén a mélyből ásványokban gazdag hévíforrások törnek a felszínre, vagy mélyfúrással a felszínre hozhatók a tudomány csak az utóbbi évtizedekben derítette fel. Az ország területének több mint 40%-án 1500–2000 m mélységből kitermelhető geotermikus készlet van. Eltérő összetételük folytán az egyes területeken különböző gyógyhatások kerülnek előtérbe (Lásd 6. sz. ábrát).

A magasabb hőmérsékletű vizek nemcsak a gyógyításban használhatók fel. Igen gazdaságosan hasznosíthatóak az ún. *többlepcsős rendszerben*, komplex módon.

Tehát a gyógyászati alkalmazás mellett; ipari, mezőgazdasági, háztartási terek fűtésére és egyéb melegvízes ellátásra lehet fordítani. Figyeljük meg a 7. sz. ábrán azokat a településeket, ahol 35 °C-nál magasabb hőfokú hévízkutak találhatók.

A jövőben figyelembe kell venni az olajkutaknál meddővé vált és a nyilvánított furatokkal kitermelt hévíz mennyiségét is. Eddig 600 olyan mélyfúrású kút van, melynek melegebb a vize 35 °C-nál. Mivel ezek vízének nagy része, kb. 50%-a, felhasználatlanul még mindig elfolyik, ez pazarlás és nagy luxusnak számít. A helyes hévízgazdálkodás megköveteli a csurgalékvíz, azaz a felhasznált hévíz elvezetését és újrahasznosítását.

Ásványvizeink jelentős része ivókúrára is alkalmas. Az 1930-as években több ivócsarnok volt hazánkban mint jelenleg van. Az időjárástól függetleníthető gyógyidegenforgalom lehetővé teszi az egész éves üzemelést és hasznosulhat: a gyógyvíz, a gyógybarlang és a gyógynövény együttes alkalmazása. (Megelőzésre, gyógyításra, kondicionálásra, rehabilitációra egyaránt.) Lehetséges az ivókúra, inhaláció, gyógyfürdés, fizioterápiás eljárásokkal. Palackozás exportra is történhet.

Orvosföldrajzi mérlegelés tárgyát képezi, hogy a legtöbb gyógyvizünk milyen csoportba tartozik. Ismereteink szerint a legtöbb alkálihidrokarbonátos, kloridos, jódos-brómos és az egyszerű hévizek csoportjába tartozik. Egyszerű hévizekből azért van sok, mert nem áldoztak nagyobb összeget a mélyfúrásra és megelégedtek a kb. 40 fokos vízzel is. Itt általában strandolás céljára kellett a víz.

A gyógyfürdős helyeket nem lehet teljességgel pótolni, bár hasznos a „Sárvári-só” alkalmazása is, azonban a környezet gyógyhatását és a gyógyintézet szakszerű ellátását nem lehet megfelelően pótolni. Egyébként is a gyógyvizek bonyolult összetétele az oka annak, hogy mesterségesen nem olyan hatásosak és tökéletesen nem utánozhatók. (Lásd a 3. sz. táblázatot ismét.) Fontos az ásványvizek eredeti összetételének és tisztaságának megőrzése. Lényeges a bányaműveléseknél jobban odafigyelni, hogy a hévforrások pusztulását ne idézzék elő. Ezek megoldása fontos környezetvédelmi feladat is.

A következőkben nézzünk meg néhány helyet példaként a gyógyüdülési lehetőségek orvosföldrajzi mérlegelésére:

Budapest: csoportos és egyéni kívánság szerint gyógykezelés igénybe vételével a fővárosban gyógyüdülést szervez a Budapest Tourist. A vendégek étkezést és egyéb programokat is kapnak. Az üdülés ára a gyógykezelés idejétől és módjától, valamint a szállodai és étkezési kategóriától függ. A budapesti üdülések szervezése mellett vidékre is elfogadnak jelentkezéseket. Egy hetes gyógyüdüléseket kínálnak: Berekfürdőn, Cserkeszőlőn, Szolnokon, Jászberényben.

Berekfürdő: a gyógyvíz minősége megközelíti a híres hajdúszoboszlói vizet. Idült és krónikus reumatikus betegségek, műtét utáni kezelések, idegbénulások estében hatáson alkalmazható.

Bükkfürdő: Vas megyében az ország nyugati részén a legújabb gyógyfürdőink egyike. Mozgásszervi megbetegedésekre és ivókúrára egyaránt alkalmas vize nagyon népszerű lett nemcsak hazai, hanem az osztrákok számára is. A vendégeket kastályszállóban helyezik el. Új gyógyszálló is épült. A szabadidő kulturált eltöltése biztosított.

Gyopárosfürdő: Orosháza mellett az Alföld „gyöngyszeme” 80 holdas fürdő területén, ahol van egy téliített gyógymedence is. A medencék hőfoka 30–34 Celsius-fokos.

A tavon csónakázási lehetőség is adott.

Gyula: A Tiszántúlon fekszik a Fehér-Körös partján. A Várfürdő 2000 m mély kútjából 72 °C vizet nyernek. Összetételénél fogva mozgásszervi megbetegedés és izületek gyógyítására, gerincoszlop megbetegedéseire, nőgyógyászati bajokra és helyi idegbántalmak esetén hasznos. Ivókúra formájában fogsúvasodás ellen jó. 52 holdas ősparkban 9 nyitott és 3 fedett medencéje van.

Szigetvár: Pécestől 30 km-re fekszik, az Almás-patak árterében. Az utóbbi években vált korszerű gyógyfürdővé, nőgyógyászati és mozgásszervi megbetegedésekre alkalmas. A gyógyhely kiépítésre pályázatokat hirdetnek.

Az említett településeken kívül is többfelé figyelembe kell venni, hogy a gyógyfürdőknél, úgynevezett „*nappali kórházak*” szükségesek, mert egy napon a betegek többsége 4–5 kezelést is kap és a sok járkálás hátráltatja a gyógyulást, káros a betegekre. Ilyen nappali kórházra történtek kezdeményezések a budapesti Széchenyi gyógyfürdőben is. Eredményesnek bizonyult.

Az orvosföldrajzi mérlegelés mutatja még, a területi aránytalanságok megszüntetésének lehetőségeit, a Balaton és Budapest idegenforgalmi tehermentesítésének megoldási útját is. Ez fontos kérdés, mert az idegenforgalmi igények nemcsak világszerte, hanem érzékelhetően hazánkban erőteljesen nőnek. 1987-ben már az év első hat hónapjában megdőlték a korábbi rekordok. Magyarország egyre kedveltebb turisztikai cél. Ezért pontosan fel kell mérni a közelebbi és távoli igényeket és a turizmus tendenciáját is. Például a szigligeti öbölben és Fonyódnál a Balatonban, vagy a Velencei-tó vízében, *bent* hévíz-gyógyfürdőt lehetne átlátszófallal létrehozni. Ezek merész, de hasznos tervek. Eddig néhány helyen, így Bükkfürdön, Zalakaroson kísérlete meg a megyei tanács a különböző beruházások összehangolását. Ez nem elhanyagolható, mert W. Pahr, a WTO főtítkára szerint is az ezredfordulóra a turizmus (nálunk a gyógyturizmus) válik a *világ legnagyobb iparágává*. A jelenlegi helyzetben, amikor az élelmiszer-gazdaságunk is élvonalban van, de értékesítési gondokkal küzd, sokat segíthet ebben a turizmus helyes irányú szemlélete és fejlesztése. A *mezőgazdasági áruk* nehezen exportálhatók, vagy „nyomott” áron adhatók el. A gyógyturizmus az éves üzemelesével úgy segíthet, hogy tehermentesíti az exportot, vagyis helyben „exportál”, — ez az úgynevezett *láthatatlan export*. Ezt az összefüggő gyógyfürdős hálózattal érhetjük el úgy, hogy az üdülőfalvakat a vendégfogadás szolgálatába állítjuk, az egyéb turizmusal együtt. A SZOT felmérte a fokozódó társadalmi igényeket, tervszerűen fejlesztette: Büköt, Gyulát, Hévizet, Hajdúszoboszlót és újabban Igal és Sárvár is fejlesztés alatt áll. Az ország gyógyfürdőinek befogadóképessége 56 ezer személy, a vendégforgalmuk kb. évi 12 millió. Továbbra is probléma, hogy egyes helyek fejlesztése egymástól függetlenül történik. Eddig 7 szervezet foglalkozott a gyógyhelyekkel eltérő érdekeltséggel. Ki kell dolgozni egy központi számításokkal alátámasztott gyógyidegenforgalmi fejlesztést. Például sokkal jobban kellene kihasználni az Európában olyan páratlan gyógyüdülési együttesi lehetőséget, amely a barlangfürdője és környezete révén *Miskolctapolcán* kialakítható lenne, szakszerű orvosi kezelések, szanatóriumok révén. Helyes az a terv, amely szerint Magyarország lenne a 100 °C alatti vizek kísérleti hasznosításának *tudományos központja* a KGST országai részére. A melegebb hőfokú vizek tudományos központja a Szovjetunió lenne.

A jelenlegi dinamikus szintentartásnál nagyobb és merészebb célokat kell kitűzni, csak így lehet eredményesen és kimagaslóan javítani egész népgazdaságunkat is. Az itt jelzett lehetőségek megvalósításával elérhetnék a megjelölt célt. Világviszonylatban is páratlan fürdő- és gyógyfürdő komplexumok kialakítására predestinálnak – ezirányú – nagyszerű lehetőségeink. Az említett hévízi és nagytavi (Balaton) gyógyfürdő együttes táji szépségével télen is vonzóerőt gyakorolna a betegekre, és így *különleges* helyet foglalhatnánk el a nemzetközi fürdők sorában. (Itt gondolok Góczán L. által 1969-ben a Természet Világában közölt tervre is.) A világ egyik legszebb körképe a „Tapolcai forgószínpad” lenne élvezhető a Balatonból, ahova az átlátszófalú cölöpökre készített modern gyógyfürdő létesülhetne. Merész tervek, de most igazán erre van szükség, hogy a „kátyúból” kikerüljünk és megvalósításával magas színvonalon szolgálhassuk a világból jött betegeket, erre a *feladatra berendezkedett* „gyógyvízországban”.

Ezek a javaslatok *reálisak*, a döntéseket nem helyes halogatni és tehetetlenkednünk, mert ha azt mondjuk „ez nem megy” akkor az ilyen felfogás már megszületése előtt halálra ítéli a tettet. Ez nem víz bennünket előre és e nagytervek csak álmok maradnak továbbra is. *Erre a dologra megoldást kell keresni*. Rendkívül fontos, hogy az ilyen tanulmányok a javaslatái reálisak legyenek a szükségleteket és az adottságokat helyesen mérlegelje. Ezt kíséreltük meg, most orvosföldrajzilag mérlegelni. Hangsúlyozzuk ehhez, illetve a megvalósításához: a fejlesztésnek és a tervezésnek kölcsönhatásban kell lenni. A területi tervezés gazdasági vonatkozásait a legpontosabb információk alapján koordinálni szükséges és mindezt a betegek, a táj védelme és a települések felvirágoztatásának szolgálatába kell állítani. Ez is része lehetne a kormány *szervezetváltási programjának*, úgy, hogy a gyógyvízgazdálkodás az eddigieknél *nagyobb szerepet* kapna és a különböző ágazatokkal egybehangolt és nem egymással szembe állított szervezeti együttműködést, munkamegosztást és fejlesztést alakítanánk ki. Ha ez a változtatás nem következik be, akkor ez a természeti kincsünk adta lehetőség nem fog jelentősen hozzájárulni gazdasági kibontakozásunkhoz.

IV. Összefoglalás a „Gyógyvízország” területi potenciáljáról

A kutatási eredményeket a jövőben sokkal jobban szükséges hasznosítani. A világgpiaci információk a nemzetközi idegenforgalmi szaksajtóból nyomon követhetők. A problémák sajátosságából adódóan a megoldáshoz több tudományág együttműködésére kell törekedni. Ezeket jól szintetizálhatja az orvosföldrajz.

A vendégforgalom egyenletesebb időbeli és területi megoszlását elősegítheti az előzőekben vázolt gyógy-idegenforgalmi hálózat tervszerű fejlesztése. A legsürgősebben ki kell jelölni, vagy a 2. sz. táblázatban megjelölt településeket fejlesztésre elfogadni és ezeken lehetőleg a hármastermészeti kincsünket: 1. gyógyvíz, 2. gyógybarlang, 3. gyógynövény, a terápiában alkalmazni. Lehetőséget kell nyújtani a turisták pénzköltésének fokozására, így növelni a „láthatatlan exportunkat”. A meglévő gyógyhelyek területének tökéletesítése fontosabb, mint az újak feltárása. Ezek érdekében jól irányított propaganda tevékenységre is szükség van, mert ismert a mondás: „aki a propagandára nem sajnálja az ezreket, milliókat nyerhet általa”. Az összforgalmon belül ügyelni kell a szociálturizmus fejlesztésére is.

Fontos a tájnak és a gyógyvíztechnikai igényeknek megfelelő építkezés és közlekedés kialakítása. Nem képzelhető el korszerű idegenforgalom a közlekedés tervezése nélkül. Gondolni kell a gyógyhelyek környékén levő sétáló, vagy kiránduló-erdők megközelítésének romantikus kivitelezésére a tájvédelmi szempontok alapján. A fentiekhez szükséges egy minden kérdést megvizsgáló, számszerűsítő és gazdasági elemzést (a mai árak alapján) tartalmazó, szerzői kollektíva által végzendő vizsgálat.

Ez a vizsgálat állapítsa meg: Milyen igények vannak a gyógyturizmusban? Milyen feltételek mellett lehet a világviszonylat is jelentős geotermikus energiakincsünkre, gyógy-idegenforgalmi célkitűzéssel egész éven át üzemelő, építésszerű is korszerű gyógyüdülőhelyek országos hálózatát kifejleszteni?

Az ENSZ projektje miben szorul módosításra és kiegészítésre?

Mik a terhelési normák és ezeket hogyan lehet meghatározni?

Hogyan kell hatékonytá tenni a gyógykezeléseket és a hozzá csatlakozó infrastruktúrákat?

Hogyan lehet a gyógy-idegenforgalmat központilag és helyileg más ágazatokkal jól koordinálni?

Hogyan lehet megoldani a nyelveket is beszélő egészségügyi és vendéglátói szakember képzést?

Hol szükségesek nappali kórházak kialakításai?

Valószínű országosan, tájegységi központokkal még további gyógyfürdők kialakítása lehetséges. Ezt is meg kell részletesebben vizsgálni.

(Élelmiszerekkel el kell látni a településeket. Állandóan jelezni kell, hogy hol milyen friss termékeket igényelnek? S biztosítani kell a tájjellegű ételeket.)

A szabadidő kulturált eltöltése hogyan lehetséges, ezen a téren milyen fejlesztések szükségesek? — Erre értékes modellként tekinthető a Bükfürdőn 1987-ben átadott Szabadidő Központ. Gazdasági számításokkal meg kell határozni a nemzetközi versenyképességet. Mik a fejlesztés határai?

A termálvizek többlépcsős komplex hasznosítására ütemterv készítenő.

Az üdülőterületeken milyen környezetvédelmi teendőket kell és lehet megtervezni?

A hasznosításra és fejlesztésre két út lehetséges:

1. *Spontán fejlődés*, csekély központi támogatással a helyi kezdeményezésekre építve. Ez évtizedekig, sőt egy évszázadig is eltarthat. Eredménye nem biztos és a mi adottságaink mellett nem is optimális. (Eddig főleg ezt az utat jártuk.)

2. *Országosan segített*, gyorsított, központilag egy kézben tervezett és irányított fejlesztés, kihasználva a szocialista tervezésmódot, természetesen számolva a helyi erőforrásokkal is. Kiaknázva a *soktípusú* gyógyvízkincsünk terápiás értékét a kezelésben; a potenciálunk — ilyen vonatkozásban — *világviszonylatban is páratlan*. Amennyiben a tervek helyi és hazai erőforrásokból nem oldhatók meg, valamelyik külföldi állammal szükséges egyezsége jutni a fejlesztés kérdésében. Az érintetteket meg kell győzni az együttműködés előnyeiről. A gyógyvíz-technológiai és egyéb finanszírozási problémák így megoldhatóak. A „miért nem” szemlélet helyett, a „hogyan jobban” magatartásnak kell uralkodóvá válnia. A propaganda munkában jól meg kell világítani a többi országtól eltérő orvosföldrajzi adottságainkat. A korábbiaknál nagyobb figyelmet kell fordítani a gyógyüdülőfejlesztésnél a hatékonysági kérdésekre. Előzetes vizsgálataim és a tapasztalatok alátámasztják, hogy ezzel az ágazattal az ed-

digieknél nagyobb mértékben érhetnénk el nemzeti-jövedelem növekedést. Hazánk kiváló geológiai – (termálvíz) természeti –, és: antropogén adottságaival, valamint társadalmi berendezésével ezt a lehetőségünket akár „varázsszernek” is nevezhetjük, ha kicsinyességeinket legyőzzük. Ehhez szükséges e témát *országfejlesztő beruházásként* kezelni és így komplexen, de gyógyászatilag legkorszerűbben hasznosítani, hogy a tájaink egyensúlyát és biztonságos gazdaságosságát megteremtsük.

IRODALOM

- BÉLTEKY L. 1960: A hazai termális vizet feltáró kútfúrások. Az 50 foknál melegebb hévízfeltárási lehetőségek hazánkban. Hidrológiai Közöny 40. évf. 4. sz. pp. 276–292.
- BORSZÉKI B. (szerk.) 1979: Ásványvizek és gyógyvizek. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.
- CZEGLÉDI J. 1982: Korunk turizmusa. Panoráma. Budapest.
- ERDÉLYI M. 1966: Hévízeink. Földrajzi Értesítő, XV. évf. 1. sz. pp. 113–118.
- JÓCSIK L. 1976: Környezetünk védelmében. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- Idegenforgalmi Statisztika KSH 1970–1985. Budapest.
- KGST Komplex programja. Terra Kiadvány. Budapest. 1971.
- KORMÁNY Gy. 1978: Szabolcs-Szatmár hévízkútjai és hasznosításuk. Szabolcs-Szatmári Szemle. 2.
- RAJKAI T.–VARGHA L. 1965: Sóstófürdő a Nyírség kincse. Természettudományi Közöny. IX. (XCVI) 7. sz. pp. 328–330.
- TÖRÖK J. 1859: A két Magyarhaza elsőrangú gyógyvizei és fürdőintézetei. Debreczen város Könyvnyomdája.
- UIOOT és WTO tanulmányok 1970–1980 között.
- Utazási Magazin és a központi napilapok ide vonatkozó cikkei polémiára. 1970–1986.
- VARGHA L. Gy. 1982: Gyógyfürdőhálózat Magyarországon. Buvár. 2. p. 84.
- VARGHA L. Gy.: Földrajzi Prognózis a gyógyvizek fokozottabb hasznosítására környezetünkben. Tanulmány. Válasz: az Országgyűlés alelnökétől 158/1971. sz.
- VARGHA L. Gy. 1983: Gyógyvizek, gyógyfürdők. Budapest folyóirat. 3.
- VARGHA L. Gy. 1983: Medical – Geographical plan proposals for the development medical baths in Hungary, the country of spas. Geographia Medica Internac. Journal.
- VARGHA L. Gy. 1976: Gazdálkodás Észak-kelet Magyarország néhány természeti kincsével. Vízgazdálkodás. 2.
- VARGHA L. Gy. 1982: A gyógyvizek minőségének környezetvédelmi vonatkozásai és erre külön fogalomrendszer-egységesítés javasolása. MTA Debreceni Akadémia Bizottsága. Rota.
- VARGHA L. Gy. 1981: Orvosföldrajzi javaslatok a „gyógyfürdős Magyarország” összefüggő komplex fürdő- és gyógyfürdő hálózatának kialakítására. OMFB-hez benyújtott javaslat. Kézirat. Válasz: XII. 571/1981. sz.
- VARGHA L. Gy. 1984: Orvosföldrajzi nézőpontból a gyógyfürdős Magyarorszáért. Balneológia, Rehabilitáció, Gyógyfürdőügy. 5. évf. 4. sz.
- VITÉZ A. (szerk.) 1980: Budapest gyógyfürdői és fürdői. Panoráma. Budapest.

VÁLASZ ENYEDI GYÖRGY MEGJEGYZÉSEIRE

Az elmúlt paraszti lét nyomorúságainak ismertetése valóban hiányzik hozzá-
szólásomból. Nem is volt szándékomban, mert céloom egyszerűen az volt, hogy bemu-
tassam azokat a módszereket, népszokásokat, „intézményeket”, melyek a múltban
a parasztságot, minden nyomorúsága és kiszolgáltatottsága ellenére is megtartotta
a helyén. Nem csak a földnek, hanem a nemzetnek, a hazának is. „Idilli” leírásomból
azonban nem hiányoztak a nincstelenség, — úgy említem őket, mint akiknek nem volt
mihez kötődniük, és említem a földbirtokosokat is, akik „kisajátították a jobbágyok-
kal közösen használt erdőket, berkeket, halászó vizeket és más földművelésre alkal-
matlan területeket”. Tovább nem részleteztem ezt a tragikus következményű elkü-
lönülést, mert nem erről akartam beszélni, hanem a megtartó erőkről. Nagyon jól
ismerem a magyar nép múltját, nem csak a parasztokét, hanem a nincstelenségét is,
de az 50 év előtti magyar faluról éppen nem Illyés Gyula „Puszták népé”-t kellene el-
olvasnia a mai fiataloknak, mert az nem a magyar faluról szól, hanem a dunántúli
nagybirtokok pusztáin élő cselédekről és pásztorokról, uradalmi alkalmazottakról.
A puszták nem falu, lakói nem parasztok, hanem agrárproletárok, földnélküli bérmun-
kások. Féja Géza „Viharsarok”-ja sem a magyar faluról szól elsősorban, hanem az on-
nan kiszorult, vagy annak szélére szorult földmunkásokról, kubikosokról, földnélküli
napszámosokról. A „Tardi helyzet”, a „Cifra nyomorúság” pedig a mezőgazdasági
idénymunkásokról, a summásokról szól elsősorban, nem a parasztokról, a birtokosok-
ról. Ezeknek a földnélkülieknek valóban nem volt kötődésük a földhöz, mert nem volt
nekik sajátjuk, nem jutott nekik az ország elavult, vétkes társadalmi, gazdasági rend-
jéből kifolyólag, a múlt bűneiként. Itt tehát két malomban örülünk. Én a paraszti
falu-közösség megtartó erőiről beszéltem, bírálom pedig a múlt rendszer megszépítését
rója fel nekem. Köztudottnak hittem azt, hogy a magyar agrárnépesség 1/4 része föld-
telen volt. A tardi iskolásgyerekek ebből a földtelen szegénységből, vagy törpebirtoko-
sokból kerültek ki. Az agrárnépesség másik 2/3-os többsége bizony jobban táplálkozott
a túlnépesedett fejlődő országok lakosainál, legalábbis az éhínségről nem volt szó. Elég
baj, hogy az 1/3 agrárproletár oly rosszul élt. Hogy „a hagyományos paraszti gazdálkodás
sem a földben, sem a munkaerőben rejlő lehetőségeket nem tudta kihasználni, a földet
művelők többsége sok munkája fejében csak vegetált”, vitatható kérdés. Mit ért hagyomá-
nyos paraszti gazdálkodáson? Ha ökröket, faekét és sarlós aratást, — akkor időszerűtlen és
elavult paraszti gazdálkodásról van szó. Ha egyáltalán a kisüzemről beszél, akkor tekint-
sünk csak vissza 1945-től 1948-ig terjedő időre, amikor a magyar parasztság nem csak a há-
borús veszteségeket pótolta, kifizette a jóvátételt és anyagi erejéből építették fel az ország
iparát is. A tsz-ek szervezése után jónéhány évig az ország élelmiszer-behozatalra szorult,
az az ország, mely mindig agrárexporttal jelentkezett Európa piacán. Azóta nem csak
a korszerű nagyüzem oldotta meg ellátásunkat és exportunkat, hanem az egyre

nagyobb lehetőségeket kapó háztáji, kisegítő és egyéni kisüzem is. Ezeknek a kisüzemeknek a kezén van a megművelt földterület 10%-a, és ezen termelik meg az egész mezőgazdasági termelés bruttó értékének 35,7%-át (növénytermelés 25,8%-át, állattartásból jövő haszonnak 42,1%-át, 1986-ban). Ez is mutatja, milyen nélkülözhetetlenek ellátásban és exportban egyaránt. Igaz, hogy szoros kapcsolat van a közös és háztáji között, pl. a felhasznált takarmány nagy része a közösben terem meg, de ugyanakkor a kistermelő teljesen ki van szolgáltatva a nagyüzemnek. De én nem is próbáltam ezt az összehasonlítást megtenni, de ha már szóba jött, álljanak itt a tények a „Magyar statisztikai zsebkönyv”-ből.

„Az élelmiszer-termelés további növelése nem látszik most indokoltnak, a külső piacok beszűkültek, a hazai fogyasztás nem bővül”, – írja bírálóm. Én nem hiszem, hogy ott tartunk már, hogy az élelmiszer-termelés növeléséről önként lemondhatunk. Dr. Sóos Gábor–Dr. Misi Sándor: „Mit kell tudni a magyar agrártermelésről” c. könyvében (1984) azt írja, hogy a mezőgazdasági termelést az ezredfordulóra 55–60%-kal kell növelni. A terv nem csak a további területek elvesztését kívánja elkerülni, hanem minél nagyobb területek rekultivációját írja elő. Enyedi György még hozzáfűzi, hogy „vissza lehetne vonulnunk a hegy-dombvidéki földek megművelésétől”. Erről ő ezt írta néhány évvel ezelőtt: „... elveszett, semmivé vált az a potenciális természeti járadék, amely a Dunántúli-dombság és az Észak-középhegység egyes területein keletkezne, ha ezekben a térségekben a rét és legelőgazdálkodást és az erre alapozott szarvasmarhatenyésztést fejleszthetnénk. Így tehát a népgazdaság számára annyira megnőtt jelentőségű természeti erőforrásainkat tökéletlenül használtuk ki mind a legtermékenyebb területeken, mind pedig az úgynevezett szűkös természeti környezeti térségekben. Nem kell ecsetelnünk, hogy ezt a luxust nem engedhetjük meg magunknak.” (Falvaink sorsa. Gyorsuló idő. 1980. 127. lap)

Azt is megállapítottam, hogy nagyüzemeink környezetrombolóak. Bírálóm is elismeri, hogy hazánkban gondatlanul gazdálkodunk a földdel. Csak nem úgy érti, hogy csak a kisüzemek? A nagyüzem, mely rövid távon maximális haszonra tör, az teszi tönkre elsősorban a földet, nálunk is, és Amerikában is. Kemizálással (műtrágya, gyomirtók, rovarirtók stb.) nehéz gépekkel és helytelen műveléssel, s ezzel környezetet szennyez és növeli az eróziót. (Több mint 3 millió hektár károsodott talajt mutat ki a legújabb vizsgálatokat összegező kiadvány Magyarországon.) A szennyezés elsősorban a felszíni vizeket éri. A kémiai szerek nagyüzemi alkalmazása sajnos számos olyan veszéllyel jár, mely károsítja magát a talajt. A műtrágyáknak csak 20–40%-a épül be a termésbe, a többi visszamarad a talajban és azt károsan átalakítja. A legnagyobb veszélyt azonban a monokultúrák, vagy a kevés termelvényre való specializálódás rejti. A nyereséget hajhászó nagyüzem pedig ezt teszi. Hazánkban is éveken keresztül láthatunk többszázhektáros táblákat mindig búzával vagy kukoricával betetve. (Egyetlen faj, vagy fajta és időbeli folytonossága a fizikai és kémiai feltételek egyoldalú és egyidejű kimerítéséhez és tökéletlen felhasználásához vezet, ugyanakkor stabilizálja a szűk genetikai változatosságot, mely egyre érzékenyebbé válik az alkalmazkodó patoszisztémákkal szemben. Minél több fajt termelünk kis területen váltakozva és vegyesen, annál stabilabb az ökoszisztéma, a termőtalaj potenciája hosszú távon. Amerikai tudósok mutatták ki azt, hogy a kukorica monokultúrájával szemben a köztes-termelésnek van hosszú távon előnye. (Pl. a kukorica–bab együttes művelése, mely

régi indián mintára elterjedt világszerte a falukultúrákban.) Erre ma sem nálunk, sem Amerikában a nagyüzem nem vállalkozik, mert nem tudja gépesíteni. Az ökoszisztémák e nagy válságáról amerikai tudósok igen sötét színekkel beszélnek. (Egyesek azt állítják, hogy ha ezen az úton haladnak tovább, az Egyesült Államok középső részén sivatag fog keletkezni.) Nyilván, most még van túltermelés, és a vállalkozó a leromlott talajokat hagyja ott elsősorban, ha csökkenti a vetéseit. — Az ökoszisztémák nagy válságáról bőséges nemzetközi irodalmat sorol fel „Az evolúció és az emberiség” (Szerk.: Vida Gábor. Natura. 1983.) magyarul megjelent kötete, különösen a „modern agro-ökoszisztéma, mint evolúciós csapda” c. fejezete. Hogy a legmodernebb, tudományosan kidolgozott mezőgazdálkodásra még nem vállalkozik sok üzem sem itt sem Amerikában, nem jelenti azt, hogy a prognózis hamis. Tény marad a természetvédelem vas-törvényének 4. pontja: Földünk használatában csupán a rövid távú célokat és az ember pillanatnyi boldogságát mérlegelő erkölcsi döntések minden élőlényre, így az emberre is végzetesek. (Ehrlich, P.—Ehrlich A.: Extinction. 1981.) Nekünk is be kell jár-nunk a láthatóan zsákutcába vezető amerikai utat? Természeti és történeti-társadalmi helyzetünket kihasználva nem lehetnének a legmodernebb mezőgazdasági kultúra úttörői?

Hangsúlyozom, a paraszti falvak népének földhöz való kötődésének eszköztárát, szokásait akartam bemutatni, nem a válságból való kivezető utat, amit számon kér tőlem bírálom. Semmi esetre sem gondolhatja azt, hogy vissza akarom állítani az 1945 előtti állapotot, de talán nem gondolja komolyan, hogy például Ausztriában a paraszti kisüzem csak 15–20 q/ha búzát termel ma?

Van falu, ahol az elnéptelenedés már száz esztendeje megkezdődött, s van, ahol csak a tsz-ek összevonása után. Ez sokmindentől függött, abban egyetértek, hogy „az 1970-es évek centralizációs törekvései és intézkedései szükségtelenül és nem emberséges módon felgyorsították a hanyatlási folyamatokat, de e folyamatokat nem ezek indították útjára”.

Nem hiszem azt sem, hogy az a nagyfokú mobilitás, ami ma Amerikában van és szinte hihetetlen, — átlagosan 5 évenként költözik egy család —, jó és követendő minta. Azt hiszem, hogy az fontos, emberi szükséglet, hogy mindenki valahol otthon érezze magát. De lehet, hogy ez nem mindenkinek szüksége, házat és hazát is könnyen változtat, de talán még a többség: „marad”.

Végül arról, hogy „a múlt megszipítése... lefegyverző, mert cselekvés helyett honfibút gerjeszt ... mert azt a hamis illúziót kelti, hogy a múlt választ ad a jövő kérdéseire”. Csak azt mondhatom, hogy választ nem, de tanácsot, tanulságot adhat. Historia est magister vitae. A múlt már nincsen hatalmunkban, azt hiába is szépítenék; nagyobb baj, ha a jelent szépítjük meg, elkendőzve a hibákat és a tennivalókat. A jelen megszipítását tartom lefegyverzőnek, mert cselekvés helyett vak önelégültséget gerjeszt.

Andrásfalvy Bertalan

GRÁFIK IMRE:

A NÉPI ÉPÍTÉSZET SZEMIOTIKAI MEGKÖZELÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

Jelen tanulmányunk egy nagyobb vizsgálatnak a része, melynek az a célja, hogy egy faluban (Berekböszörmény, Hajdú-Bihar megye) feltárja az összefüggéseket a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között.¹ A magyarországi általános területfejlesztési elképzelések rendszerében periférikus helyet elfoglaló határmenti település – belátjuk – inkább negatív példa, de felelősséggel tudomásul kell vennünk, hogy hasonló státuszú település, falu sok van Magyarországon, s a bennük élő lakosság létszáma ösztársadalmi méreteit tekintve nem elhanyagolható.

A statisztikai kimutatásokból kitűnik, hogy még az utóbbi évtizedben is alapvetően agrárnépességű településről van szó, ahol a keresők 63%-a a mezőgazdasági szektorban dolgozik, az eltartottak aránya pedig – beleértve az inaktívakat is – 70%. Megdöbbentő tény, hogy az 1970-es épületstatisztika adatai szerint az egy lakásra jutó szobák aránya: 1,6. Ez a mutató azonos az éppen száz évvel korábban, 1870-ben felvett dél-alföldi épületstatisztika adatával (egy kismezővároséval), melyről nagyobb összefüggésekben feltételezhető/bizonyítható, hogy nem, vagy alig haladta meg a középkori léptéket. Az előbbi adatokat tovább minősíti, illetve értelmezésüket árnyalja az, hogy milyen a falu épületállományának építési időszakok szerinti megoszlása. Bár e vonatkozásban is lényegében „előregedett” objektumokból áll a falu, az arányok azonban nem kirívóan rosszak az országos, illetve nagyttáji, alföldi átlagokhoz képest: A) építési periódus: 40%; B) építési periódus: 32%; C) építési periódus: 28%.

Az építési periódusoknak megfelelően a falu épületállománya építészeti jelek alapján (pl. anyag, szerkezet, tér, funkció, forma) ugyancsak hármass tagolódást mutat. Bizonyos elnagyoltsággal e három fő típus az alábbi: A) archaikus; B) hagyományos; C) modern. Az egyes főbb alaptípusokon belül több típusváltozat különböztethető meg, mint az a mellékelt képeken is látható, de a generális alaptípusok világosan elkülönülnek.

A vizsgálat időszakában a telekszerkezet s az épületállomány jobbára még hagyományos rendje nem bomlott fel olyan mértékben, hogy drasztikusan átalakította volna a tradicionális faluképet. Összhatásukban még a történetileg kialakult telekelrendezés, udvarbeépítés, épületelhelyezés változatai voltak meghatározóak a faluban. Az itt-ott átrendezett udvarok, illetve a közbeékelődött, kirívóan új házak csak kisebb egységekben, rövidebb szakaszokon bontották meg a funkció és elem viszonyában helyzet-diktálta lépték harmóniáját.

Különös figyelmet fordítottunk a település külső tereinek és az épületek belső tereinek, valamint a felhasznált anyag-elemeknek viszonyára, a kettő összefüggésrendjének változására. Mind a külső, mind a belső tér vonatkozásában röviden ki kell tennünk az anyag-elemek (objektumok) kivitelezése során felhasznált építőanyagokra. E téren részben – még ha kényszerűen is –, de bizonyos hagyományokra alapuló ellátás, illetve gyakorlat figyelhető meg (pl. vályog téglá, vagy égetett téglá falak, cserép tetőfedés). Színvonalas, korszerű anyagok betörése jelentős mértékben nehezen várható (pl. parketta, szőnyegpadló, tapéta, csempe). Sajnálatos viszont az a tény, hogy a kétségtelenül növekvő igények és a rivalizálás, valamint a divat igen sok esetben anyag-idegen megoldásokat hoznak létre (pl. betonkerítés, linóleum padozat, kritikátlan színhasználat). Ezek az „eredmények” kétségtelen tényleges gazdasági-anyagi értéknövekedést mutatnak, ám egyidejűleg szinte felbecsülhetetlen és jóvátehetetlen esztétikai értékcsökkenéshez vezetnek. Az évszázadok alatt kialakult harmóniák megbomlásával kapcsolatban csak utalunk az országosan elterjedt, új falusi (paraszti?) házak szerveetlen, organikus fejlődést nélkülöző alaprajzi, homlokzati és tetősík-megoldásaira, melyek természetesen – jobb ajánlatok és követendő példa híján – Berekböszörményben is felbukkantak.

A belső terek esetében, mind a korábbi időszakból változatlanul fennmaradt, mind az időközben felújított, illetve az újonnan épültek vonatkozásában a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a változó körülmények (életforma, életmód, foglalkozás, családstruktúra stb.) ellenére és/vagy következtében nem változtak a korábbi tér-normák, illetve romlott a szerves, organikus fejlődésű belső terek aránya. E megállapítás egyaránt érvényes a korábbi időszakokban kialakult és szívósan fennmaradt ún. szimbolikus tér (pl. tisztaszoba) esetében és a belső terek morfológiai, valamint funkcionális viszonyaiban.

Jelen tanulmányunkban azzal a kérdéssel kívánunk röviden foglalkozni, hogy a berekböszörményi falukép, az *építészeti image* mennyire, azaz milyen mértékben informatív; érvényesül-e az építészet szemiotikája, szemiózisa. Ebben a tekintetben az a fő kérdés, vannak-e a falu építészetében olyan egyetemesen ható építészeti elemek, normák, megoldások, formák, karakterek, melyek *építészeti jelként* segítenek az objektum azonosításában (pl. kor, funkció, tulajdonosának illetve lakójának társadalmi-gazdasági hovatartozása, foglalkozása). Természetesen e kérdések nemcsak az objektumokra, hanem az építészeti tér típusaira (külső, belső) is vonatkoznak, de figyelmünket ez alkalommal csak az épületekre, pontosabban a lakóházakra irányítjuk.

Mindenekelőtt szükséges különbséget tennünk az archaikus, tradicionális és újonnan épült házak között. A falu épületállományán belül a két épületréteg egyrészt egymástól nagyon különböző, eltérő építészeti jel-elemekkel kommunikál, másrészt az archaikus, tradicionális réteg építészetileg kevésbé homogén. Különösen sok az épület-romlás rovására írható építészeti jelpusztulás. Az építészeti információk vételében ezek zavaróan hatnak, azaz az *építészeti kommunikáció* szempontjából *zajként* definiálhatók. Az épületek állagromlásán túl az építészeti jel vonatkozásában további zavaró tény az is, ha megváltozik az objektum és környezetének eredeti viszonya (pl. kerítések, szomszéd házak leromlása vagy újjak építése).

Még bonyolultabb kérdés az építészeti jel által hordozott hírt, azaz az *építészeti jel jelentését*, szemantikai tartalmát megfeleltetni az épületben élő ember egyéni-

ségével és a család, illetve háztartás társadalmi-gazdasági presztízsével. Az archaikus, tradicionális épület-réteg esetében ugyanis nagy a valószínűsége annak, hogy az épület és a benne élők eredendően feltételezett vagy megvolt harmonikus viszonya megbomlott. Ez létrejöhetett pl. elszegényedés, elöregedés, deklasszálódás, betelepítés, átmeneti, illetve starthelyzet révén, hogy csak néhányat említsünk, a teljesség igénye nélkül. Ezzel szemben az újabb épület-rétegnél az épület és a benne élők viszonya nagyobb bizonyossággal eredeti. Itt inkább a zavaró tényezővel kell számolni, hogy a lakóház ingatlanok túlzott felértékelődése, „megszenvedett” magamutogatása inkább többlet sejtet, kommunikál, mint ami a benne élők valóságos társadalmi és gazdasági helyzetéből következne.

Magán az objektumon az építészeti szemiotikája olyan építészeti jeleken keresztül manifesztálódik, mint pl. az épület részeinek anyagszerűsége; a homlokzatok és azok stílusjegyei; az alaprajzi elrendezés, helyiségek kiosztása; az épület kubatúrája, méretei, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Természetesen az adott objektum közvetlen környezete (pl. utcáorba illeszkedése, a telek beépítettségében elfoglalt helye) is értelmezhető, illetve értelmezendő építészeti jelként.

Az egyes lehetséges építészeti jelek konkrét jelentéstartalmának kódolása külön tanulmány tárgyát képezné, sőt elméletileg is több kérdés tisztázását teszi szükségessé. Első megközelítésként ezért jelen kísérleti tanulmányunkban más megközelítést választottunk.

A lakóházak utcaképi megjelenését, mint *összetett építészeti jelet* értelmezzük, egyfajta komplex „forma architektúra”-ként. Aligha vitatható, hogy: az objektumnak a telken való elhelyezkedése; az épületek kiterjedése, mérete, kubatúrája; a felhasznált anyagok milyensége és mennyisége; a falazati és tetőszerkezeti megoldások; az alaprajzi elrendezés, helyiségek kiosztása; az építmény térbeli és funkcionális tagolása; a homlokzati síkok, oromfalak kialakítása; a falfelületek ornamentális kiképzése; a tüzelő és füstelvezető rendszerek megválasztása; a nyílászáró szerkezetek beépítése, elhelyezése; a dekor elemek illetve tárgyak felhasználása, és részletezhetnénk tovább, mind külön-külön is sajátos információkat hordoznak. Részben az építkezési gyakorlat, építészeti forma és stílus, részben pedig az építető társadalmi-gazdasági helyzete, kulturális orientációja vonatkozásában.

Ebben az értelemben vizsgáltuk meg Berekböszörményben a „forma architektúra” és bizonyos történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális vonatkozások összefüggéseit a főbb alaptípusok 3–3 változatánál. Arra kerestünk választ, hogy a „forma architektúra” a vizsgálat időpontjában tükrözi-e, s ha igen, milyen módon és mértékben, pontosabban: milyen összefüggésrendben ház és tulajdonosa (lakója) bonyolult egyéni és közösségi, szubjektív és objektív viszonyait. Azaz alkalmasak-e az építészeti jelek a történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális vonatkozások kódolására, érvényesül-e az építészet szemiozisa.

Megállapíthatjuk, hogy állandósult optimális körülmények között az építészet szemiotikája kifejezi a relációkat, változó feltételek között pedig több-kevesebb toleranciával érvényesül (érvényesülhet) csak az építészet szemiozisa.

Lássunk néhány példát! Adatfelvételeink az alábbi összefüggések vizsgálatát teszik lehetővé:

a „forma architektúra” és az *építési korszak*,

- a „forma architektúra” és a *gazdasági pozíció*,
- a „forma architektúra” és a *társadalmi rang*,
- a „forma architektúra” és a *foglalkozási kör*,
- a „forma architektúra” és a *család, háztartás*,
- a „forma architektúra” és a *kulturális szint*.

Minden esetben a „forma architektúra”-hoz viszonyítva némi elnagyoltsággal három szintet különböztethetünk/különböztettünk meg.

- Igy az *építési korszak* esetében: 1) az I. világháború előtt
 2) a két világháború között
 3) a II. világháború után
- gazdasági pozíció* esetében: 1) szegény
 2) közepes
 3) jómódú
- társadalmi rang* esetén: 1) alacsony
 2) mérsékelt
 3) megbecsült
- foglalkozási kör* esetében: 1) nyugdíjas
 2) fizikai
 3) alkalmazott
- család, háztartás* esetében: 1) hiányos
 2) nukleáris
 3) kiterjedt
- kulturális szint* esetében: 1) minimális
 2) átlagos
 3) átlag feletti

Az összefüggéseket a könnyebb érthetőség és az áttekinthetőség érdekében a főbb alaptípusokra kivetítve ábrázoljuk: A) típus: 1. ábra, B) típus: 2. ábra, C) típus: 3. ábra. Minden típusban három-három változat található.

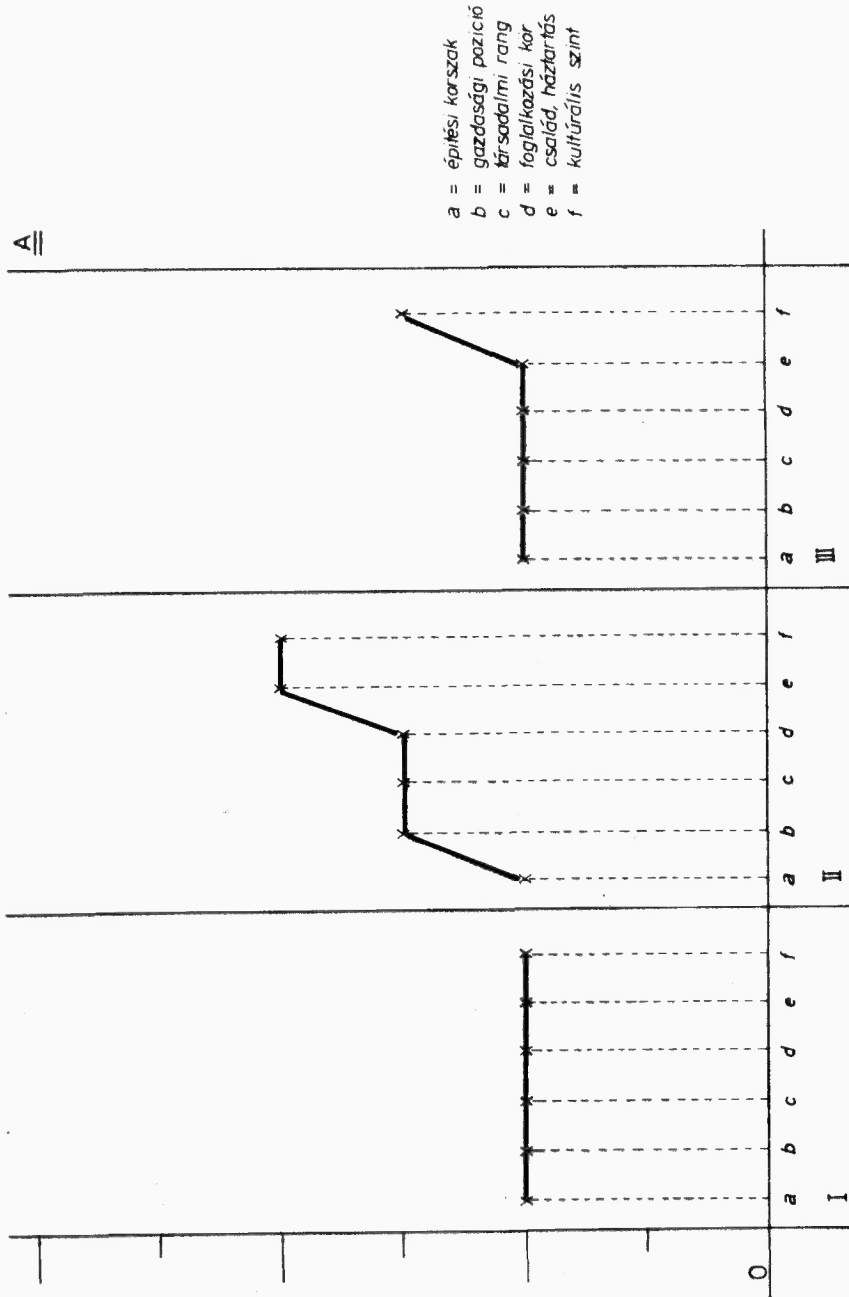
A diagramokra tekintve megállapíthatjuk: az *A* típus alacsony fekvésű, viszonylag egyenletes, a *B* típus középső fekvésű, viszonylag mozgékony, a *C* típus magas fekvésű, viszonylag mozgékony.

Tanulságos az egyes alaptípusok 3–3 változatának átlagát is kivetíteni és egymáshoz való viszonyát megfigyelni (4. ábra). A mozgalmas kép világosan kirajzol bizonyos összefüggéseket; közelítéseket (pl. gazdasági pozíció, társadalmi rang) és távolodásokat (pl. foglalkozási kör, család, háztartás és kulturális szint).

Ugyancsak megvizsgáltuk a „forma architektúra,, és a *házak mérete* közötti viszonyt. Az egyes épületeknél megkülönböztettük az ún. *lakótér* és a *gazdasági tér* méreteit. A gazdasági tér esetében csak a lakótérrel egy építészeti egységben szereplő teret vettük figyelembe, a különálló gazdasági épületeket nem (5. ábra). az összefüggések igen tanulságosak! A jelek feloldása: vonalazott – lakótér; sötét – gazdasági tér; pontozott – lakó- és gazdasági tér együttesének átlaga.

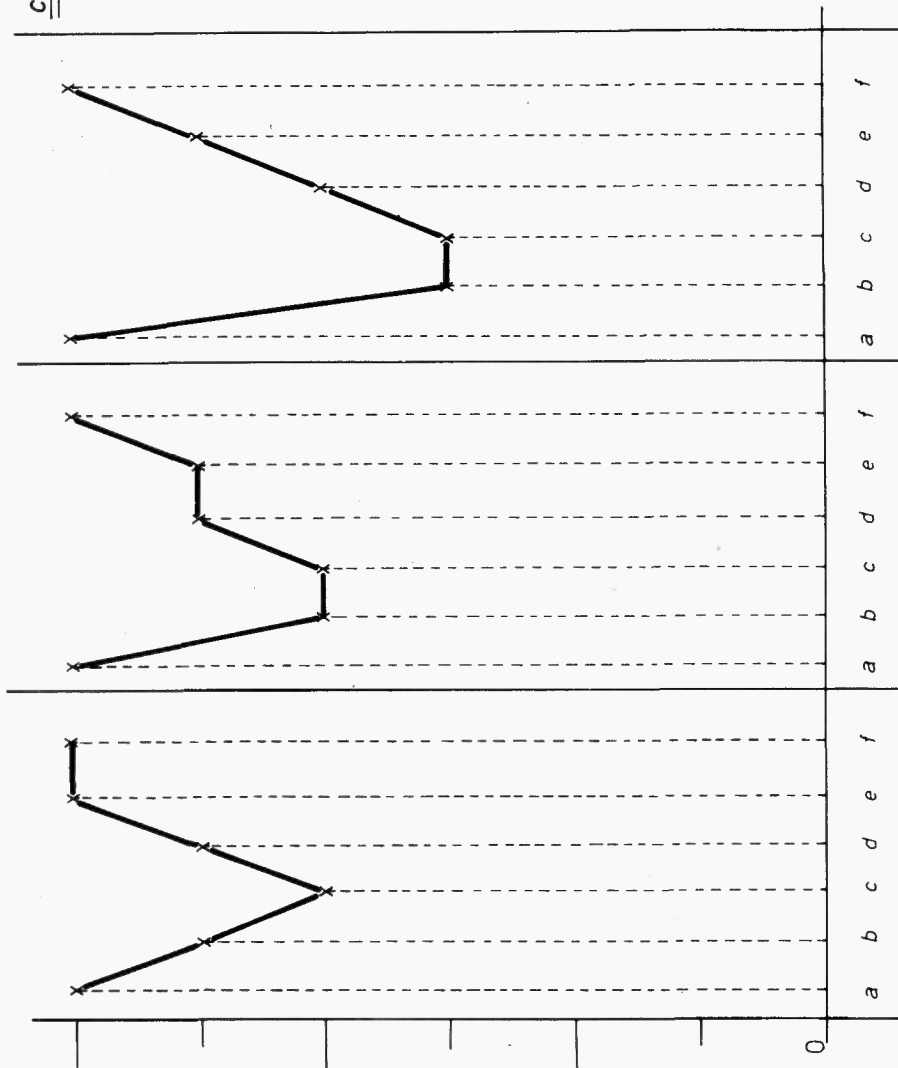
Az *A* típusnál kis méretű lakótérhez nagyobb méretű gazdasági tér tartozik (*A* 2. oszlop atipikus változat!); a *B* típusnál a megnövekedett lakótérhez ugyancsak megnövekedett gazdasági tér kapcsolódik; a *C* típusnál a nagyméretű lakótérhez képest visszaesett a gazdasági tér méret-aránya. Két megjegyzés: 1) Az összevont

1. ábra

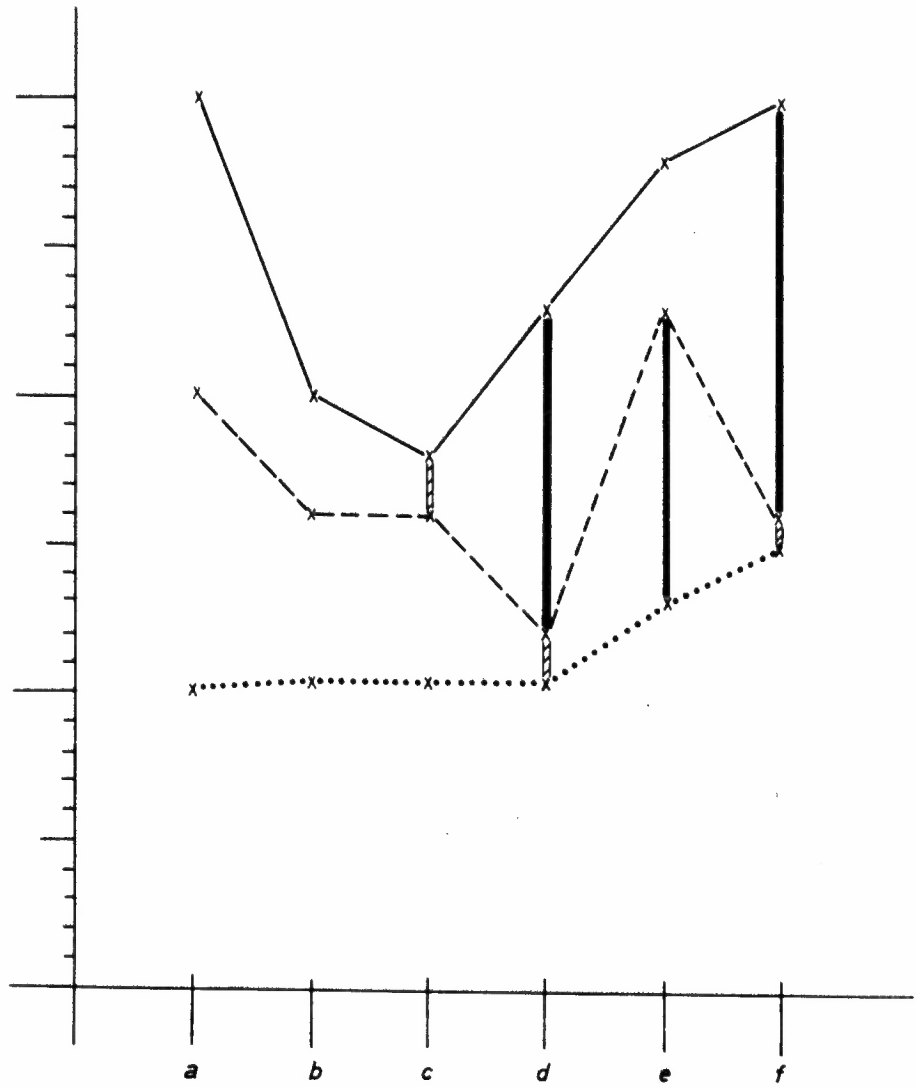
||

- a = építési korszak
- b = gazdasági pozíció
- c = társadalmi rang
- d = foglalkozási kör
- e = család háztartás
- f = kulturális szint

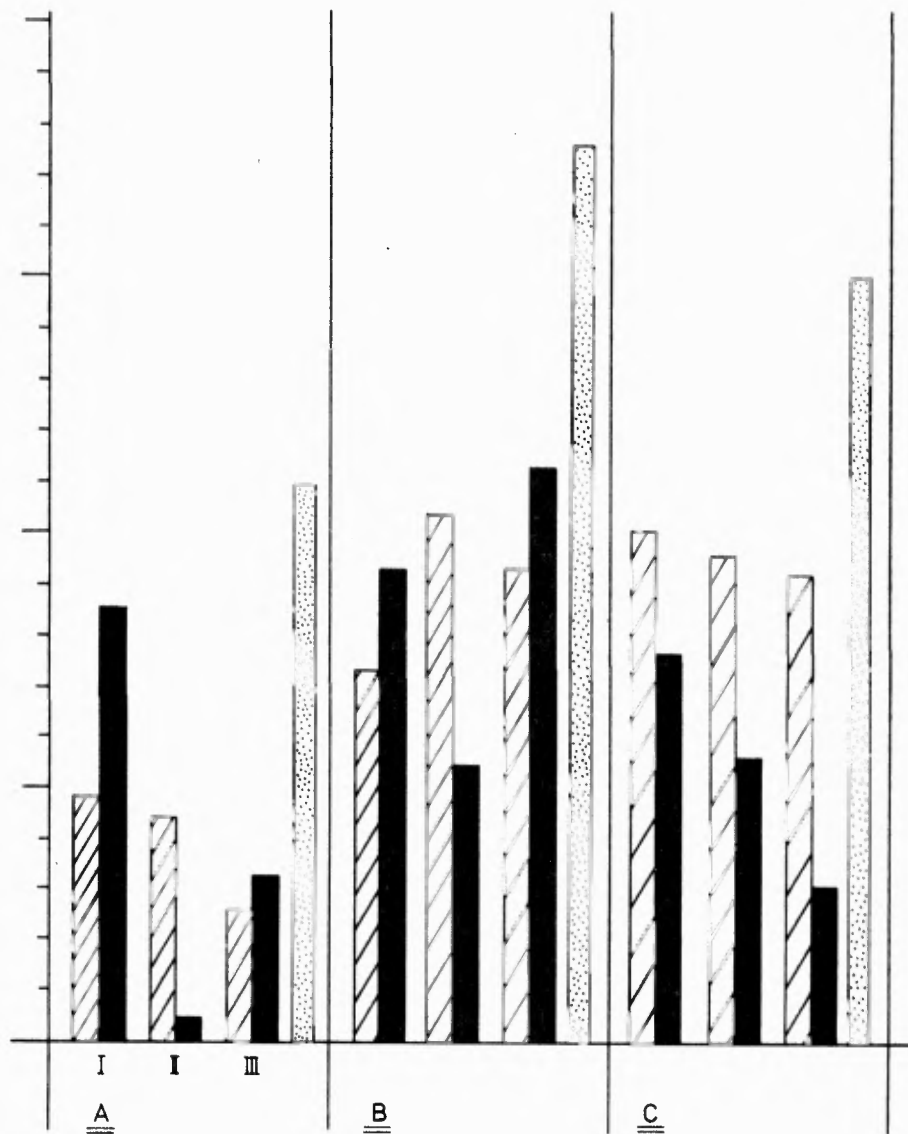

3. ábra

4. ábra

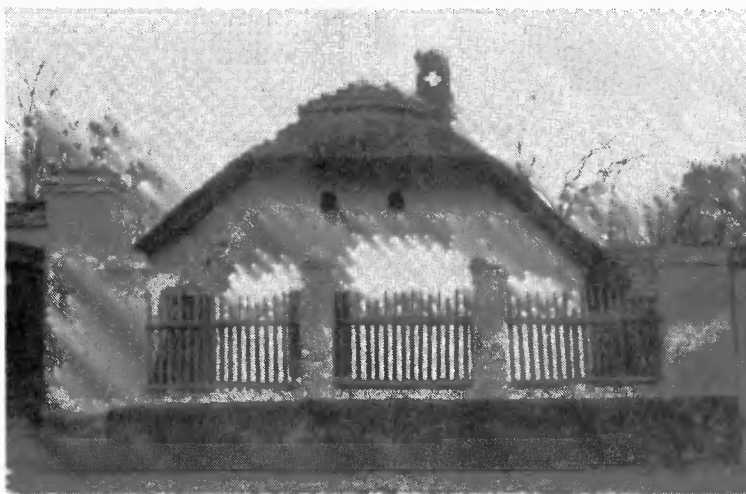

5. ábra

A építési periódus
Archaikus alaptípus

A/I változat
(kódszám: 1)

A// változat
(kódszám: 4)

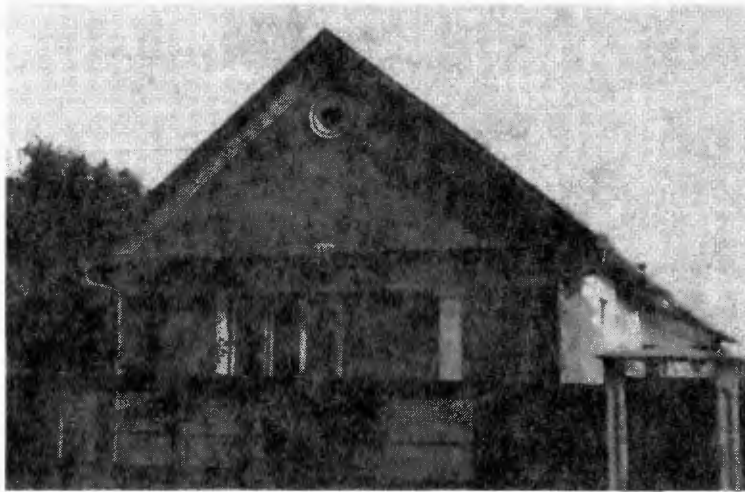
A/// változat
(Kódszám: 3)

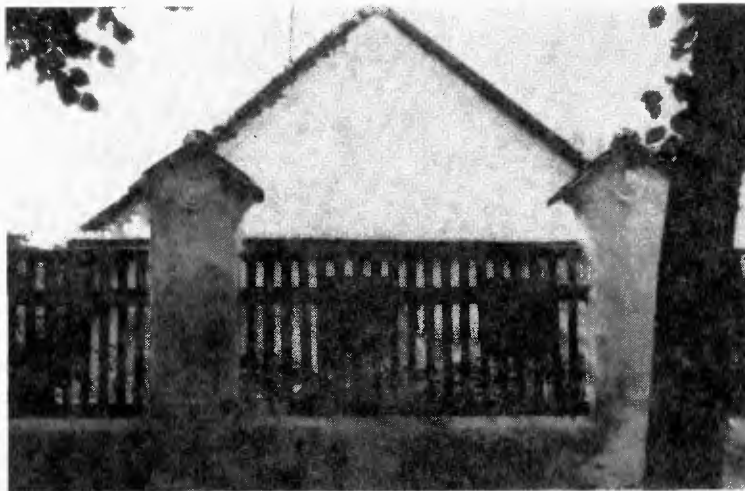
B építési periódus
Hagymányos alaptípus

B/I változat
(kódszám: 9)

B/II változat
(Kódszám: 16)

B/III változat
(kódszám: 16)

C építési periódus
Modern alaptípus

C/I változat
(kódszám: 17)

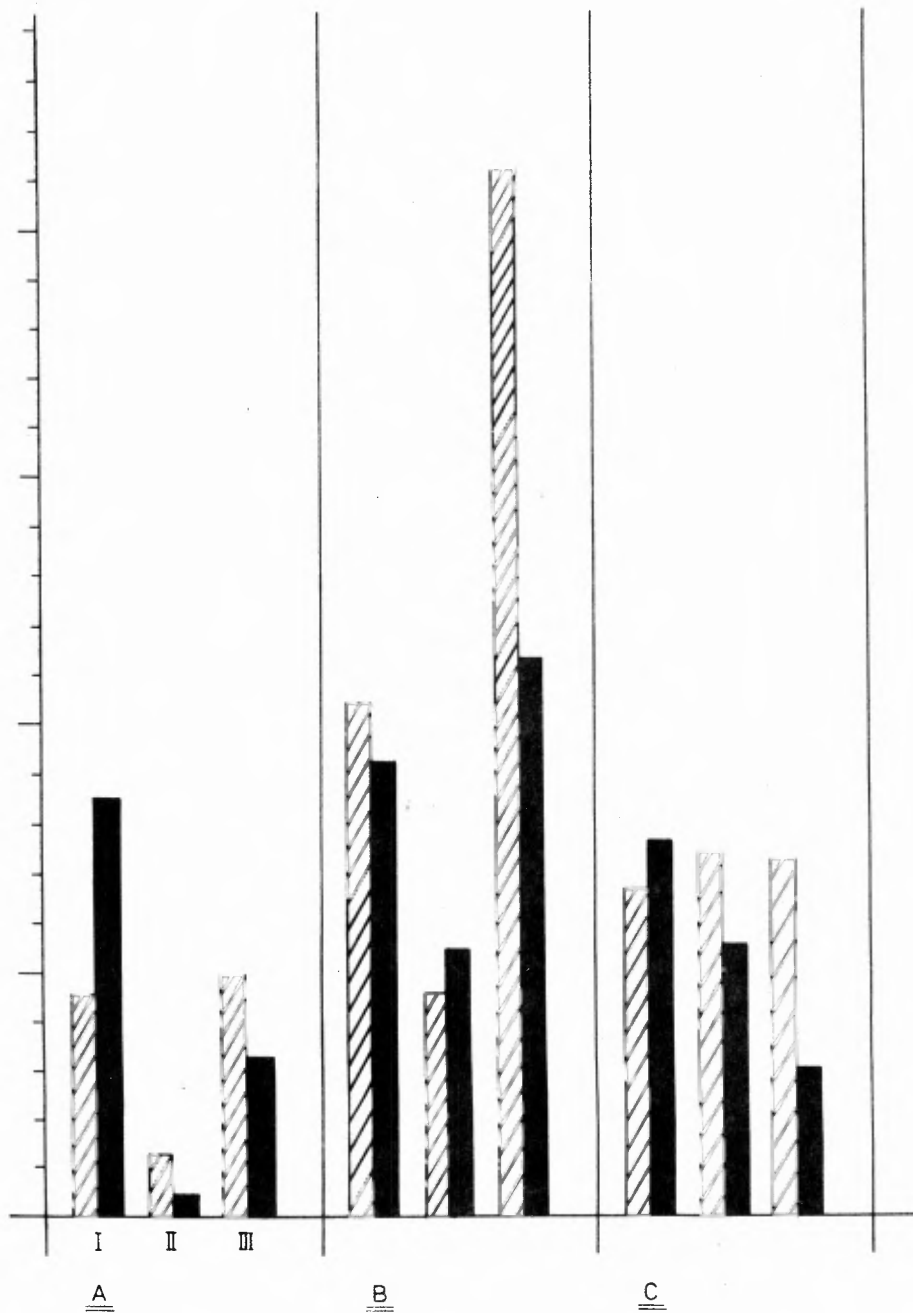

C/II változat
(kódszám: 17)

C/III változat
(kódszám: 7)

6 ábra

által elgondolkodtatón a B típusnál a legnagyobb. 2) A képet módosítja a különálló gazdasági épületek méreteinek beszámítása, de a tendencia azonos, lényeges eltérés csak a C típus harmadik változatánál van. (6. ábra) Megjegyzés: A fekete szín jelzi a különálló gazdasági épületek arányát.

A berekböszörményi példával azt kívántuk dokumentálni, hogy a mai magyar faluképben milyen bonyolult feltételek között és mennyire nem adekvátnan realizálódik az építészeti szemiotikája.

Egyetlen településre alapozott, sajátos aspektusok szerint felvett, szelektált adatokra épített vizsgálatunk eredményei – ennek tudatában vagyunk – meglehetősen korlátozott érvényességűek. Meggyőződésünk azonban, hogy bizonyos jelenségekre, tendenciákra az egyes, a konkrétan keresztül is sikerült rámutatnunk. A tanulságok megfogalmazásában megkíséreltük az építészeti és az etnográfiai szempontok összehangolását, s ha a remélnél kevesebb eredményt értünk el, mentségünkre az szolgáljon, hogy e törekvésünkben igen szerény mértékben támaszkodhattunk tudományelméletileg kidolgozott és tudománytörténetileg igazolt módszerekre.²

JEGYZETEK

1. A hivatkozott alap kutatás 1978-ban és 1980-ban zajlott le, a szerző által kidolgozott kérdőívvel, néprajz és építész-szakos egyetemi hallgatók közreműködésével. A terepmunkálatok lezárása után az utógyűjtések és a dokumentációkészítés 1981–82-ben fejeződött be. 1983-ban munkahelyi műhelyvitán (meghívott vendégekkel) került sor a gyűjtés bemutatására, illetve bizonyos témák kifejtésére. Az anyagból 1984-ben Finnországban (Turku) az első finn–magyar anyagi kultúra konferencián hangzott el előadás és korreferátum.
2. A kutatás eredményeit a szerző az alábbi dolgozatokban fogalmazta meg:
 - *Zusammenhänge zwischen dem traditionellen architektonischen Dorfbild und der Veränderung der Lebensweise* (Berekböszörmény, Komitat Hajdu-Bihar).
 - In: Ildiko Lehtinen (ed.): *CULTURAL CHANGES*
The first Finnish–Hungarian symposium on ethnology, August 13–18. 1984.
ETHNOS-toimite 6.
Helsinki 1985. 67–88.
 - *Összefüggések a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között.* (Berekböszörmény, Hajdu-Bihar m.)
 - In: VÁROSÉPÍTÉS XXI. 1985/5. 11–16.
 - 1. sz. kérdőlap (A TÉR)
 1. Telek helyszínrajz (a jelenlegit megelőző állapot is!)
 2. Lakóház alaprajz (műleírás a beépített anyagról; falazat, tetőfedés)
 3. Lakóház berendezési vázlat (helyiségenként a beépített elemek is)
 4. Az egyes helyiségek funkciója, használati foka (főzés, evés, pihenés, szórakozás, vendéglátás... gyakoriság)
 5. Átéptetés és átalakítás (mikor, miért? – mi volt és mi a terv?)
 - 2. sz. kérdőlap (A HÁZTARTÁS)
 1. Családszerkezet (létszám összetétel: nem, kor, státusz...)
 2. Társadalmi-gazdasági pozíció (foglalkozás, munkahely, beosztás, személyi jövedelem...)
 3. Ingatlan tulajdon (hétvégi telek, nyaraló ... személyenkénti bontás)
 4. Kiemelt ingó tulajdon (autó, munkagép, bútor együttes)
 5. Állatállomány (saját és szerződéses)
 6. Pénzalap (takarékbetét, autónyereseménybetétkönyv, készpénz)

7. Tartós használati eszközök (Tv, rádió, mosógép, hűtő-szekrény...)
8. A kultúra és művészet tárgyai (könyv, festmény, hanglemez, újság . . .)
9. Egyéb ingóságok (ruhanemű, háztartási eszközök, munkaeszközök, termény tárolás, illetve tartalék felhalmozás)
10. Örökség – ajándék – vásárlás (a háztartás tárgyi, anyagi javainak főbb arányai)

3. sz. kérdőlap (AZ EGYÉN)

1. Személyi adatok (ma és 1945 előtt)
2. Szülők személyi adatai (ma és 1945 előtt)
3. Életrajz (Iskolák, párválasztás, társadalmi szervezet, vallás . . .)
4. Kapcsolatrendszer (rokonság, barátság, szervezet, sport . . . – fontossági sorrend és gyakoriság!)
5. Egyéni terv – életcél (vágyak és elképzelések)
6. Családi terv (különös tekintettel a gyerekekre!)
7. Egy hétköznap lefolyása (időmérleg)
8. Egy ünnep, illetve vasárnap rendje
9. „Távol a falutól” (katonaság, munka, utazás . . .)
10. Egyéni kezdeményezés (pénzszerző, illetve szórakozás – totó vagy lottó, egyéb szerencsejáték; kertészet, gyümölcs, szőlő, állat, háziipar, sport, hobby . . .)

NIJKAMP PETER

AZ INFRASTRUKTÚRA ÉS A REGIONÁLIS FEJLŐDÉS TÖBBDIMENZIÓS GAZDASÁGPOLITIKAI ELEMZÉSE

A tanulmány középpontjában az infrastruktúrának (vagy a társadalmi rezsi tőkének) a regionális fejlesztési stratégiában betöltött szerepe áll. A szerző a regionális fejlődés többdimenziós elemzését különböző statisztikai módszerek (pl. cluster analízis, skála-módszerek) alkalmazásával, valamint a kvázi-termelési függvény felhasználásával készítette el. Ez elemzést a szerző hollandiai esettanulmányon keresztül mutatja be.)

I. Bevezetés

Az elmaradott térségekkel kapcsolatos regionális politika egyik legfontosabb kérdése az infrastruktúra és a regionális fejlődés közötti összefüggés. A Közös Piac elmaradott térségeinek fejlesztésében az infrastruktúra fejlesztésének az egyik politikai eszköze az (1975-ben alapított) Európai Regionális Alap. Különösen 1978 óta – amikoris elhatározták, hogy a közjavak széles körét az infrastruktúrához sorolják, amelyhez a Regionális Alap (egyetértésben a közösség más pénzügyi intézményeivel) anyagi támogatást is nyújthat – az infrastrukturális beruházások támogatása fokozatosan emelkedik és jelenleg a Regionális Alap évi költségvetésének több mint a felét teszi ki.

Az alapból származó pénzügyi támogatás jelentős részét infrastrukturális beruházásokra fordítják Hollandiában is. A tanulmány az infrastruktúra tágabb (anyagi és nemanyagi) értelmezésén alapszik, az infrastruktúra állami tőke, amely az adott országban, illetve régióban a társadalmi-gazdasági tevékenység alapjául szolgál.

Jelen tanulmányban az infrastruktúra, mint a regionális tervezés eszköze kap prioritást. Elemezni kívánjuk az infrastruktúra regionális fejlődésben betöltött szerepét a regionális fejlődés jelenleg ismert elméletei alapján. Az infrastruktúra és a regionális fejlődés közötti kapcsolatrendszer vizsgálatának különböző elemzési módszereit is bemutatjuk.

A tanulmány második részében vizsgáljuk azt, hogy Hollandiában, az elmúlt évtized során az infrastruktúra milyen hatást gyakorolt a regionális fejlődésre (ez egyben része a Közös Piaci országokra vonatkozó nemzetközi összehasonlító tanulmányoknak is). Az elemzés során kapott eredmények segítségével több általános következtetést tudunk levonni az infrastruktúra hatékonyságáról, az infrastruktúráról mint eszközzől az európai és a holland regionális politikában.

II. Infrastruktúra és regionális fejlődés

A regionális politika fő célkitűzése az egyenlőtlenségek csökkentése, ami az-
zal az eredménnyel járhat, hogy a gazdaság egésze és a társadalmi-gazdasági célkitű-
zések között nagyobb összhang alakul ki. (v.ö. Richardson 1969).

A regionális politika központi kérdése tehát mind a regionális mind a szoci-
ális profilok elemeinek a fejlesztése, mind ezen profilok régiók közötti ellentmondásá-
nak csökkentése. (v. ö. Folmer és Oosterhaven 1980.)

Hirschman egyenlőtlen növekedési elmélete (1958) különösen jól kapcsoló-
dik elemzésünkhöz. Hirschman nagy súlyt fektetett az állami infrastrukturális beru-
házásokra (társadalmi rezi tőkére). Ezek olyan alapvető beruházások, amelyek az ipa-
ri, mezőgazdasági és terciér tevékenységekhez szükséges feltételeket teremtik meg,
ide tartoznak többek között az oktatás, egészségügy, társadalmi és kulturális tevékeny-
ségek, szállítás stb. területén eszközölt beruházások is. A társadalmi rezi tőke, a közvet-
len termelő tőke kiegészítője. Ez azt is sugallja, hogy megfelelő összhangra van szük-
ség a társadalmi rezi tőke és a közvetlen termelőtőke között, bár ez az összhang fel is
borulhat egyrészt a kialakuló pénzügyi korlátok okozta szűk keresztmetszetek követ-
keztében, másrészt az infrastrukturális tőke oszthatatlansága okozta túlméretezett
kapacitások létrehozása miatt.

Az egyenlőtlen növekedés elmélete szorosan összefügg a regionális fejlődés
új elméletével (ld. Biehl 1980; De Graaff és Nijkamp 1981).

Az elmélet alap gondolata, hogy tartós regionális diszparitások elsősorban a
hosszú távú strukturális fejlesztések eredményei egy regionális rendszerben, és nem a
jövedelem vagy kereslet rövid távú ciklikus ingadozásának következményei. Ennek az
az oka, hogy egy régió túlságosan is kicsi és nyitott – a világgazdasághoz képest –
ahhoz, hogy független gazdasági pozíciót tudjon teremteni. A világgazdaság így
adottnak tekinthető egy sajátos régió számára. Sokkal nagyobb hangsúly helyeződik
tehát a kínálati oldalra és ebből következően a kapacitás oldalára. A regionális egyen-
lőtlenségek problémája lényegében komparatív allokációs probléma: amely része a tel-
jes világgazdasági keresletnek – adott műszaki, intézményi és infrastrukturális feltételek
mellett, egy nyitott térszerkezetben – mely folytonosan vonzza az egyes régiók ke-
resletét.

Ilyen összefüggésben a regionális fejlődés lehetőségeit jelzi egy régió maximá-
lis termelési kapacitása adott infrastrukturális feltételrendszer mellett. Ezért döntő
fontosságú az a kérdés, hogy milyen tényezők határozzák meg a regionális fejlődési
lehetőségeket (v. ö. Biehl 1980).

A regionális fejlődés lehetősége a következő tényezőktől függ:

- a regionális adottságok tényezőitől, úgy mint természeti erőforrások kihasz-
nálása, telepítési feltételek, ágazat-szerkezet, nemzetközi kapcsolatok és lé-
tező részvénytőke;
- változó termelési tényezőktől (munkalehetőségek és új beruházások).

Ilyen megközelítésben az infrastrukturális tőke lényegében közösségi tőke,
a regionális adottságok változatlan tényezőit figyelembe véve, az immobil társadalmi
faktor a regionális fejlődésben éppúgy lehet materiális, mint immateriális. A regioná-
lis fejlődési lehetőségek elméletének a társadalmi rezi tőkére gyakorolt hatása fontos

momentum a regionális infrastruktúra politikában, mivel a társadalompolitika hatékony eszköz lehet a területi egyenlőtlenségek problémáinak megoldásában.

A regionális infrastruktúra politika általában kétféle hatást fejt ki. Rövid távon az infrastruktúra politika gyakran azonos a költségvetési politikával, mivel társadalmi beruházások ösztönzik a helyi és a regionális keresletet multiplikátor/akcelerátor mechanizmuson keresztül. Hosszú távon a társadalmi rezi töké léte ösztönzőleg hat a régió gazdasági fejlesztési lehetőségeire. Az ilyen társadalmi rezi töké megteremtése különösen fontos a szerkezeti változások előmozdítása érdekében az elmaradott régiókban, ezek között is a különösen nehezen megközelíthető és kedvezőtlen földrajzi adottságokkal rendelkező régiókban. Az infrastruktúra politikának tehát közvetlen hatása is van (a keresleti szektorra gyakorolt befolyásolásán keresztül), és közvetett hatást is kifejt (a fejlesztési elképzelések módosításán keresztül).

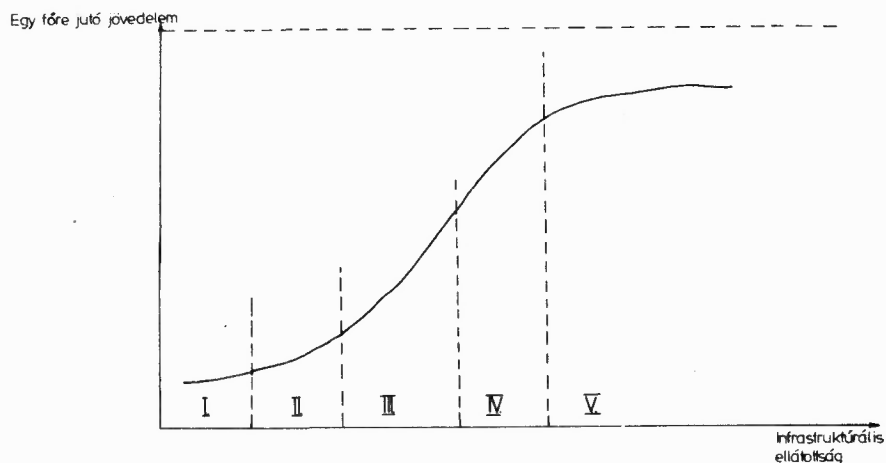
III. A regionális fejlődés tipológiai analízisa

Az infrastruktúra-politika kialakításával számolni kell az infrastrukturális töké oszthatatlanságából adódó nehézségekkel (pl. az út- és vasúthálózat esetében). Az oszthatatlanság azt is eredményezi, hogy mennyiségileg nézve nagy kapacitás-fölösleg jöhet létre, viszont az is nyilvánvaló, hogy ez tulajdonképpen szükségszerű jelenség, mivel elmaradott térségek fejlődéséhez szükséges feltételeket is meg kell teremteni, s ez vonatkozik az infrastrukturális eszközökre is.

Az infrastruktúra politika másik sarkalatos pontja az infrastrukturális töké (különösen a közlekedési, hírközlési eszközök, energiaellátás stb.) küszöbnagysága vagy minimumértéke.

A küszöbprobléma összekapcsolható Rostow regionális fejlődési szakaszokról kialakított elképzelésével (ld. Nijkamp 1982). Amikor azt elemezzük, hogy az infrastruktúra mennyiben járul hozzá a regionális fejlődéshez, fontos szempont az adott régió fejlettségi foka. Az EGK számára írt tanulmányhoz gyűjtött infrastruktú-

1. ábra A regionális fejlődés szakaszai

ra-adatok ábrázolásával egy S-alakú (logisztikus) görbét kapunk, amely dinamikus gazdasági rendszerben egy szokványos növekedési pályát jelez (ld. Biehl és tsai. 1982) (1. ábra).

Ezt az S-alakú görbét adott régió esetében feloszthatjuk a gazdasági fejlettség különböző szakaszaira. Az egyes szakaszok a régió speciális típusának felelnek meg:

- I. fejletlen térségek – hiányos infrastrukturális felszereltség (pl. periférikus vagy rurális térségek)
- II. a „take-off” szakaszba lépő térségek – a gazdaság kibontakozásához szükséges minimális infrastrukturális követelmények adottak
- III. gyorsan fejlődő térségek – megfelelő infrastrukturális ellátottság
- IV. a „beérési” szakasszal jellemezhető térségek – a gyors növekedés negatív külső jelei kezdenek mutatkozni
- V. gyors növekedést elért térségek, amelyek holtpontra jutottak az infrastrukturális ellátottságban kialakult szűk keresztmetszetek következtében.

Alapvető problémánk az a kérdés, vajon a regionális fejlődés minden egyes szakaszára meg kell-e határozni az infrastrukturális ellátottság tipikus és speciális „csomagját”. Empirikusan bizonyított tény, hogy egy régió megközelíthetősége a regionális növekedés előfeltétele, így az infrastruktúrahálózat különösen fontos a fejlődés kezdeti szakaszaiban. Az ezt követő szakaszok idején a városi infrastruktúra is egyre fontosabb lesz, míg végül a társadalmi infrastruktúra játszik fontos szerepet.

Egyértelmű következtetésekhez a hatás/arány analízis (shift and share analízis) segítségével juthatunk. Ennek segítségével el lehet választani a regionális fejlődés eredményeire ható országos jellegű és a speciális, régió belüli hatásokat, amelyekből adott részt az infrastruktúra képez. Regionális viszonylatban a strukturális komponens úgy értelmezhetjük, mint a regionális gazdasági szerkezet minőségének mércéjét, míg a regionális komponens azt tükrözi, hogy vajon más, potencialitás-faktorok kombinációja valósul-e meg az ipartelepítésből adódó relatív előnyök elérése érdekében, s ez magyarázatul szolgál arra, vajon egyes régiókban miért fejlődnek jobban az iparágak, mint a többiben.

A foglalkoztatás növelésén alapuló hatás-arány analízis eredményeit felhasználhatjuk a regionális növekedés meghatározására és magyarázatára. Ez a következőképpen történik. Táblázatot készítettünk, amelyben az egyes komponensek pozitívak, illetve negatívak.

1. táblázat

A régiók tipizálása

		regionális komponens	
		+	-
strukturális komponens	+	I	II
	-	III	IV

Az egyes csoportok jellegzetességei a következők (Paraskevopoulos után szabadon, 1974):

1. csoport: megfelelő ipari szerkezettel és ipartelepítési feltételekkel rendelkező régiók, ahol az agglomerációk gazdasági kibontakozása biztosított;

- II. csoport:** az élenjáró iparágak vonzásához kedvező feltételekkel rendelkező régiók, ahol azonban a többi iparág stagnáló tendenciát jelez a szűk keresztmetszetek következtében; ezek: vagy a lehetőségek, adottságok miatt (rendelkezésre álló alapterület, megközelíthetőség, bérszínvonal stb.), vagy az állami korlátozások miatt alakulnak ki (ld. még Pellenbarg 1977, Andrioli et al. 1979);
- III. csoport:** az élenjáró iparágakban szegényebb régiók, ahol azonban a telepítési feltételek elég kedvezőek ahhoz, hogy a II. csoport iparágainak kisugárzásából hasznot lehessen húzni. Ezek az ún. közvetítő régiók, amelyek országos jelentőségű magterületek határán helyezkednek el;
- IV. csoport:** az e kategóriát alkotó régiók mindkét bázisukat elvesztik (vagyis mind az iparszerkezetből, mind a regionális elhelyezkedésből fakadó előnyöket), miután földrajzi elhelyezkedésük annyira kedvezőtlen, hogy sem az élenjáró iparágakat nem képesek vonzani, sem az ezen iparágak elterjedése következtében létrejövő kedvező hatásokat nem képesek befogadni. Röviden: nem sok jóval kecsegtet ezen régiók fejlődési perspektívája.

Mivel az infrastruktúra regionális dimenziókat érint, a II. és IV. csoport (tehát a negatív komponens értékek) figyelemre méltó az infrastruktúra politika számára. A II. csoport azt az állapotot tükrözi, amikor az infrastruktúra gátat szab a további szerkezeti fejlődésnek; a IV. csoport pedig mind a regionális, mind a szerkezeti komponensben kialakult szűk keresztmetszetet jelzi; tehát ez esetben igen fontos az infrastruktúra politika összehangolása az ágazati politikákkal.

Néhány statisztikai módszertől eltekintve magyarázó elemzésünk a már említett kvázi-termelési függvény megközelítésen alapul. A kvázi-termelési függvény elmélete magától értetődőnek tartja, hogy a regionális összterméket a hagyományos (helyettesíthető) termelési tényezők (mint a tőke és munka), valamint a speciális, regionális szempontból meghatározó elemek (mint az agglomeráció, az ágazati szerkezet, és az infrastruktúra) határozzák meg. A regionális termelőtőkére és ágazati szerkezetre vonatkozó mennyiségi információ hiánya miatt, valamint azért, mert az agglomerációs tényezők részben már beolvadtak a foglalkoztatási lehetőségekbe és az infrastruktúra komponensekbe, csak az utóbbi két feltételt soroljuk a termelési tényezők közé.

Miután bennünket a különböző infrastrukturális komponensek relevanciája érdekel a regionális fejlődés színvonalával kapcsolatban, véleményünk szerint ez a választás igazoltnak tekinthető. Ezért a Cobb-Douglas elméleten alapuló kvázi termelési függvényt alkalmazzuk empirikus elemzésünkben (ld. 5. rész).

IV. A holland infrastruktúra adatok részletezése

Tanulmányunkhoz 11 holland tartományra vonatkozóan gyűjtöttünk adatokat a regionális infrastruktúra vizsgálatok céljából 2 időperiódusra: 1970–1975, illetve 1986–1990-re.

A következő alapkategóriákat különítettük el:

A közlekedési	G egészségügyi
B hírközlési	H városi
C energiaellátási	I sportolási és turisztikai
D víz(ellátási)	J társadalmi
E környezeti	K kulturális
F oktatási	L természeti adottságok.

E fő infrastruktúra indikátorok mindegyikéhez az alindikátorok széles választéka kapcsolódik, így összesen több, mint 100 regionális infrastruktúra-indikátor szerepel a vizsgálatban. Ezt az adatgyűjtést nemcsak a holland tartományokra, hanem egyidejűleg az Európai Gazdasági Közösség többi régiójára is elvégezték. Nemcsak a különböző indikátorok megfelelő meghatározása problematikus, hanem az ezen indikátorok egyidejű alkalmazása is nehézséget jelent a statisztikai vagy ökonometriai elemzésekben. Tanulmányunkban a tömörség kedvéért Hollandia esetében aggregált eredményekre szorítkozunk (valamennyi holland adat bemutatását ld. De Graaff és Nijkamp 1981; EGK-adatokat ld. Biehl et al. 1982).

Meg kell említeni, hogy Hollandiában számos térbeli szint létezik, amely – elvben – keretet nyújt a regionális fejlődés és az infrastruktúra közötti kapcsolatrendszer tanulmányozására. Tanulmányunkban a tartományi szint képezi a térbeli felosztás alsóbb fokozatát (ez a Közös Piaci statisztikák II. szintje). E tartományok egyben közigazgatási egységek is, ahol a területi tervezés és a lakáspolitikáé fontos szerepet kap. Hollandiában tizenegy tartomány van. Számos statisztikai kimutatásban szerepelnek az új polderek adatai (IJsselmeer), azonban az adatelemzés során ezeket az adatokat Gelderland tartomány adataival kombináltuk.

Mivel az adatok többféle jellemző elválaszthatatlan sajátossággal rendelkeznek, különféle többváltozós statisztikai módszereket alkalmaztunk, amelyet a modellek értékelése követ.

Cluster analízis

Ez a módszer arra tesz kísérletet, hogy a régiók közötti hasonlóságok alapján osztályozza a régiókat (ld. Nijkamp és Paelinck, 1976). A nagyfokú homogenitással rendelkező régiók egy clusterbe sorolódnak, míg az igen heterogén régiókat más-más clusterekbe sorolja a módszer. A különválasztás kritériuma általában a clusteren belüli homogenitás és/vagy a clusterek közötti heterogenitás. A cluster analízis alkalmazása lehet hierarchikus vagy nem-hierarchikus, tanulmányunkban a hierarchikus módszert alkalmaztuk.

Többdimenziós skála-elemzés

Ha pontosan szeretnénk tudni, mely infrastruktúra kategóriák idézték elő a tartományok és a clusterok relatív helyzetében bekövetkezett változásokat, a többdimenziós skála-elemzés (MDS) hasznos eszköznek bizonyulhat, különösen az attribútumok minőségi információi esetében (ld. Nijkamp 1979).

Az MDS-elemzés sokféle variációt nyújtó módszer, amelynek az a célja, hogy az eredeti adatállományt kisebb állományra redukáljuk. Az MDS-módszer alkalmazásának eredeti célja az volt, hogy transzformálja az ordinális adatokat intervallum szintűvé. Tétélezzük fel, hogy a regionális infrastruktúra-adatok mátrixát ordinális vektorokban mérjük. Ezután a metrikus rendszerré alakítás úgy végezhető el, hogy feltételezzük, minden egyes r régió ($r = 1, \dots, R$) úgy mutatható be, mint az N -dimenziós euklideszi tér egyik pontja. Miután R ilyen hely van, a teljes régió-modell úgy ala-

kul ki, hogy az R-pontpárok közötti euklideszi távolság mértéke lesz az egyes régiópárok közötti eltérések mértéke is. Ezen R-pontok koordinátái hasonlósági szabály útján állíthatók be, amely szerint az R-pontokat úgy kell elhelyezni az euklideszi térben, hogy helyzetük a legnagyobb mértékben megfeleljen az eredeti adatmátrixban lévő sorrendi információnak. Az infrastruktúra kategóriák értékei hasonlóképpen ábrázolhatók az euklideszi térben, és lehetséges mind a régiók, mind az infrastruktúra-kategóriák közös bemutatása is. Az esetünkben alkalmazott utóbbi megoldás lehetővé teszi, hogy meghatározzuk a régiók és az infrastruktúra egyes ágazatai közötti adottságok kapcsolatrendszerét.

Főkomponens analízis

A főkomponens analízis (PCA) célja az, hogy a multikollinearitással jellemezhető adatmátrixot egy alacsonyabb rangú mátrixszá redukálja, s így az új vektorok (az ún. faktorok) kölcsönösen függetlenek legyenek (ld. Nijkamp és Paelinck 1976). A faktorpontok vagy a faktorsúlyok jelzik az egyes eredeti változók relatív hozzájárulását az új faktorokhoz, ezért az egyes faktorok közvetlenül interpretálhatók az eredeti változók által megadott súlyokkal. Ez a redukciós módszer variancia kritériumokon alapul.

A II. térbeli szint esetében a következő tartományokat különítettük el:

1. Groningen	2. Friesland;	3. Drente;	4. Overijssel;
5. Gelderland;	6. Utrecht;	7. Noord-Holland;	8. Zuid-Holland
9. Zeeland;	10. Noord-Brabant;	11. Limburg.	

Hátránya a régiók ilyen felosztásának, hogy az inkább közigazgatási, mintsem funkcionális jellegű, de ez más országoknál is előfordul. Azon célból, hogy csökkentjük a népességszám eltéréseket és a régióon belüli eltéréseket az egyes infrastruktúra adatokat standardizáltuk a következők szerint:

- 1) hálózati vagy térségi (space opening) infrastruktúra-adatok átlaga a területi adottságoknak megfelelően (vagyis egy régió felszínére);
- 2) Infrastruktúra-pontokra vonatkozó adatok a keresleti adottságoknak megfelelően (vagyis a népességnagyságnak).

Az „A” jelű függelék tartalmazza a 12 legfontosabb infrastruktúra-kategória standardizált és összesített adatait. Az infrastruktúra-mutatók mátrixa az adatok széles körét foglalja magába.

Ezen mutatók adatai két időperiódusra (1970–1975, illetve 1976–1980) vonatkozóan kerültek összegyűjtésre.

Első látásra úgy tűnik, hogy a régiók viszonylag egyenlően ellátottak a kiválasztott infrastruktúra-kategóriák zömével. A közlekedési hálózatot illetően azonban komoly eltérések vannak a régiók között: ezt a három északi tartomány (1, 2 és 3) és Zeeland tartomány (9) autópálya és vasúthálózatának hiánya, valamint a 7. és 8. iparosodott régió szállítási-közlekedési infrastruktúra bősége okozza. Megjegyzendő, hogy az ipar által elfoglalt terület valamennyi tartományban csaknem egyforma.

A magterület a 7. és 8. régióból (Noord-Holland és Zuid-Holland tartományok) áll; a közbelső régió a középső és déli Gelderland és Noord-Brabant tartomá-

nyokat foglalja magába, míg az 1., 2., 3. és 9. régió alkotja a perifériát. A 4. és 11. régió többé-kevésbé vegyes infrastrukturális ellátottságú.

Azokban a régiókban, ahol az egészségügyi, a szociális és a kulturális ellátás magas színvonalú (mint a 7. és 8. régióban), a természeti környezet viszonylag szegényes (ez alól az 5. régió kivétel). Ennek az ellenkezője igaz Friesland és Drente tartományra (2. és 3. régió). Ez arra is utal, hogy óvatosan kell eljárni a régiók infrastrukturális ellátás alapján történő osztályozáskor, ha nem helyezünk túl sok hangsúlyt a művi társadalmi környezetre. Különösen egy olyan igen sűrűn lakott országban, mint Hollandia, a magas környezeti színvonal fontosabb lehet adott régió regionális fejlődésére, mint az ember által létrehozott infrastruktúra.

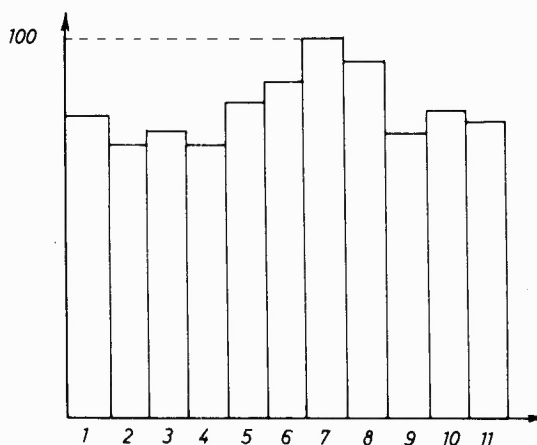
Egy időközi összehasonlítás azt mutatja, hogy a fentebbi eltérések nem is nőttek, de nem is csökkentek komoly méretekben az 1970 és 1980 közötti időszakban. Az 1., 3., és 3., valamint a 9. régió néhány infrastruktúra-kategóriában még mindig „hátrányos helyzetben” van, bár néhány kategória növekedési rátáinak különbségei azt is jelezhetik, hogy az elkövetkező évtizedben az eltérések csökkenni fognak. Létezik a nagyobb konvergencia irányába mutató tendencia is. A 2–4. ábrák diagramjai ezt is tükrözik.

A holland régió közötti eltérések első összevetését követően az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

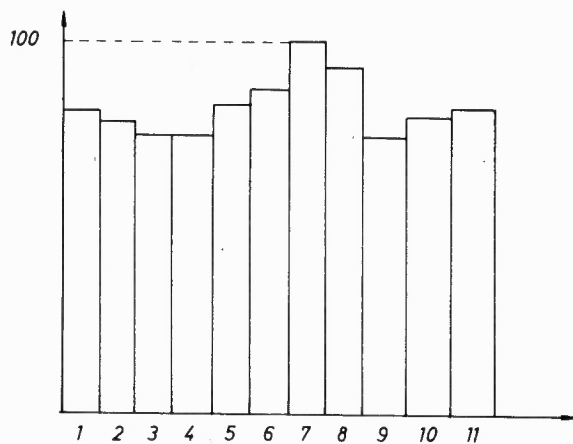
- a tartományok közötti relatív eltérések elég csekélyek (a maximum–minimum arány /MMR/ kisebb mint 1,3), bár a központi rész (Utrecht, Noord-Holland és Zuid-Holland) szemmel láthatóan jobb infrastrukturális ellátottságú. A variációs együttható (COV) eredménye az MMR-hez hasonló eredményekre vezet.

- az időközben bekövetkezett változások azt is jelzik, hogy Noord-Holland és Zuid-Holland tartományokban az infrastrukturális ellátottság relatíve tovább javult a hetvenes években.

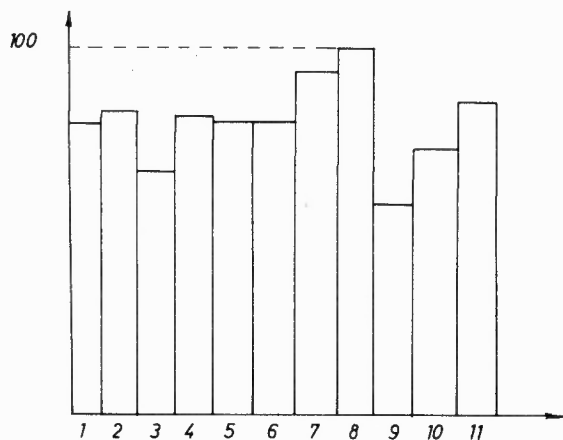
2. ábra A 11 holland tartomány infrastrukturális ellátottsága 1970 és 1975 között

3.ábra A 11 holland tartomány infrastruktúrális ellátottsága 1976 és 1986 között

4.ábra A 11 holland tartomány infrastruktúrális ellátottságának növekedése az 1970 és 1975, illetve az 1976 és 1980 közötti időszak viszonylatában

A régiók osztályozása alacsony színvonalú (gyenge) és magas színvonalú (erős) infrastruktúráis ellátottság szerint

tartományok	gyenge	erős
1. Groningen	természeti környezet	oktatási
2. Friesland		oktatási, sport, turizmus, szociális, kulturális
3. Drente	egészségügyi, városi	egészségügy, sport, turizmus, természeti környezet
4. Overijssel		természeti környezet
5. Gelderland		egészségügyi
6. Utrecht	kulturális, környezeti	hálózati infrastruktúra, szociális, kulturális
7. Noord-Holland		oktatási
8. Zuid-Holland	oktatási, sport, szociális	hálózati infrastruktúra
9. Zeeland		környezeti, városi, szociális
10. Noord-Brabant	kulturális	
11. Limburg		környezeti, oktatási

A tartományok gyenge (jóval átlag alatti) és erős (magasan átlag feletti) infrastruktúráis ellátottság szerinti osztályozása a fenti eredményre vezetett (2. táblázat).

A holland infrastruktúra-adatok e bemutatása és első vizsgálata után a következő rész az infrastruktúrának a regionális fejlődésben betöltött szerepét sokkal alaposabb statisztikai és ökonometriai elemzéssel vizsgálja.

V. Statisztikai és ökonometriai eredmények

Az infrastruktúra-adatok hierarchikus cluster analízise a holland tartományok „B” jelű függelékben bemutatott osztályozásához vezetett. Az eredmények a következő konklúzióhoz vezettek:

– az említett állításokkal szemben tisztán megfigyelhető a térbeli-időbeli dinamika. Noord-Brabant, Drente és Zeeland tartományok helyzetében bekövetkezett változások a tartományok clusterközi dinamikájának a példái; míg a noord-Holland tartományi cluster hierarchikus helyzetében bekövetkezett változások az infrastruktúra térbeli terjedésének módosulását illusztrálják.

– A hetvenes évek infrastruktúráis beruházásai következtében a tartományok többsége között csökkentek az eltérések. Különösen az Utrecht, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant és Limburg tartományok közötti hasonlóságok gyarapodtak, míg az e tartományok és a két nyugati tartomány közötti relatív különbség mérséklődött. Groningen és Friesland, Drente és Zeeland tartományokban bizonyos infrastruktúra kategóriák nem megfelelő fejlődése növekvő eltéréseket eredményez e tartományok és Hollandia megmaradó része között.

Az infrastruktúra eredmények sokdimenziós skála-analízise a „C” jelű függelékben bemutatott régiók és infrastruktúrák közös konfigurációjához vezetett. Ezek az eredmények a következő konklúzióhoz vezettek:

– a társadalomjóléti infrastruktúra jóval egyenlőbb elosztása csökkentette az eltéréseket, és a különböző tartomány-clusterek közötti különbségeket főként a hálózati és a természeti infrastruktúra eltérő színvonala határozza meg. A clustereket ezért a következőképpen lehet jellemezni. Noord-Holland és Zuid-Holland tartományokban a hálózati infrastruktúra dominál a természeti adottságok rovására. A hálózati, szociális, kulturális és természeti infrastruktúra között centrálisan elhelyezkedő Utrecht, Gelderland, Noord-Brabant és Limburg tartományt a jelek szerint sokkal kiegyensúlyozottabb infrastruktúrális ellátottság jellemzi. Az egyébként kedvező profilú Groningen és Zeeland a természeti infrastruktúra komoly hiányával jellemezhető. Drente és Overijssel tartomány a megfelelő hálózati infrastruktúra hiányától szenved.

– A „C” jelű függelék mindkét ábrájában megközelítőleg azonos tartományi clustereket figyelhetünk meg, s ezt a cluster analízis kapcsolatrendszerében be is mutatjuk: ez alól Groningen helyzete kivétel. A C. 1. ábra azt mutatja, hogy Noord-Holland és Zuid-Holland tartományok általában domináns helyzetben vannak. Csaknem valamennyi fő infrastruktúra kategória igen közel helyezkedik el a két tartományhoz, amelyek nagyfokú korrelációt mutatnak az urbanizáltság (és mint később látni fogjuk, a regionális fejlődés) színvonalával. Mivel csaknem valamennyi infrastruktúra kategória egy csoportban összpontosul, a C. 1. ábra nem tud hasznos leírást nyújtani a különféle tartomány-clusterekről. Ezen a téren a C. 2. ábra már szerencsésebb, mivel itt a fő infrastruktúra-clusterek három, többé-kevésbé önálló csoportját tudjuk megkülönböztetni: a hálózati vagy regionális infrastruktúra clustert (mivel az itt szereplő valamennyi infrastruktúra kategória az egész régiót szolgálja); a helyi társadalomjóléti clustert, és egy különálló csoportot, amely a természeti adottságokból tevődik össze.

A főkomponens analízis a faktorok három fő csoportját jelzi a következő numerikus eredmények alapján (3. táblázat).

A faktorok e három fő csoportja a következőképpen interpretálható:

1. hálózati: közlekedés, hírközlés, energia és víz;
2. társadalomjóléti: sport és turizmus, kulturális létesítmények, szociális infrastruktúra, oktatás és egészségügy;
3. életminőségi: városi és környezeti infrastruktúra.

Ezek a komponensek nagyjából megfelelnek a 4. részben tárgyalt regionális fejlődési szakaszok elemeinek.

3. táblázat

A főkomponens analízis eredményei

Faktorok	Sajátérték		Variancia %	
	1970–1975	1976–1980	1970–1975	1975–1980
1	4.50	4.95	52.4	51.8
2	2.27	2.51	26.5	26.3
3	1.81	2.09	21.1	21.9

Az infrastruktúra kategóriák és az átlagos regionális össztermék közötti korrelációs együtthatók

(az átlagos össz-infrastruktúrát jelzi)

infrastruktúra kategóriák

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	
1970–1975	0.85	0.93	0.86	0.78	0.04	-0.51	-0.05	0.39	-0.36	-0.05	0.10	-0.44	0.81
1976–1980	0.51	0.67	0.56	0.51	0.36	-0.36	0.02	0.79	-0.44	0.17	-0.20	-0.51	0.64

A regionális infrastruktúrális ellátottság elemeinek vizsgálata mellett az is igen fontos, hogy az infrastruktúra-tőke regionális fejlődésre gyakorolt hatását meghatározzuk. Az adatok korrelációs elemzése már nyújthat némi útmutatót az ellátottságot illetően.

A 12 infrastruktúra-kategória közötti egyes korrelációs koefficienseket és az 1 főre jutó regionális összterméket a 4. táblázat tartalmazza.

Az eredmények az összes infrastruktúra-javak átlaga és a regionális össztermék átlaga közötti jelentős korrelációt jelzik. Az egyes infrastruktúra kategóriák nem ugyanazt az eredményt adják; különösen a hálózati infrastruktúra (A–D), és a városi infrastruktúra (H) jelenik meg úgy, hogy viszonylag erős pozitív korrelációt jelez, míg a többi elég gyenge korrelációt mutat.

Amint azt már korábban említettük, sokkal eredményesebb megközelítést nyújt a kvázi-termelési függvény alkalmazása, mert segítségével meg tudjuk magyarázni a regionális össztermék létrejöttét a termelési tényezőkből és a regionális infrastruktúrális ellátottságból.

$$Y = \alpha L^{\beta} \cdot I_1^{\gamma_1} \cdot I_2^{\gamma_2} \cdot I_3^{\gamma_3}$$

ahol: Y = átlagos regionális össztermék

L = foglalkoztatási lehetőségek

I₁ = hálózati infrastruktúra

I₂ = társadalomjóléti infrastruktúra

I₃ = városi infrastruktúra.

A súlyozott aggregált infrastruktúra-komponenseken alapuló többváltozós regressziós elemzés eredményei (a 11 tartományra és 2 időperiódusra vonatkozóan) a regionális összterméket és a foglalkoztatási lehetőségeket tartalmazó „A” jelű függelék adataival kombinálva a következők:

$$\alpha = 0.17 \quad (0.36)$$

$$\beta = 0.58 \quad (0.33)$$

$$\gamma_1 = 0.15 \quad (0.07)$$

$$\gamma_2 = 0.03 \quad (0.15)$$

$$\gamma_3 = 0.19 \quad (0.07)$$

$$R^2 = 0.671$$

ahol a zárójelben lévő számok a szórásnégyzetet jelentik. Ami az infrastruktúrát illeti, kiderül, hogy mind a hálózati, mind a városi infrastruktúra a regionális fejlődés (statistikailag) jelentős részét magyarázza. A társadalomjóléti infrastruktúra jelzőszáma kevésbé jelentős magyarázattal szolgál, ami annak köszönhető, hogy sokkal inkább a népességnagyságtól, mint a gazdasági tevékenység színvonalától függ.

Ebből viszont még nem vonható le az a konklúzió, hogy az egyes kategóriákban az infrastrukturális beruházások a priori vezetnek a regionális fejlődés javulásához. Hangsúlyoztuk, hogy az infrastruktúra a regionális fejlődés feltétele, s a fenti eredmények csak alátámasztják, hogy a hálózati és/vagy városi infrastruktúrában jelentkező szűk keresztmetszetek valószínűleg komoly akadályt gördítenek a regionális fejlődési folyamat elé.

Ha megvizsgáljuk a kvázi-termelési függvény regressziós egyenletének különböző maradványait, azt az általános következtetést vonhatjuk le, hogy a fejlettebb régiókban tendenciózusan relatív szűk keresztmetszetek jönnek létre az infrastruktúrában (ami az infrastrukturális eszközök túlzott igénybevételét jelenti); míg a kevésbé fejlett régiók infrastruktúra-kapacitás felesleggel rendelkeznek. Ez azt is jelenti a kevésbé fejlett régiók esetében, hogy politikai intézkedések megtételére van szükség olyan mobil termelési funkciók kialakítására, mint a magánberuházások és kvalifikáltabb munkaerő. A fejlettebb régiókban idővel felszámolhatók a szűk, infrastrukturális keresztmetszetek. Azt viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, és különösen az utóbbi konklúzióval óvatosan kell bánni, hogy a gazdagabb területeken az infrastruktúra-tőke túlzott használata az agglomerációk gazdasági tevékenységének a következménye is lehet. Ez ismét azt támasztja alá, mennyire időszerűek az infrastruktúra-tőkének a magántermelési funkciókkal és ipartelepítési tényezőkkel való optimális összehangjáról szóló előző megjegyzések.

Azoknak a régióknak a meghatározására, ahol az infrastrukturális beruházások a regionális fejlődésre pozitív hatást gyakorolhatnak, shift-and-share analízist alkalmaztunk (1. táblázat).

A shift-and-share analízis eredményei a következő osztályozást adták:

- I. csoport Utrecht
- II. csoport Noord-Holland, Zuid-Holland
- III. csoport Noord-Brabant, Gelderland, Drente, Limburg, Overijssel
- IV. csoport Groningen, Friesland

A Zeeland-i tartományt dinamikája miatt nehéz osztályba sorolni. A fent említett felső-alsó osztályozás eredményeivel kombinálva úgy tűnik, hogy Friesland tartományban az infrastrukturális beruházások fontos szerepet játszhatnak a regionális tervezésben, míg Groningen tartományban okosabbnak látszik, ha az ágazati politikára helyezünk nagyobb hangsúlyt.

Miután az infrastruktúra a regionális komponenst alakító egyik elem, úgy vélhetnénk, hogy az infrastruktúra mint politikai eszköz eredményesen alkalmazható a regionális tervezésben azokban az esetekben, amikor a regionális komponens negatív előjelű, vagyis az I. táblázat II. és IV. csoportjában. Miután a IV. csoport strukturális komponense szintén negatív előjelű, célszerű az ágazati és ipartelepítési politikát kombinálni.

VI. Összegezés

Végezetül, néhány megjegyzés az infrastruktúra regionális fejlődésére gyakorolt hatásának átfogó elméleti és empirikus elemzéséhez.

A) Általános megjegyzések

- Az infrast
- Az infrastruktúra regionális fejlődésre gyakorolt hatásának mértéke az idők folyamán változik, és függ az elemzés térbeli szintjétől, valamint a gazdasági jólét általános színvonalától is. Részletesebb térbeli felosztással még érdekesebb kapcsolatokat lehet feltárni (ld. Nijkamp et al. 1984).
- A statisztikai eredmények az egymást követő infrastruktúra jelzőszámok közötti nagyfokú korrelációt jelzik. Ez igazolja az elemzés aggregációs szintjét, amely a fő infrastruktúra csoportokon alapul.
- A regionális infrastrukturális ellátottságot nagyjából három fő csoport képviseli: a hálózati faktor, a társadalomjóléti faktor és az életminőség faktora.
- Az eredményekből kitűnik, hogy a sűrűn lakott, iparosodott térségek általában jobban ellátottak hálózati infrastruktúrával, mint a periférikus, mezőgazdasági, és kevésbé sűrűn lakott térségek.
- Az egyes infrastruktúra kategóriák közötti tartományközi eltérések enyhe csökkenést mutattak a hetvenes évek folyamán.
- A regionális foglalkoztatás és növekedés különbözőségeinek kialakulásában a lokalizációs feltételek egyre inkább fontossá válnak. Az infrastruktúra-orientált tényezők megközelíthetősége ezért alapvető húzó tényező a tevékenységek újraelhelyezési folyamatában.

B) Politikai ajánlások és javaslatok a további kutatásokra

- A különböző infrastruktúra típusok innovatív kapacitása (pl. a K + F központoké, amelyek fejlesztési központokként funkcionálnának) több figyelmet érdemelne, míg különösen a gazdasági stagnálás és a gazdaság szerkezeti váltásának időszakában az ipari innovációt segítő infrastruktúra inkubátor (vagy keltetőhely) funkciója kulcsfontosságú a regionális fejlődésben. Az e területen folyó kutatásokat azonban számos korlátozás nehezíti, mint pl. az innováció egységes és gyakorlati definíciójának hiánya, a tercier szektor innovatív képességének a kimutatása, és az innováció foglalkoztatásra gyakorolt mennyiségi és minőségi hatására vonatkozó információ hiánya (ld. Nijkamp, 1986). Ez is arra utal, hogy bár a regionális politikák a régiók innovációs potenciálja előtérbe helyezése irányába orientálódtak a nyolcvanas években, sajnálatos módon általában hiányzik ezeknek a politikáknak a gyakorlati megalapozása.

- A másik tényező, amely kétségtelenül több figyelmet érdemel a jövő infrastruktúra politikáiban, a keresleti oldal hatása (ágazatközi kapcsolatok, fogyasztás) regionális szinten, különösen azokban a régiókban, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy bizonyos fokig önerőből is tudjanak fejlődni. Ezzel kapcsolatban a regionális fejlődés tényezőinek az a feladata, hogy növeljék a regionális produktivitást (s így a magas produktívítási rátával hozzájáruljanak a régiók relatív fejlődéséhez).

Fordította és szerkesztette: Sikos T. Tamás

BIBLIOGRÁFIA

- Andrioli, F.D.—Rensen, F.—Slob, G. 1979: Accessibility as a locational factor for business establishments. *TESG*. 70. pp. 17—26.
- Biehl, D. 1980: Determinants of regional disparities and the role of public finance. *Public Finance*. 35. 1. pp. 44—71.
- Biehl, D. et al 1983: The contribution of infrastructure to regional development. Regional Policy Division, European Community, Brussels.
- Folmer, H.—Oosterhaven, J. 1980: Durch regional economic policy: a review of contents and evaluation of effects Research Memorandum No.67, Economic Faculty, State University, Groningen.
- Graaff, H de—Nijkamp, P. 1981: Regional policy analysis. Economic and Social Institute, Free University, Amsterdam (mimeographed)
- Hirschman, A. O. 1958: The strategy of economic development. Yale University Press, New Haven.
- Nijkamp, P. 1982: Long waves or catastrophes in regional development. *Socio-Economic Planning Sciences*. 16. 6. pp. 261—271.
- Nijkamp, P. 1984: A multidimensional analysis of regional infrastructure and economic development. In: Andersson, A.—Isard, W.—Puu, T. (eds) *Regional and industrial development theories*. North-Holland Publ Co, Amsterdam, pp. 267—294.
- Nijkamp, P. 1986: Technological change, employment and spatial dynamics. Springer, Berlin.
- Paraskevopoulos, C. C. 1974: Patterns of regional economic growth. *Regional and Urban Economics*. 4. pp. 77—105.
- Pellenbarg, P. H. 1977: *Bedrijfsmigratie in Nederland, deel VI, Onderzoeksresultaten*. Geographic Institute, State University (mimeographed).
- Richardson, H. W. 1969: *Regional economics*. Weidenfeld and Nicholson, London.

Függelék A. Infrastruktúra adatok¹
A1. táblázat Standardizált infrastruktúra/adatok (1970–1975)

infrastruktúra	tartományok										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	61.	37.	25.	44.	60.	73.	100.	96.	20.	47.	73.
B	66.	41.	43	48	46.	62.	92.	100.	37.	46.	46.
C	63.	26.	41.	38.	46.	65.	89.	100.	19.	58.	54.
D	47.	39.	35.	67.	62.	86.	100.	94.	40.	64.	78.
E	41.	24.	52.	45.	56.	40.	51.	62.	100.	78.	31.
F	96.	100.	91.	92.	85.	90.	79.	84.	88.	87.	81.
G	73.	66.	92.	64.	76.	100.	83.	74.	68.	72.	70.
H	71.	42.	41.	39.	40.	52.	59.	79.	100.	63.	60.
I	96.	100.	91.	64.	74.	73.	79.	65.	90.	64.	61.
J	92.	87.	76.	68.	90.	96.	98.	66.	100.	72.	64.
K	78.	100.	72.	70.	60.	45.	84.	64.	61.	60.	58.
L	10.	39.	81.	67.	100.	48.	48.	21.	15.	81.	80.
Σ	81	73	77	73	83	89	100	94	77	82	79

¹ A források teljes listáját, az alkalmazott változók szerkezetét és meghatározását ld. De Graaf és Nijkamp-ban (1981)

A2. táblázat Standardizált infrastruktúra-adatok (1976–1980)

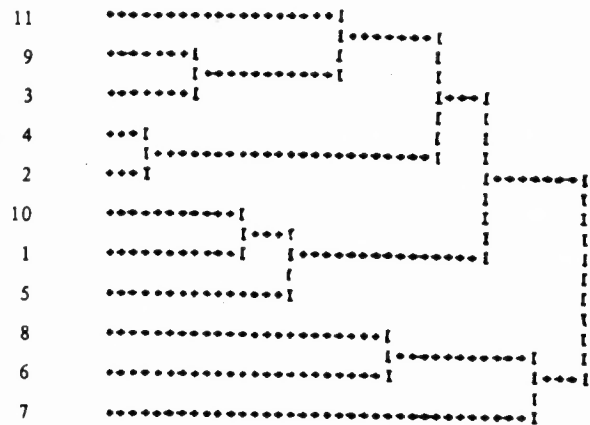
infrastruktúra	tartományok										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	65.	41.	27.	40.	60.	71.	100.	99.	22.	51.	78.
B	81.	46.	48.	53.	50.	72.	97.	100.	42.	57.	57.
C	50.	32.	32.	46.	43.	66.	79.	100.	21.	57.	64.
D	46.	40.	36.	70.	65.	91.	100.	98.	42.	71.	86.
E	58.	44.	48.	57.	65.	36.	43.	61.	100.	46.	33.
F	98.	100.	88.	93.	87.	87.	79.	85.	88.	84.	77.
G	71.	64.	93.	61.	83.	100.	83.	72.	61.	67.	69.
H	76.	45.	46.	43.	46.	55.	83.	84.	100.	71.	68.
I	73.	100.	83.	68.	69.	66.	75.	61.	75.	63.	68.
J	90.	93.	79.	68.	84.	88.	92.	67.	100.	68.	68.
K	75.	100.	74.	70.	54.	50.	93.	55.	51.	45.	55.
L	12.	40.	65.	55.	100.	67.	45.	28.	16.	70.	67.
Σ	82	77	74	75	83	88	100	94	74	79	82

A3. táblázat Standardizált infrastruktúra-adatok 1970–1975-től 1976–1980-ig

infrastruktúra	tartományok										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	59.	63.	71.	71.	65.	81.	79.	100.	63.	89.	82.
B	97.	49.	51.	56.	54.	81.	100.	91.	44.	69.	66.
C	48.	47.	36.	50.	49.	66.	68.	100.	31.	73.	84.
D	27.	28.	29.	64.	58.	90.	66.	85.	39.	85.	100.
E	75.	100.	55.	78.	88.	54.	65.	88.	48.	40.	80.
F	89.	83.	53.	96.	97.	63.	85.	100.	86.	66.	46.
G	71.	62.	90.	65.	87.	100.	80.	62.	35.	59.	72.
H	50.	34.	49.	59.	53.	44.	100.	48.	0.	55.	61.
I	37.	99.	54.	98.	51.	73.	70.	61.	51.	76.	100.
J	52.	100.	89.	80.	26.	20.	40.	91.	55.	44.	91.
K	78.	42.	60.	52.	40.	69.	100.	44.	34.	26.	42.
L	72.	79.	0.	16.	98.	25.	59.	100.	64.	29.	10.
Σ	78	81	66	81	79	79	94	100	57	73	86

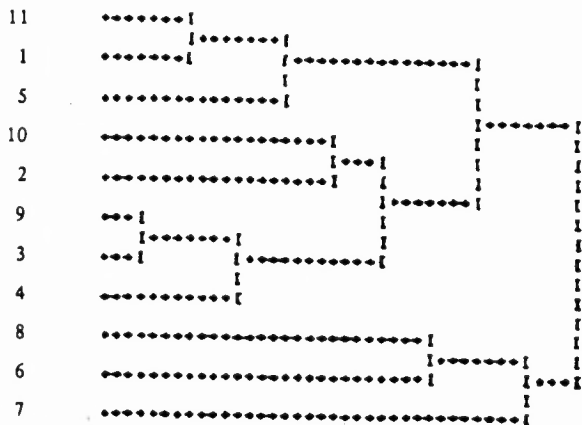
Függelék B Cluster analízis

tartományok

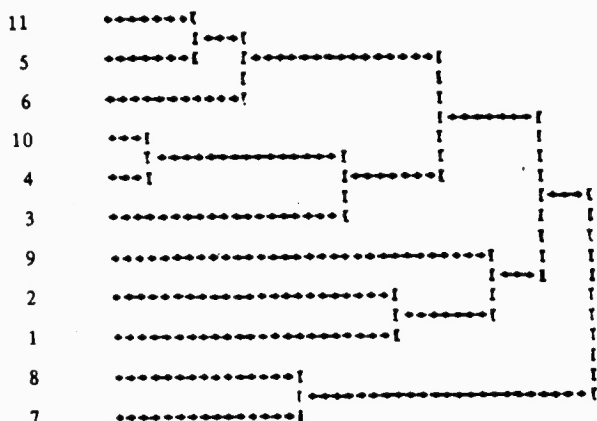
B1. ábra Holland tartományok hierarchikus osztályozása, 1970-1975

tartományok

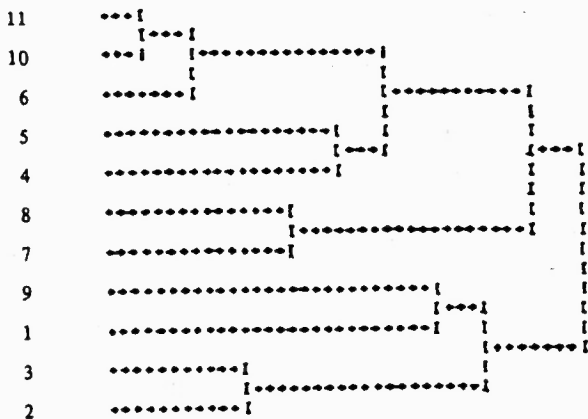
B2. ábra Holland tartományok hierarchikus osztályozása, 1976-1980

tartományok

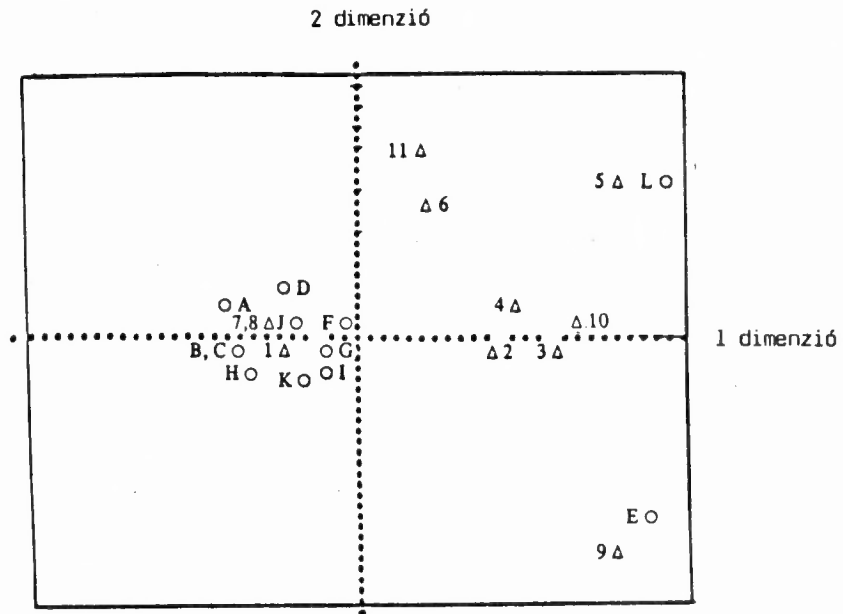
B3. ábra Holland tartományok hierarchikus cluster analizise, 1970-1975

tartományok

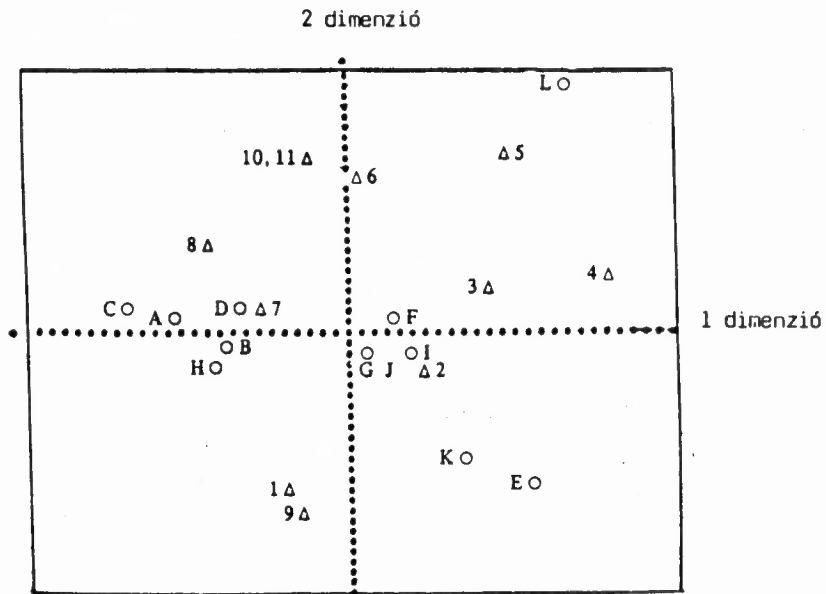

B4. ábra Holland tartományok hierarchikus cluster analizise, 1976-1980

Függelék C Többdimenziós skála-analízis

C1. ábra MDS-analízis eredményei (1970-1975). Tartományok
Infrastruktúra kategóriák

C2. ábra MDS-analízis eredményei (1976-1980)

VARSÁNYI ERIKA:

REGIONÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK – NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

1987. október 22–24. között rendezte 10. tanácskozását az Osztrák Szociológiai Társaság Grazban. A rendezvény témája a „Határos társadalmak. Társadalmi struktúra és társadalmi tudat Kelet- és Közép-Európában” volt.

A plenáris üléseken elhangzott előadások a legátfogóbban foglalkoztak a nyugati és a szocialista társadalmak struktúrájának és társadalmi tudatának összehasonlításával. Előadást tartott Haller, M. az Osztrák Szociológiai Társaság elnöke „A társadalmi fejlődés határai Európában – kihívás és feladat a szociológia számára” címmel. Lane, D. a birminghami egyetem szociológia professzora a társadalmi rendszerek közötti összehasonlítást a különböző ideológiák dimenziójában végezte el. Strasser, H. a duisburgi egyetem professzora a nyugati társadalmak fejlődési tendenciáival foglalkozott előadásában. Szelényi, I. az értelmiség szerepére vonatkozó elméletét és az „új osztály” nyugati és keleti koncepcióit ismertette.

A hét munkacsoport mindegyike aktuális és alapvető társadalmi kérdések köré szerveződött; tematikájuk rendkívül széles skálán biztosított terepet a társadalmi rendszerek és országok közötti összehasonlításra.

A „Territoriális határok és a regionális egyenlőtlenségek” c. csoport munkájában vettem részt. Lipp, W. adott elméleti alapvetést a regionális egyenlőtlenségek témájához. Meghatározásában a regionális egyenlőtlenség fogalmát elhatárolta mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenség fogalmától, elismerve, hogy a természeti adottságok különbségei az adott társadalom struktúrájától, fejlettségi szintjétől függően válnak szociális egyenlőtlenségekké.

Referátumának első részében a tér és társadalom kérdését úgy közelítette meg, hogy a teret passzív, egyenlőtlenséget tároló keretnek, a társadalmat pedig aktív egyenlőtlenségeket kumuláló vagy megváltoztató erőként fogta fel. Az előadás második része annak a kérdésnek a megválaszolásával foglalkozott, hogy mit jelenthet a jelen számára a „regionális egyenlőtlenség”. Így jutott el a szerző addig a téziséig, hogy abban a mértékben, ahogy a régi „szociális egyenlőtlenségekre (társadalomgazdasági eredetűekre) „újonnan” keletkezők települnek rá és relativizálják azokat, a térnek, mint a társadalmi egyenlőtlenség tárolójának (közvetítőjének, bizonyos esetekben erősítőjének) a jelentősége visszaszorul; az egyenlőtlenséget ui. ma fokozódó mértékben a jóléti állam különböző mecczanizmusai termelik ki: a „szociális” igények, valamint a státuszkijelölések a nem, az életkor, etnikai eredet alapján. Különleges esetnek tekintette azt a helyzetet, amikor a régió hátrányokkal jár az ott lakó emberek számára, s eltekintett azoktól a feszültségektől, amelyek a „centrumok” és „perifériák” között állnak fenn; ezért úgy látta, hogy kevésbé a tér az, ami az embereket fenyegeti, azaz valamely hely különleges viszonyai, mint inkább azok, akik a teret – a szó élet- és kultúrtér értelmében – szétrombolják. (Fogalomhasználatából világossá válik, hogy a régiót természeti – földrajzi adottságként értelmezi, és általában elhatárolja azoktól a társadalmi kérdésektől, amelyek egy adott régióban jelentkeznek.)

A fenti, erősen vitatható, messze túlhaladott szemléletű elméleti alapvetés után szociológiai és közgazdasági elemzések követték egymást a régió széles földrajzi meghatározásától az egyes települések szociálökológiai vizsgálatáig. Haller, M. és Hölliger, F. a centrumok és perifériák alakulását tekintették át Európában az 1930 és 1980 közötti időszakban. A „centrum” és a „periféria”

fogalmak a társadalomtudományi szóhasználatban a magasan fejlett, domináns és az alulfejlett régiók közötti gazdasági, politikai és kulturális függőségi viszonyokat fejezik ki. E megosztottság elméleti megközelítéseinek ismertetését úgy foglalták össze, hogy egy ország vagy egy régió relatív jelentőségét a nemzetközi munkamegosztásban lényegében az határozza meg, hogy milyen szociokulturális és intézményi feltételeket örökölt. Ezért azt a kérdést tekintik döntőnek, hogy milyen belső struktúrafeltételek között tud egy ország, illetve egy régió periférikus helyzetéből kiemelkedni vagy kénytelen ennek foglya maradni.

Az európai országok fontos társadalmi mutatóiban bekövetkezett változások összehasonlítása 1925–30-tól 1975–80-ig, azt mutatja, hogy a jelenkor rendkívüli szociális és gazdasági fejlődési tempója és a szocialista országok erőteljes társadalmi átalakulása ellenére az 50 éves időtartam túl kevés ahhoz, hogy az a szétválás kiegyenlítődjék, amely az utóbbi évszázadok során Európa régiói és országai között kialakult. A gazdasági fejlődés kritériumai szerint a dél- és kelet-európai országok és a közép- és észak-európai országok közötti távolság kb. 1930 és 1980 között alig változott. Ezzel szemben társadalmi és kulturális téren erősebb kiegyenlítődésként történt.

Az egyes országok relatív gazdasági helyzetének változásai először a Közös Piacba, illetve a KGST-be való integrációval összefüggésben szemléltethetők: Nyugat-Európán belül a gazdasági centrumok kiterjedése és áthelyeződése állapítható meg Észak-Európáról Közép-Európára. Franciaország, NSZK, Olaszország, mint a Közös Piac alapító tagjai javítani tudtak helyzetükön. Másfelől Csehszlovákia és az NDK, amelyek fejlettségi szintje 1930 körül megfelelt a többi közép-európai országénak, ez utóbbiakkal nem tudtak lépést tartani. Míg a történelmi kultúrközösség miatt Bulgária számára volt a legkonfliktusmentesebb a szovjet rendszer átvétele, a többi kelet- és dél-európai ország esetében nyitva hagyják a kérdést, hogy számukra a szocialista társadalmi rendszer és a KGST-be történő betagozódás milyen gazdasági előnyökkel járt, milyen mértékben változtatott periférikus helyzetükön. Ezeknek az országoknak a súlyos történelmi öröksége magyarázhatja lemaradásukat az észak-nyugati országokhoz képest. Tény, hogy ez a távolság alig csökkent eddig, másfelől azonban az összehasonlítható periférikus kapitalista államokéhoz hasonló fejlettségi szintet mutatnak. (Portugália, Spanyolország, Görögország).

Azok közül az országok közül, amelyek 1930 körül Európa déli periferiájához tartoztak, eddig egyedül Olaszország tudott láthatóan javítani helyzetén. Még nyitott kérdés, hogy a Közös Piachoz való csatlakozás hatása milyen mértékben fog Spanyolország, Portugália és Görögország helyzetén megmutatkozni, mivel ezek az országok mind gazdaságföldrajzi helyzetük, mind belső struktúrájuk tekintetében lényegesen „messzebb” vannak Közép-Európától, mint Olaszország.

Különösen érdekes Finnország helyzetének viszonylagos javulása, illetve Írország rosszabbodása.

A centrumok és perifériák viszonyát a nagyfokú állandóság jellemzi. Habár a modernizálódás folyamatában meghatározott szocioökonómiai struktúrák (gazdasági szektorok átrétegződése, születési ráták stb.) fokozatosan közeledést mutatnak, az egyes európai országoknak a történelem során kialakult szociokulturális mélystruktúrái messzemenően érintetlenek maradhatnak.

Ladányi, J. e. munkacsoport keretében ismertette az elmúlt 50 évet felölelő adatok elemzésén alapuló vizsgálatát a budapesti szegregációról.

Ciesla, S. a Lublini Katolikus Egyetem szociológiai tanszékének munkatársa átfogó tanulmányban elemezte a regionális és társadalomtérbeli különbségeket Lengyelországban. Áttekintésének kezdete: 1945, ekkortól ui. az iparosítás és az urbanizálódás – ellentétben a kapitalista társadalmakban lezajló hasonló folyamatokkal – mint tervezett folyamatok, politikailag meghatározottak. Ezek a folyamatok nagy mértékben meghatározzák a jelenlegi társadalmi helyzetet és befolyásolják a jövőbeli fejlődési irányt; az urbanizációt és az iparosítást úgy értelmezték, mint a szocializmus alapjainak lerakásához szükséges mellőzhetetlen feltételeket, egy mélyreható szociális változás eszközeiként fogták fel mindkettőt. Ezeknek a folyamatoknak egyik legfontosabb társadalmi célja a tér egyenlősítése volt. Az előadás ezeknek a szempontoknak az alapján elemezte a területfejlesztés problémáit. Az elemzés alapjául szociológiai, társadalomökológiai, társadalomföldrajzi vizsgálatok, valamint statisztikai adatok szolgálnak – a második világháború befejezésétől kezdődő időszakra metszetei pedig a következők: város-vidék viszonylat; regionális szint; a városok hierarchiája; a városok belső, azaz társadalomökológiája.

Dangschat, J. S. a Hamburgi Egyetem Összehasonlító Városkutató Műhelyének munkatársa egy kutatásról számolt be a lakóhelyi szegregációról, Varsó példáján. 1978-ban Varsóban a lakosság világos szegregációja volt látható képzettségi csoportok szerint. Az ezt igazoló értékek a nyugat-európai nagyvárosokkal összehasonlíthatóan magasak. Ezek az értékek annak ellenére jönnek létre, hogy a társadalmi különbségek mértéke kisebb, a lengyel lakosságban belül a státuszkoizisztencia nagyobb, a lakáselosztás standardizált és a lakásbérek közötti különbségek kisebbek. Emellett a városban belüli költözködési mozgás a drámai lakáshiány miatt csekély.

A kétváltozós összefüggések elemzése azt mutatja, hogy a jobban képzettek jobb lakásokkal vannak ellátva és meghatározott városrészekbe tömörülnek azok, akik magasabb életminőséggel rendelkeznek. A többváltozós elemzésből kiderül, hogy a társadalomterbeli különbségek mindenekelőtt a lakásállományon belüli különbségeken nyugszanak. Ezek elsősorban az átfogó újraépítésre és a lakásátruházásra vezethetők vissza — két tekintetben a szocialista célkitűzés keretében végzett adminisztratív eljárásra.

A lakóhelyi szegregáció elméletéből kiindulva — amely többé-kevésbé a fennálló társadalmi különbségeken, a különbözőképpen értékelt lakótérelosztás koncentrációján és a lakáspiac-hoz való szabad hozzájutáson és teljes áttekinthetőségén alapul — Varsóban nem fordulhatna elő semmilyen szegregáció. Ezért a lakóhelyi szegregáció elmélete újrafogalmazásra szorul: először implicit feltevéseit, másodsor ezekérvényességét kell újrazvizsgálni, harmadszor pedig azokat a folyamatokat szükséges feltárni, amelyek a piacorientált (Észak-Amerika), a vegyes (Nyugat-Európa) és az adminisztratív eszközökkel szabályozott (Kelet-Európa) „lakáspiacokon” a lakosság társadalomdemográfiai jegyek szerinti osztályozásához vezetnek.

Nöstlinger, F. a Klagenfurti Egyetem Szociológiai Intézetének munkatársa egy adott országon belüli regionális egyenlőtlenségek létéről számolt be Beliburg — Alsókarintia példáján. Nem teljesültek azok a várakozások, amelyek szerint az agrártermelés iparosításával és a gazdaság modernizálásával korlátozhatók lesznek a regionális különbségek, a vidéki térségek integrálhatók lesznek az ipari társadalom fejlődésébe és ezeknek az átfogó gazdasági vérkeringésbe történő bekapcsolásával elérhető lesz a vidéki népesség munka- és életkörülményeinek javítása. Mivel a hagyományos fejlődési modellek és problémamegoldó stratégiák szemléletmást elveszítik hatékonyságukat és hihetőségüket, a periférikus térségek lakossága észlelhetően arra kényszerül, hogy regionális életproblémáira önálló megoldásokat fejlesszen ki és életviszonyait maga meghatározta célok szerint alakítsa ahelyett, hogy — mint ez eddig volt — fejlődésének irányát kívülről engedje meghatározni és problémáinak leküzdését külső hatóságoktól várja.

Az általános elméleti bevezető után egy empirikus kutatás tapasztalatairól számolt be, amelyet Karintia egy periférikus régiója népességének munka- és életkörülményeiről végeztek. Az előadás bemutatta, hogy az érintettek ezeket a hátrányokat miként tapasztalják, értelmezik és dolgozzák fel. A kutatás során különös jelentőséget tulajdonítottak az érintettek „társadalmi tudatának”, mert a régió fejlődését messzemenően a lakosság meglévő cselekvési kompetenciája és az a képessége határozza meg, hogy mennyire képes regionális életproblémáira a valóságnak megfelelő okmágyarázatot és megoldásokat kifejleszteni.

Theodor P. Ikonomu, a Salzburgi Egyetem Kultúrszociológiai Intézetének munkatársa Görögország példáján mutatta be a területi egyenlőtlenségeket. A regionális egyenlőtlenségek három dimenzióját vonta be a struktúraelemzésbe: az ország ma létező belső és külső területi keretfeltételeinek, illetve függőségeinek történelmi alakulását; a nemzetiségek, a vallás, a nyelv területein fennálló kulturális egyenlőtlenségeket, valamint a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket az alapszükségletek keretében, amelyek az életminőség helyzetéről és alakulásáról egyet mást mondhatnak. A regionális egyenlőtlenségek struktúrahatait társadalmi, gazdasági és politikai síkon vizsgálják. Ezek „lágy” egyenlőtlenségekként jellemezhetők, mivel nem világos makrostruktúrájuk által csak közvetett módon járulnak hozzá a mindenkor területen a regionális helyzet tudatossá válásához, anélkül, hogy közvetlenül utalnának hatalmi-politikai hátterükre. Végül is ezek azok, amelyek „legitimációs” jellegükkel a periférikus helyzet stabilizálásához vezetnek.

A „regionális különbségek” fogalma alá észlelhetően a kutatások széles skálája volt vonható, az előadások a régió széles értelmétől (Európán belüli különbségek) a településen belüli (Varsó) diszparitások vizsgálatáig terjedtek. Többségükre a konfliktusérzékenység volt jellemző, megközelítésük pedig — mégha nem kifejezetten komparatív vizsgálatról számoltak is be — szük-

ségképpen összehasonlító volt. A szekció munkája a lehetségesnél, az igényelnél és a téma által megkívántnál kevésbé volt intenzív, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a kevés számú résztvevő közül többen ismerték egymás munkáját, sőt közös kutatásokat is végeztek, tehát nem ez volt az elsődleges terep a reflektációra, továbbá az is, hogy a munkacsoportok szimultán működtek, és az is, hogy a vitacsoport moderátora K. Zapotoczy professzor, a linzi egyetemről mintha fontosabbnak tartotta volna az időkereteket e keretek gazdagabb kitöltésénél.

A centralizált településpolitika, s az egy sémára igazított igazgatási rendszer azonosságai révén természetesen adódott, hogy saját kutatási tapasztalataimmal a lengyel kolléga beszámolójához kapcsolódjak. Mondanivalómmal egyben cáfolni is szándékoztam a bevezető elméleti előadás naív, idealista következtetéseit, miszerint az ipari társadalmak környezetromboló expanzívításával szemben a lokális közösségek saját tradícióikból fakadó értéket helyezhetik szembe. Az ipari társadalom fogalmának általánossága mögött a konkrét összefüggésben is erőteljesebb érvényességű a politikai-igazgatási rendszer, amelynek keretei között az iparosodás zajlik. Az egyes települések ugyanis természet- és hagyományörző külterületeket csak annyiban tudják ellátni, amennyiben az ehhez szükséges minimális autonómiával rendelkeznek. A centralizált politikai-igazgatási rendszer azonban egyidejűleg sorvasztotta el a természeti környezetet és a helyi autonómiát.

HAJDÚ ZOLTÁN:

BESZÁMOLÓ A NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI UNIO „FÖLDRAJZ ÉS KÖZIGAZGATÁS” MUNKABIZOTTSÁGÁNAK PÉCSI ÜLÉSÉRŐL

A munkabizottság 1987. augusztus 31.—szeptember 4. között az MTA Regionális Kutatások Központjával közösen rendezte meg nemzetközi konferenciáját „Közigazgatási reformok Európában — földrajzi nézőpontból” címmel.

Az 1960-as évektől kezdve a földrajztudományon belül *ismét* előtérbe került a közigazgatási területszervezés földrajzi összetevőinek kutatása. Ennek oka egyrészt az, hogy jónéhány európai ország radikális közigazgatási területi reformot hajtott végre, s ennek térbeli hatásai nagyon rövid időn belül a felszínre kerültek, másrészt pedig a földrajztudomány elméleti fejlődése, a közigazgatásföldrajz formálódása.

A NFU Földrajz és Közigazgatás munkabizottságát az 1984-es párizsi kongresszus hívta életre, s azóta rendszeresen áttekinti a közigazgatás és a közigazgatási területszervezés földrajzi problematikáját.

A szimpózium keretében kísérletet tettek a közigazgatási reformok politikai és gazdasági hátterének, összetevőinek feltárására, a helyi — területi igazgatás reformjainak tudományelméleti megközelítésére, az új területi struktúra összetevőinek és hatásainak elemzésére, a közigazgatás és a területfejlesztés kölcsönhatásának értékelésére, a nemzeti és a nemzetközi folyamatok viszonyának bemutatására.

Megnyitójában ENYEDI GYÖRGY akadémikus, a Nemzetközi Földrajzi Unió alelnöke, az MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója kiemelte a vitatott témakör jelentőségét és felhívta a figyelmet a szerteágazó kapcsolódási pontokra. Kifejezve meggyőződését, hogy a földrajztudomány érdemi segítséget tud nyújtani a közigazgatási térszervezésben, s hangsúlyozta a szimpózium kapcsán az összehasonlítás jelentőségét.

BENNETT, R. J. professzor, a munkabizottság elnöke felhívta a figyelmet a kérdéskör időszerűségére és kiemelkedő fontosságára. Az egyes országok közigazgatása a végrehajtott közigazgatási reformok megismerésének jelentőségén túl hasznos lehet a szimpózium a tekintetben is,

ségképpen összehasonlító volt. A szekció munkája a lehetségesnél, az igényelnél és a téma által megkívántnál kevésbé volt intenzív, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a kevés számú résztvevő közül többen ismerték egymás munkáját, sőt közös kutatásokat is végeztek, tehát nem ez volt az elsődleges terep a refleksiókra, továbbá az is, hogy a munkacsoportok szimultán működtek, és az is, hogy a vitacsoport moderátora K. Zapotoczy professzor, a linzi egyetemről mintha fontosabbnak tartotta volna az időkereteket e keretek gazdagabb kitöltésénél.

A centralizált településpolitika, s az egy sémára igazított igazgatási rendszer azonosságai révén természetesen adódott, hogy saját kutatási tapasztalataimmal a lengyel kolléga beszámolójához kapcsolódjak. Mondanivalómmal egyben cáfolni is szándékoztam a bevezető elméleti előadás naív, idealista következtetéseit, miszerint az ipari társadalmak környezetromboló expanzivitásával szemben a lokális közösségek saját tradícióikból fakadó értéket helyezhetik szembe. Az ipari társadalom fogalmának általánossága mögött a konkrét összefüggésben is erőteljesebb érvényességű a politikai-igazgatási rendszer, amelynek keretei között az iparosodás zajlik. Az egyes települések ugyanis természet- és hagyományörző külterületeket csak annyiban tudják ellátni, amennyiben az ehhez szükséges minimális autonómiával rendelkeznek. A centralizált politikai-igazgatási rendszer azonban egyidejűleg sorvasztotta el a természeti környezetet és a helyi autonómiát.

HAJDÚ ZOLTÁN:

BESZÁMOLÓ A NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI UNIO „FÖLDRAJZ ÉS KÖZIGAZGATÁS” MUNKABIZOTTSÁGÁNAK PÉCSI ÜLÉSÉRŐL

A munkabizottság 1987. augusztus 31.–szeptember 4. között az MTA Regionális Kutatások Központjával közösen rendezte meg nemzetközi konferenciáját „Közigazgatási reformok Európában – földrajzi nézőpontból” címmel.

Az 1960-as évektől kezdve a földrajztudományon belül *ismét* előtérbe került a közigazgatási területszervezés földrajzi összetevőinek kutatása. Ennek oka egyrészt az, hogy jónéhány európai ország radikális közigazgatási területi reformot hajtott végre, s ennek térbeli hatásai nagyon rövid időn belül a felszínre kerültek, másrészt pedig a földrajztudomány elméleti fejlődése, a közigazgatásföldrajz formálódása.

A NFU Földrajz és Közigazgatás munkabizottságát az 1984-es párizsi kongresszus hívta életre, s azóta rendszeresen áttekinti a közigazgatás és a közigazgatási területszervezés földrajzi problematikáját.

A szimpózium keretében kísérletet tettek a közigazgatási reformok politikai és gazdasági hátterének, összetevőinek feltárására, a helyi – területi igazgatás reformjainak tudományelméleti megközelítésére, az új területi struktúra összetevőinek és hatásainak elemzésére, a közigazgatás és a területfejlesztés kölcsönhatásának értékelésére, a nemzeti és a nemzetközi folyamatok viszonyának bemutatására.

Megnyitójában ENYEDI GYÖRGY akadémikus, a Nemzetközi Földrajzi Unió alelnöke, az MTA Regionális Kutatások Központjának főigazgatója kiemelte a vitatott témakör jelentőségét és felhívta a figyelmet a szerteágazó kapcsolódási pontokra. Kifejezve meggyőződését, hogy a földrajztudomány érdemi segítséget tud nyújtani a közigazgatási térszervezésben, s hangsúlyozta a szimpózium kapcsán az összehasonlítás jelentőségét.

BENNETT, R. J. professzor, a munkabizottság elnöke felhívta a figyelmet a kérdéskör időszerűségére és kiemelkedő fontosságára. Az egyes országok közigazgatása a végrehajtott közigazgatási reformok megismerésének jelentőségén túl hasznos lehet a szimpózium a tekintetben is,

hogy hozzájárul a munkabizottság összehasonlító tevékenységének elmélyítéséhez. BENNETT professzor külön kiemelte, hogy a munkabizottság nagy érdeklődéssel figyeli a Magyarországon lejártszódó reformfolyamatokat és ennek a közigazgatásra gyakorolt hatását.

Az első ülésen az Egyesült Államokból érkezett KULKARNI, G. S. professzor elnökölt. Ezen az ülésen a közigazgatás és a közigazgatásföldrajz általános problematikája került napirendre.

BOURS, A. professzor Amszterdamból személyes élményeinek ismertetésével kezdte előadását. Geográfusként dolgozik az egyetem közigazgatási intézetében és naponként szembetalálja magát azzal, hogy jogászok, közgazdászok, geográfusok mennyire eltérő módon közelítik meg a közigazgatást mint ellenséget, ezért nagy jelentőséget tulajdonít a közigazgatás interdiszciplináris kutatásának.

Előadásában áttekintette a közigazgatási területszervezés földrajzelméleti kérdéseit, vizsgálta a közigazgatásföldrajz alapkategóriái kialakításának lehetőségeit, részletesen foglalkozott a „közigazgatásföldrajzi távolság” fogalmi, tartalmi, módszertani kérdéseivel. Kiemelte: ahhoz, hogy a közigazgatás hatékonyan, gazdaságosan és demokratikusan működhessen, megfelelő, racionális térbeli keretekre van szükség. E munkában elengedhetetlen a geográfia ismeretanyagának és a geográfusok tapasztalatainak hasznosítása.

(Az előadás és a vita mélységére jellemző, hogy az etimológiai értelmezések is előtérbe kerültek. A szimpóziumon meghatározták a *spatial* és a *territorial* kifejezések használatának kérdéseit a közigazgatásföldrajzon belül, s elfogadták, hogy az első az általánosabb térszemlélethez, az utóbbi a konkrét, eseti földrajzi szemlélethez kapcsolódóan használható.)

BENNETT professzor Londonból előadásában a központi és a helyi igazgatás adózási és felelősségi kérdéseit tekintette át. Mint az adózás, a pénzügyi erőforrások területi elosztását vizsgáló szakember kifejtette, hogy a területi keretek vizsgálata mellett a geográfiának érdemben kutatnia kell a közigazgatás belső döntési, működési mechanizmusát, erőforráselosztó és újraelosztó tevékenységét, föl kell térni e tekintetben is a jellemző és típusos folyamatokat. Előadásában példát mutatott az összehasonlító kutatásokra.

A második ülésen Nyugat-Európa országainak közigazgatási problémái, illetve reformjai kerültek napirendre. SEVRIN, R. professzor a belga közigazgatás történeti sajátosságaival, reformjaival és jelenlegi problémáival foglalkozott előadásában. Részletesen elemezte a regionalizált Belgiummal kapcsolatos vitákat. Politikai, gazdasági, társadalmi stb. erők állnak mind az *egységes*, mind pedig a *föderatív* alapon való berendezkedés igénye mögött. Előadásában külön foglalkozott az 1977-es községegyesítési folyamattal, s ennek hatásaival.

BLAAS, H.—DOSTÁL, P.—THOMAS, R. közös előadásukban a Hollandiában hiányzó regionális láncszem kérdését elemezték. Úgy ítélték meg, hogy a községek közötti kapcsolatok alakulása, a községek közötti kooperáció, ennek intézményesülése sok nehézséggel terhelt, s ezek csoportosítása is nehéz. Nygon sok regionalizációs törekvést dolgoztak fel, mindegyiknek van racionális földrajzi alapja is, de nehezen sikerül a gyakorlati megvalósítás.

Az előadók megállapításait több tekintetben vitatta BOURS professzor. A hollandok „házi vitájában” a többi résztvevő nem tudott érdemben állást foglalni, de a vita jelezte, hogy azonos szakmai alapról (ez esetben földrajzi) indulva is egymásnak homlokegyenest ellentmondó következtetésekre, értékelésre lehet jutni.

NURMINEN, E. Tamperéből a finn közigazgatás decentralizációs tendenciáit mutatta be az 1960-as évektől kezdve. Megállapította, hogy a finn közigazgatás sajátossága, hogy erős a központi igazgatás, gyenge és önkormányzatiság nélküli a középszint, és erős a helyi igazgatás. A helyi igazgatás meghatározó jelentőségű, a községek nagy területi kiterjedésűek (a 461 község közül 94 városi, 367 falusi jellegű). A községek állami támogatása 10 kategória szerint történik, a községek kategóriába sorolás a fejlődésüktől függően évente változik.

A Kelet-Európával foglalkozó előadások sorát MAUREL, M. C. Montpellier-i professzornő előadása nyitotta meg, aki helyszíni kutatásai alapján elemezte a közigazgatási reformok és a helyi társadalmak igazgatása közötti összefüggéseket Kelet-Európában. Értékelte a közös és a az egyedi vonásokat a közigazgatásban. Részletesen foglalkozott Bulgária, Magyarország és Lengyelország problémáival.

CIECHOCKINSKA, M. professzornő Varsóból a lengyel közigazgatási reform földrajzi kérdéseit érintette és elemezte az 1975–85 közötti folyamatokat. Az 1975-ös reformot több

tekintetben elhibáztottnak nyilvánította. Az elmúlt 10 év folyamatai úgy is megfogalmazhatók, mint az 1975-ös területi reform káros hatásainak korrekciói.

VIDLÁKOVÁ, O.—ZÁŘECKÝ, P. Prágából a csehszlovák helyi közigazgatás 1980-as évekbeli reformfolyamatait vizsgálták. A községek összevonását, integrációját objektív folyamatként fogalmazták meg, amely egybekapcsolódott bizonyos decentralizációs törekvésekkel is. Az 1983-as közigazgatási reform összekapcsolódott a gazdasági mechanizmus átforgalmazásával is.

IVANIČKA, K. professzor Poszonyból a közigazgatási területszervezés fejlődésének alapelveit a synergetika fényében vizsgálta. A közigazgatási területszervezés különböző faktorai, elemi együttes és egyidőben jelentkeznek, a legszerencsésebb, ha hatásai nem gyengítik, hanem erősítik egymást. Az előadó nagy jelentőséget tulajdonított az önmozgásnak és az önszabályozásnak.

A magyar közigazgatás földrajzi, igazgatási kérdéseivel 6 előadás foglalkozott.

PERGER ÉVA, az MTA FKI tudományos munkatársa a magyarországi közigazgatási és a gazdasági reformok összefüggéseit elemezte területi szempontból.

MATHEIKA MÁRCIUS, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense az integrált városok és városrendszerek közigazgatási területszervezési lehetőségeit vizsgálta.

HAJDU-MOHAROS JÓZSEF, az ELTE adjunktusa a magyar városhálózat hosszú távú fejlődési folyamatainak közigazgatási összefüggéseit elemezte.

KOVÁCS ZOLTÁN, az MTA FKI tudományos munkatársa a trianoni határváltozás hatásait értékelte, különös tekintettel a magyar társadalom struktúrájára.

HAJDÚ ZOLTÁN, az MTA RKK tudományos főmunkatársa a magyar közigazgatási területszervezés 1949–1984 közötti változásait és azok hatásait szemlélítette.

IVÁNCICS IMRE, a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem docense a városkörnyéki igazgatás kialakulását és fejlődését mutatta be.

A külföldi résztvevők nagy érdeklődéssel fordultak a magyar előadókhoz. A magyar gazdaság és társadalom reformfolyamatai, a magyar közigazgatás helyének, szerepének változása az érdeklődés középpontjába került.

Ugyanakkor gondot okozott, hogy az előadásokban pl. a városkörnyék megjelölésére 3–4 féle angol kifejezést használtak az előadók. (Ez nemcsak az előadók problémája, ill. hibája, hiszen a Magyarországon megjelent ismertetésekben valóságos káosz van a közigazgatási egységek, funkciók, megnevezések fordításában. Kigyűjtöttem az Állam és Igazgatás, a Jogtudományi Közlöny címfordításaiban szereplő angol kifejezéseket és megállapítottam, hogy teljes a zűrzavar: pl. az eljáróság megnevezésére az Állam és Igazgatás 4 különböző angol kifejezést használt stb.)

A szimpózium jól szolgálta a Földrajz és Közigazgatás Munkabizottság tevékenységét és hozzájárult a magyar valóság megismertetéséhez, megértéséhez. Reméljük, hogy a szimpózium elősegíti a közigazgatásföldrajzi kutatások magyarországi elmélyítését is.

RECENZÍÓK

PÁLNE KOVÁCS ILONA: AZ INTÉZMÉNYESÜLT HELYI HATALOM SAJÁTOSSÁGAI PÉCSVÁRADON

(MTA RKK Kutatási Eredményei, Pécs, 1986. 126. p.)

A szerző nemcsak egy esettanulmányt készített, hanem a műfaj adta kereteknél „mélyebb fúrásokat” is végzett, s a helyi hatalom vizsgálatának elméleti, módszertani vonatkozásaira is kitért. A mintaválasztás törvényszerűségei, illetve esetlegességei folytán Pécsvárad, ez a Pécstől 19 km-re fekvő nagyközség lett az empirikus vizsgálódás színhelye. A tanulmány „Független változók” alcímet viselő fejezetei megismertetik az olvasót a nagyközség földrajzi adottságaival, történelmi fejlődésével, és bepillantást nyerünk a község állami-politikai irányításában részt vevő szervek (a tanács, a helyi párt és társadalmi szervek, a gazdálkodó szervek és intézmények) működésébe.

Az elmaradhatatlan elméleti bevezetés után tér rá a szerző a pécsváradai viszonyok taglalására. Úgy vélem, nagyon szerencsésen oldotta meg Pálné Kovács Ilona ezt a fejezetet azzal, hogy (itt) a témához kapcsolódó alapfogalmak, illetve kutatási eredmények tömör összefoglalását adja. A későbbiekben egy konkrét problémánál akkor bukkan fel ismét egy-egy külföldi vagy magyar szerző neve, illetve a névvel fémjelzett megállapítás, amikor valamilyen kutatási eredményből levont következtetés helyességének megerősítése vagy az elhatárolás igénye ezt szükségessé teszi. Ily módon a fejezet sem szakad el a tanulmány egyéb részeitől, másrészt a témához kapcsolódó hazai és külföldi szakirodalom nem válik lezáró egységgé, hanem mindvégig „élő anyag” marad.

A tanulmánykötet egyik izgalmas fejezete az V., melyben a szerző a község állami-politikai irányításában részt vevő szervek működéséről tájékoztat. A későbbiekben elsősorban ezzel foglalkozom. A helyi tanács munkájáról kapjuk a legtöbb információt. Megismerhetjük a tanácstestület, a vb, az állandó bizottságok, a szakigazgatási apparátus működését s mindezekhez szorosan kapcsolódva a tisztségviselők

feladatkörét vagy a helyi tanácsrendeletek születésének körülményeit. S közben kibontakozik egy sajátos, kettős struktúrákép, melynek az elemei néha fedik egymást, de inkább egymás mellett léteznek. A hatályos tanács-törvény által biztosított jogok, garanciák – mint normatív szabályozás – mellett a működő mechanizmus játékszabályai egy kissé más szabályok uralta rendszerbe illenek bele. Például a tanácsületekről készült jegyzőkönyvek elemzése kimutatta, hogy a tanácsülés nem teremt megfelelő formát az eltérő vélemények ütköztetésére (34. oldal). Vagy egy másik példa: a helyi tanács tanácsrendeleteiben alig-alig lehet egy kis egyéni ízt felfedezni, mert a felsőbb szintű, „egységesítést” szolgáló szabályok ezt csaknem lehetetlenné teszik. A valóban egyedi kérdések nem jutnak el a szabályozásig – lásd: Pécsváradon a település-fejlesztő társadalmi munka elismerésének szabályozatlanságát (35. oldal).

Úgy tűnik, a jogi szabályozás nem tud igazán, vagy nem kíván olyan rendszer lenni, amely az egyediségeken keresztül érvényesül, ehelyett a szervezetek egységesítését, elszűrkítését, s így diszfunkcionálissá válását segíti elő. A testületek egymáshoz való viszonyát, a köztük kialakult erőviszonyokat is megismerhetjük. A tanács-testület és a vb. összehasonlítása megerősíti a ma már szinte közhelyszerű megállapítást: kisebb létszámnál, nagyobb mozgékonyágánál fogva a vb. az „erősebb” szerv. (A szerző a 48. oldalon pontokba szedve fejt ki ennek okait.)

Logikus okfejtés után következik a tanács működését összegző következtetés: jogszabványai nagyon vérszegények még a jogszabályok által rögzített területeken is. Önálló kezdeményezések híján felsőbb szervek, központosított elgondolások passzív végrehajtója.

A helyi pártszervezet működéséről keveset tudunk meg. A szerző vélekedése szerint:

„... a pártirányítást vizsgálata alkalmatlanok a normatív – dokumentumelemző módszerek. A helyi közösségvizsgálatok számára egyik, különösen nehéznek ígérkező feladat a pártirányítást jobban megközelítő metodika kidolgozása.” (52. oldal). Kétségtelen a szerepe a közösségi politika formálásában, de ezt nagyon nehéz az írásos dokumentumok alapján tettenélni. A Hazafias Népfront helyi bizottságáról megrajzolt kép alapján egy olyan szervezet működéséről szerzünk benyomásokat, amely nem igazán tényező a helyi politika alakításában – annak ellenére, hogy e szervezet érintkezik a lakosság legszélesebb rétegeivel.

A helyi gazdálkodó szervek működéséről adott rövid összegzés olvastán egyre határozottabban fogalmazódott meg bennem a kérdés: hol van itt a helyi hatalom? Tény az, hogy a térségben működő szinte valamennyi gazdálkodó szerv vezetője vagy vezető állású dolgozója tagja valamilyen, a községet érintő döntéshozó szervnek. Azonban igazán egyik gazdálkodó szervnek sincs szerves, mély hatása a község fejlődésére, egymás között sem alakult ki tartós együttműködés. Jogosan merül fel ismét a kérdés: beszélhetünk-e Pécsváradon he-

lyi hatalom létezéséről? A pécsváradai állami-politikai intézményrendszer egyes elemeinek vizsgálata is sugallta a választ, mely kategórikus *nem*. Ahogyan Gombár Csaba értelmezi a helyi hatalom lényegét – s a szerző ebben az értelemben használja a fogalmat –, az a fajta hatalom semmiképpen sem létezik Pécsváradon. Az eddig elmondottakon túl egy konkrét döntési szituáció körül kialakult huzavonának is a helyi hatalom nemlétét igazolják – a nagyközség összevont rendezési tervéről van szó, (70–75. oldal).

A szerző korántsem tekinti témáját lezártnak. A felsorolt szempontok alapján a vizsgálat, illetve az elemzések folytatása még hosszú évekre való munkát ad. Ami talán „szépséghibája” a dolgozatnak: a szerző előszeretettel használ hosszú, többszörösen bővített körmondatokat, holott a tanulmány tudományos értékét sem rontaná a tömörebb fogalmazás. A továbbgondolásra ösztönző tanulmánykötetet gazdag irodalomjegyzék s a vizsgált időszak Pécsváradának legfontosabb ismérveit tartalmazó nyolc táblázat zárja.

TÓTH ÉVA

SOZIAL- UND VIRTSCHAFTSGEOGRAPHIE 2. STUDIENAUSGABE.
EINFÜHRUNG IN DIE SOZIALGEOGRAPHIE, VERKEHRSGEOGRAPHIE,
FREIZEITSTANDORTE UND FREIZEITVERHALTEN,
RAUMORDNUNG UND LANDESENTWICKLUNG.

(Társadalom- és gazdaságföldrajz 2. kötet. Bevezetés a szociálgeográfiába, a szabadidő-telephelyek és a szabadidő eltöltésével kapcsolatos magatartás földrajzába, a területrendezésbe és területfejlesztésbe. – HARMS Handbuch der Geographie. Paul List Verlag München, 1982. 350 p.).

Az NSZK-ban több kiadó is foglalkozik földrajzi és térgazdasági tárgyú kézikönyv-szériák megjelentetésével. A müncheni kiadónak a „társadalom- és gazdaságföldrajz” hazánkban legmostohábban kezelt részei számára szerkesztett 2. kötete lényegében a harmadik és negyedik szektor földrajzát, valamint a területfejlesztés általános kérdéseit tartalmazza, így joggal válthat ki érdeklődést Magyarországon.

Az első részt a Magyarországon először LETTRICH E. által röviden bemutatott, majd az utóbbi években lényegében BERÉNYI I. és osztálya által művelt, de magyar nyelvű kézikönyvben még meg nem jelentetett *szociálgeográfiát* a müncheni K. RUPPERT-féle iskolához tartozó J. MAIER írta „Bevezetés a szociálgeográfiába” címen és mindjárt az első alfejezetben meg is magyarázza a „bevezetés”

célját, sőt a földrajz mibenlétét. (Hogy erre még ilyen speciális témájú műben sem felesleges kitérni, azt a hagyományos tudalékos indoklás helyett szarkasztikus módon Sain-Exupéry „Kis herceg”-éből vett, a laikus közfelfogást jól tükröző idézettel szemlélteti: „Mi hát a geográfus, Ő egy tudós, aki tudja, hol vannak a tengerek, az áramlások, a városok, a hegyek és a sivatagok. Hiszen ez nagyon érdekes, ... végre egy igazi foglalkozás!”) E studium feladatának azt tartja, hogy mind alkalmazott földrajzi és területtervezési, mind funkcionális, strukturális, tudománytörténeti-metodológiai vagy történelmi-genetikus dimenziókból közelítse meg a témát, mivel nemcsak abból a célból írta opusát, hogy a hallgatók tanuljanak belőle, hanem azért is, hogy vitalapot teremtsen a szakmabelieknek, de az érdeklődőknek is érdekes, igényes ismereteket nyújtson.

Nagyjából egyenlő terjedelmet szentel a szerző „A szociálgeográfiai kutatás szemléletmódja”-nak és a „Szociálgeográfiai kutatás tematikus súlypontja” c. két nagy kérdéscsoportnak. Az elsőt a tudományág fejlődéstörténetével kezdi, bemutatja az 1960-as évek még kiforratlan koncepcióitól a „tevékenységteréségi” tanulmányok készítéséig megtett utat, az újkeletű vitáknak a diszciplína tematikájának kiszélesítésére és a szemléletére gyakorolt kedvező hatását. Ide tartozik a tevékenységteréségi szemléletnek, valamint az „idő-földrajz” és az észlelésszociológiai megfontolásoknak a téralkítás munkájában — a döntésorientált becslésszempontok alkalmazásával, a politikai-gazdasági döntéshozóknak a jóléti gazdasági megfontolások figyelembe vételével — történő felhasználása. A második kérdéscsoportban a térbeli folyamatok innovációit és diffúzióját, valamint a regionális egyenlenségek beépítése igényének figyelembevételével kialakított területrendezés-politikai koncepciót tekint a legfontosabbnak.

A recensens érdeklődésére különösen számot tartó K. SCHLIEPHAKE által írt *közlekedésföldrajzi rész* háromszor terjedelmesebb a szociálgeográfiaiál és szerkezetében alapvetően különbözik a hazai közlekedésföldrajzi szakönyvek tematikus felépítésétől. Az első fejezet („A közlekedés mint térbeli jelenség”) a közlekedésföldrajznak a geográfián belül elfoglalt helyével, létezési alapfunkcióival, tudománytörténetével és a mai koncepciójával

foglalkozik. Nagy súlyt helyez a közlekedés közvetlen és közvetett területi hatékonyságának kérdésére, a természeti viszonyok által nagymértékben befolyásolt térbeli közlekedési folyamatoknak közlekedési területi rendszerré való leképződésére. Végigvezeti az olvasót a közlekedésföldrajz szemléletmódjának történeti változásain, a közlekedésnek a településekkel való kapcsolatát előtérbe helyező legrégebbi felfogástól a morfogenetikus és funkcionális irányzatokig és a mai közlekedésföldrajz viszonyát a reá nem egyszer egyaránt igényt tartó többi földrajzi részdiszciplínához, továbbá a komplex közlekedéstudományhoz, a gazdaságtanhoz és több társadalomtudományhoz.

A közlekedés iránti kereslet jelenségeket tárgyaló második fejezet elemzi a közlekedési szükségletek tényezőit, kiváltó okait, így az iparosodás és munkamegosztás révén a lakosság mobilizációjának — a rendszeres ingázást is kiváltó — fokozódását, az anyagszállítási igények megnövekedését, a hírek, információk továbbítása iránti igények mindennaposabb és széleskörűvé válását.

A közlekedés kínálati oldalát tárgyaló fejezet bemutatja a közlekedési pályák, eszközök, formák és rendszerek szerinti strukturáltságát. A különböző közlekedési pályáknál nem annyira az ágazati munkamegosztásban elfoglalt funkciójukra helyezi a hangsúlyt, hanem inkább történeti fejlődésükre, sok adattal — és főként németországi példákkal — szemléltetve. Amikor azonban a bizonyos absztrakcióval megteremtett fejlődési modellekről szól, gyakrabban nyúl angolszász területekről származó paradigmák után. (Pl. a kikötők továbbfejlesztési fázisait tartalmazó BIRD-féle 6 fokozatú „Anyport-modell”). A közlekedési hálózatok alakí, formai típusaira és ezeknek gazdasági következményeire egészen röviden, — de a gráf elméletet sem nélkülözve — tér ki. Az egyes közlekedési eszközök előnyeit és hátrányait szembeállító, a recensensnek is sok újat hozó értékelés zárja a fejezetet.

A közlekedés és természet közötti — régebbi szerzőknél túlhangsúlyozott — kölcsönhatás mindkét irányának rövid értékelése után a közlekedés és a gazdasági tér közötti sokrétű kapcsolatokat a részletes — és kutatók számára a korábbi fejezetekhez képest sokkal több szakmai értéket hordozó — fejezetben tárgyalja. A közlekedés általi tértagolás néhány hagyományos — főként a vonzaskörzetekkel, zónák-

kal összefüggő — területi formái mellett olyan területi egységekről is szó esik, amelyek mesterkéltnél, hipotetikus fogalmaknak látszanak (pl. a „közlekedési megye”). A közlekedést kényszerpontjai természeti, gazdasági és politikai tényezők által kikényszerítő helyeknek (Zwangspunkte) és a természeti tényezők közlekedéssel szembeni ellenállásának rövid ismertetése közvetlenül átvezet a közlekedés társadalmi szintű költségeihez és hasznához, végigvezetve a közlekedési költségeknek a különféle telephelyeleméletekben elfoglalt szerepét.

A közlekedési áramlásokkal foglalkozó fejezet sok minden között megismertet a gravitációs modellek, a településhálózati centralitás és áramlás összefüggésével. A közlekedés és területfejlesztés egymáshatásáról írt fejezetben a magyar olvasó alig ismert jelenségekről (pl. az olajvezetékek és kikötők térbeli viszonyáról) kap részletes információt. Egyik legjobban kidolgozott és összefoglalt alfejezete a közlekedés és települések viszonyát fejtegető, ahol a közlekedéstudrajz hagyományos problémájáról, az elérhetőségi vizsgálatokról is szó van, de modernebb metodikai megoldásokkal kiegészítve. A szerző a városi közlekedés problémáit is bevonta a közlekedéstudrajzba, e gondolatokkal még meg kell berátkozni, mivel a téma természete és nagyságrendje miatt inkább közlekedésüzemi, üzemszervezési feladatnak, semmint geográfus által eredménynyel kutatható témának érezzük.

A közlekedésáramlási adatok felvételével és elemzésével foglalkozó közlekedésanalízis, a közlekedéstervezés, a közlekedéspolitikai, a közlekedés és környezetvédelem egymásra hatásának témája képezi az utolsó előtti fejezetet, míg a zárófejezet a közlekedés várható jövőjéről ad elképzeléseket.

Miután hazánk nemzeti jövedelméből mind nagyobb arányban részesedik az idegenforgalom, haszonnal forgathatják a könyv harmadik (J. MAIER által írt) részének lapjait a szakmabeliek, amely a jelenségek megközelítésében korszerű szociálgeográfiai szemléletével messze túlhaladja a magyar kutatókét. A „szabadidő” eltöltés helyeinek és résztvevői magatartásának földrajza jóval komplexebb téma a hagyományosnál (az idegenforgalom területi megoszlásának, szerkezetének ábrázolásánál és magyarázatánál), mert a kultúrtájjal való kölcsönhatás, továbbá az embereknek a szabadidő eltöl-

tésével kapcsolatos — társadalmi, anyagi helyzetük, hagyományaik, mentalitásuk stb. — motivációja vizsgálatát is felvállalják művelői. A részletesebb tartalom ismertetés helyett (terjedelmi korlátok!) csak néhány témát emelünk ki: a szabadidő funkció történeti fejlődése, vizsgálati nézőpontjának, metodikájának fejlődése, az idegenforgalmi kereslet és kínálat struktúrái, a második otthon szerepének, elterjedtségének, a tulajdonosok kilétének területi sajátosságai (a szocialista országokból csak a magyarországi helyzetet tartalmazza), a város mint szabadidőtér, a szabadidő tevékenység prognosztizálásának, a területi tervezésben való megjelenítésének szükségessége és lehetősége, többek között az ökológiai terhelés gondjai miatt.

A könyv harmadik, a *területrendezéssel és fejlesztéssel* foglalkozó része (J. HAGEL munkája) azért hézagpótló sokunk számára, mert tömör és arányos összefoglalást ad — számos jellemző adattal szemléltetve — a kapitalista országok ilyen irányú (számunkra többnyire csak esetlegesen ismert) közös és eltérő vonásairól, cél- és eszközrendszeréről. Meglepően régi történeti időktől kapunk áttekintést a tevékenység fejlődéséről, különválasztva a városstervezést a regionális és területi tervezéstől, sorba véve a különféle eszményképeket, koncepciókat, a tervezés nagyságrendi metszeit és területi egységeit a természeti adottságokra, környezetre, társadalmi-gazdasági viszonyokra, infrastruktúrára is kiterjedő területi elemzés és prognózis készítés módszereit, a tervmegvalósítások ellenőrzését, a területfejlesztés-politika eszközeit.

Több szerzős a könyv, de *egyik része sem jellemző, hogy szerzőjének a koncepciója dominálna a mondanivalóban*. Tiszteletben tartva a tankönyv-kézikönyv műfajjal szemben az egyetemes ismeretek iránti elvárást, a szerzők rendkívül széles körű — de mintegy kétharmadában német nyelvű — pontosan hivatkozott szakirodalomból írták meg részeit, így saját felfogásuk jobbára a szerkezetadásban és kevésbé az egy-egy problémával kapcsolatos eltérő vélemények és megközelítések kezelési módjában, interpretálásában jutott kifejezésre, — a saját vélemény túlhangsúlyozásától pedig még az elvi kérdéseknél is óvakodtak.

Remekül ötvözi a könyv a makroszintű (országokként, nagyrégióként tagolt) és a mikroszintű (kisközségi, települési, település-

részenkénti) ismereteket. Nagyban megkönnyíti az írásos információ struktúrájának áttekintését, a vezérszavak kiemelését a sokféle betűtípus alkalmazása és a főbb alkérdések pár szavas megjelenítése a margón. Erre azért van igazán szükség, mert hallatlanul széles tematikus spektrumú anyagot ölel fel a kötet, igen fegyelmettel tömörséggel, így nem térhet ki a részletekre, hanem az altémák leglényesebb elvi jelentőségű, a metodika megválasztásában is orientáló összefüggéseinek, illetve a szemléletünk alakítására is képes struktúrájának közreadására szorítkozik.

Ábrái nemcsak műfajukban, de a szemléltetés célját illetően is hallatlanul sokfélék és a táblázatok adataihoz hasonlóan feltűnően friss információkat tartalmaznak. Közülük különö-

sen a soktényezős térjelenségek bonyolult belső összefüggéseinek és külső kapcsolatainak áttekintését megkönnyítő, egyértelművé tevő modell és rendszerkeret ábrák, valamint a színes térképek, metszetek (pl. több tengeri kikötőről, az Északi-tenger szénhidrogén mezőinek a partokig épített csővezeték-hálózatáról, Schleswig-Holstein idegenforgalmi objektumairól, a Rajna—Majna—Duna csatornáról) figyelemre méltóak, többségük nemcsak szakmai csemege, de igazi látványlény is.

A könyvet tankönyv- és kézikönyv íróinon, kiadóink szerkesztőin kívül a területi kérdésekkel foglalkozó valamennyi kollégának ajánljuk.

GURZÓ IMRE: KÖRKÉP A HAZAI CUKOR-, NÖVÉNYOLAJ- ÉS DOHÁNYVERTIKUMRÓL

Gondolatok három könyv kapcsán

Jó néhány évvel ezelőtt széles körben terjedt el az a nézet, hogy az agrárgazdaság harmonikus fejlődéséhez mind a tervezésben, mind az irányításban, mind pedig a gyakorlati életben komplex, termelésifolyamat-orientált szemléletmódra és problémakezelésre van szükség. Ez azt jelenti, hogy a széles értelemben vett élelmiszergazdaságot különböző, sok szállal egymáshoz kapcsolódó vertikumok (gabona, hús, zölség-gyümölcs, cukor, növényolaj stb.) egységes rendszereként fogjuk fel. E felépítés tudományos megalapozása hazánkban lényegében már megtörtént. Több szerző (pl. Benet I., Bethlendi L., Csizmadia E., Fekete F., Márton J., Németi L., Udovecz G., Vági F. stb.) behatóan foglalkozott a problémával, illetve annak egy-egy részterületével. Ennek ellenére a hazai gyakorlat még mindig adós az élelmiszer-gazdaság végtérkép-szemléletű megközelítésével: a termelés különböző fázisaiban működő mezőgazdasági üzemek, a szállítással, feldolgozással, értékesítéssel foglalkozó vállalatok sokszor nem közös érdekelttség keretében fejtik ki tevékenységüket. Még ma is megfigyelhetők érdekellentétek, monopolisztikus hely-

zetekből adódó előnyök-hátrányok, adminisztratív döntésből eredő kényszerek stb. Ezek hátráltatják egy-egy vertikum fejlődését, sok esetben abszolút módon is visszavetik azt, végső soron a társadalmi termelés hatékonyságát rontják. Az ilyen jellegű problémák feltárása, a precíz helyzetelemzés, a kezelés módjának lehetséges alternatívái stb. mind-mind olyan kérdések, amelyek felé joggal fordult a szakemberek figyelme. Örvedetes tény, hogy az egyre gyarapodó magyar közgazdasági szakirodalomban megszorodott azon könyvek száma, amelyek egy-egy hazai élelmiszer-gazdasági vertikum fejlődését, jelenlegi állapotát és előrelépésének lehetséges (kívánatos?) útját nagy részletességgel rajzolják meg. Ilyen mű a Mezőgazdasági Kiadó gondozásában Bélyeky Béla tollából megjelent „A cukorvertikum gazdaságosság” (Bp., 1985. p. 149.) a Barta Attiláné által írott „A növényolajvertikum gazdaságosság” (Bp., 1986. p. 177.) és a Borsos János szerzőségével fémjelzett „Integráció és termelésfejlesztés a dohány-gazdaságban” (Bp., 1986. p. 231.) című könyv.

A következőkben — egy recenzió szokásos terjedelméhez képest részletesen, a könyvek gondolatgazdagságához mérten vázlatosan — ismertetjük a három, minden bizonnyal széles szakmai érdeklődésre számot tartó művet, és néhány — a munkák olvasása kapcsán a recenzióban óhatatlanul felmerülő — a földrajztudomány témakörébe tartozó kapcsolódási pontokról fejtjük ki nézeteinket.

Mindhárom mű témaválasztása aktuális, a szerzők elemzése érdemes témákkal foglalkoznak, mivel:

- a cukorvertikum az utolsó két évtizedben rendkívül hullámzóan fejlődött, miközben a kisüzemi kézi műveléstől és fejletlen feldolgozási technikától eljutott a nagyüzemi, gépi. művelésig és a világszínvonalhoz képest közepes színvonalú feldolgozásig;
- a növényolaj-termelés az utóbbi időben gyorsan fejlődött, és az egyik legfontosabb konvertibilis devizaszerző ágazatunkká lett;
- a dohánytermesztés és -feldolgozás a második világháború után a permanens jövedelemelvonás következtében európai színvonalú vertikumból a KGST-országok színvonalától is messze lemaradó, a magyar élelmiszeripari ágazatoknak is legelmaradottabbjává vált.

A szerzők a könyvek elején áttekintő helyzetképet adnak a világ nyersanyag-termeléséről, a feldolgozásról, a fogyasztásról, az adott termék kereskedelméről, továbbá elhelyezik a magyar termelést ebben a rendszerben.

A téma tárgyalása során közös metodikai vonás a „nyersanyag-termelés -betakarítás—szállítás—tárolás—feldolgozás—szervezeti és integrációs kapcsolatok” láncolat és különböző közgazdasági összefüggések elemenkénti, részletes, matematikai módszerekkel, modellekkel történő kutatása. A vizsgálatok véleményünk szerint figyelemre méltó, a jövőre vonatkozó gyakorlati teendők megfogalmazásában, kivitelezésében is hasznos következtetéseket eredményeztek. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

A nyersanyag-termelési fázisban mindhárom növénynél hatalmas, kihasználatlan tartalékok vannak. Így például a cukorrépa-termesztésben a legjobb külföldi fajták 5–14%-kal (200–500 kg/ha-ral) nagyobb cukortermést adnak mint a hazaiak. Fontos, a termést lényegesen befolyásoló tényező a megfelelő sűrűségű növényeloszlás. A hektáronkénti tőszámot 10 ezerral emelve a termésátlag 3,5 tonnával, a

cukorhozam 600–700 kg-mal nő. Bálteky azt is kimutatta, hogy a növényvédelem igen gazdaságos munkafázis (jól végezve a megtérülés 4–12-szeres; 6000–8000 Ft/ha többletbevétel ad) és öntözni csak rosszabb földminőségű talajokon érdemes.

Az olajosnövények termesztésében nagy előny, hogy a vetésszerkezetbe kiválóan beilleszthetők, termesztésük teljesen gépesíthető és magas jövedelemtartalmú. (A hibrid napraforgó a legjobb talajokon olyan jövedelmet ad, amely búza, kukorica esetén csak kimagasló hozammal érhető el.) A hozam és a jövedelem alakulása szempontjából fontos tényező az ágazati méret, a jó talajelőkészítés és vetés, és (itt is, csakúgy mint a cukorrépánál) az egyenletes növényállomány valamint a gyommentesség. Számítások szerint az optimális ágazati méret 200–300 ha között, illetve 500 ha fölött van. A napraforgó hozama a hektáronkénti 45 ezer tőszám felett a legjobb, a vetés legkedvezőbb időpontja pedig április közepe. Az ezektől való eltérés érzékeny hozam- és jövedelemcsökkenést okoz, ami a gyomosság esetleges hatásait is ideszámítva hektáronként 0,62–1,43 tonnára illetve 5600–12 330 Ft-ra rughat.

A magyar dohánytermesztés a legfejlettebb dohánytermesztéssel jellemezhető országokhoz képest lényegesen lemaradt. A termésátlag az optimálisan elérhetőnek alig 60–70%-a. Jövedelmét csak a terület 20–40%-án takarítanak be. A nagyüzemi dohánytermesztés legnagyobb problémája a speciális állóeszközök pótlásának kérdése: ezek ugyanis a VI. ötéves tervidőszak végére nullára leíródtak.

A szerzők megállapításai szerint nem elhanyagolható termelési fázis a betakarítás—szállítás—tárolás folyamata sem. Ezt bizonyítja az, hogy a cukorvertikumban ma még a megtermelt cukor több mint egyharmad a betakarítás—tárolás—rakodás—gyártelepi répekezelés során megsemmisül. Az is nagy gond, hogy a répa szállítása az őszi szállítási csúcra esik. Az olajos növényeknél a legfontosabb feladat a betakarítási időpont helyes megválasztása, a termés sérülésmentességének biztosítása, a szárítás, tisztítás és a gondos tárolás (a nedvességtől való megóvás). A helytelen aratási időpont-megválasztás nagy betakarítási veszteséget okoz (elérheti a 22%-ot; a hazai átlag 10%, a külföldi 4–6%). Ezeknél a növényeknél előnyös, hogy a betakarítás—szállítás az őszi csúcsot megelőzi. Problémát főleg a 40 ezer tonnás tárolóter-hiány és a javításra szoruló tárolási

feltételek okoznak. A dohányvertikumnál ezekben a munkafázisokban sajnos még ma is igen magas a kézimunka-igény.

A drága automata törőgépeket a termelők nem tudják megvásárolni, kevés a korszerű betakarítógép és a konténeres szárítóberendezés.

A könyvekben nagy hangsúlyt kapott a feldolgozás értékelése. A részletes elemzések feltárták ebbeli gyengeségeinket is. Így például a cukorgyártásban fontos teendő a ma még viszonylag hosszú kampány rövidítése. (A gyárak október eleji indításából legalább 16 ezer tonna többletcukorhoz jutnánk, ami több 10 millió dolláros bevételi többletet jelentene.) Az üzemek tiszta jövedelme széles intervallumon változott, az eredményt rontotta a tőkés piacokra irányuló veszteséges cukorexport. A gazdálkodási színvonalat jelzi, hogy 1982-ben csak 4 üzem volt nyereséges, és csak a Petőházi Cukorgyár tiszta jövedelme volt számottevő. A vertikumproblémák egyik sarkköve a melléktermékek (leveles répafej, szelet, melasz) nem megfelelő hasznosítása. A képződő mintegy 2 millió tonna leveles répafejből 1,4 millió tonna kárba vész: hasznosítása 70 ezer ha tömegtakarmány-termesztésre lekötött szántóterületet szabadítana fel. A répaszelet ésszerűbb felhasználásával a silókukorica-terület és a takarmányozási költségek is csökkenthetők lennének. A melaszból pedig – szeszipari és mezőgazdasági (takarmányozási) hasznosítása mellett – értékes, dollárért beszerezhető termékek (butanol, aceton, citromsav) készíthetők. Egy ilyen, az importot 80%-ban csökkentő citromsavüzem 600 millió Ft-ba kerülne, ami a nettó devizahozamból 3, a nyereségből 4–4,5 év alatt megtérülne.

A növényolaj-vertikumban az alapanyag-termelés és a feldolgozás között az új martfői gyár megépítése ellenére sincs összhang. A gyárak (különösen a fővárosiak) műszaki színvonalában még sok a kívánnivaló. Az olajkihozatal az utóbbi időben az elmúlt két évtized átlagához képest romlott: a daraolaj értéke és a héj olajtartalma nőtt. Az olajtermelés látványos felfutása az alapanyag-mennyiség növekedésének köszönhető. A szójafeldolgozás lényeges kérdése a minél magasabb proteintartalom elérése. Amíg az import szójadara emészthető nyersfehérje-tartalma 48–50%, addig a hazaié csak 42%. A feldolgozási fehérjevesztés 1500 tonna, az ebből eredő többletkiadás kb. 1 millió dollár.

A szóbanforgó vertikumok közül a legrosszabb állapotban a dohányvertikum van. Állóeszközei fokozatosan elöregedtek. (Az elhasználódottsági fok 1966-ban 39,1%, 1983-ban már 50,9% volt.) A fermentálás fejlődési üteme lassú, nincs összhangban a feldolgozás követelményeivel. A dohányvágat-gyártás elavult, színvonala a nyugat-európaihoz képest 15–20 évvel elmaradt. A csomagolás hatékonyságát az élenjáró technikától 70%-os, filtergyártásunkét 40–50%-os lemaradás jellemzi. Fentiek miatt a cigaretták előállításához kb. 10%-kal több dohányt használunk fel, mint a nyugat-európai átlag, jóval magasabb a csomagolás kézimunka-igénye, és kétszer annyi gyártási és csomagolási selejt képződik. Dohánygyáraink 1980–85 között kapacitásukat átlagosan csak 70–80%-ban használták ki.

Az eddig leírtak természetesen nem választhatók el attól a közgazdasági környezettől, amelyben az üzemek dolgoznak, sőt ennek egyenes következményeként jöttek létre. Éppen ezért Béltékly B., Barta A-né és Borsos J. is igen nagy teret szentel munkájában a közgazdasági összefüggések (költség-hozam-jövedelem) elemzésének, valamint az egész vertikumot átfogó kooperációs kapcsolatoknak, a vertikális és horizontális integráció kérdéskörének.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a cukorrépa-termesztés nagyon megdrágult. A ráfordítások növekedésének ágazati sorrendjében a cukorrépa-termesztés igen „előkelő” helyen áll: a relatív sorrendben a harmadik, az abszolút rangsorban pedig a második. Béltékly azt is bebizonyította, hogy az alacsonyabb hozamszinten az átlagtermés, a magasabban viszont a cukortartalom növelésével könnyebb többletbevételt elérni. 4 t/ha cukorhozam alatt veszteséges a termesztés; átlag feletti jövedelem 6–6,5 t/ha-os átlagnál realizálható. A hektáronkénti növényszám és a műtrágyázás erősen hat a jövedelemtömegre: a tőszám növekedésével a tiszta jövedelem is nő; a legmagasabb tiszta jövedelmet a legnagyobb fajlagos műtrágyafelhasználással érték el. A tiszta jövedelmet sok nem számszerűsíthető tényező (időjárás, szervezettség, kártevők kártétele) is befolyásolja.

A vertikumban számos érdekellentét van a gyárak és a répatermelők között. A gyárak a jobb minőségű, magasabb cukortartalmú répa termeltetésében, a gazdaságok viszont a termésátlag-növeléssel sokkal könnyebben elérhető nagyobb bruttó cukortömeg elérésében érdekeltek. Ellentét van a répa átadása–átvétele

időpontjának meghatározásában is. A szántó-földi tárolás cukorvesztése a termelőt sújtja, mivel a mennyiségi-minőségi átvétel a répa ki-tárolásakor történik. A szubjektív megítélés miatt a felek ellentétbe kerülnek a répa tisztaságának megállapításánál, és a fejezetlen répa arányának meghatározásánál is: egyrészt a fejezetlen répa a minta átlagos cukortartalmát rontja, így csökkenti az árszintet, másrészt a fejezetlen répa arányában végrehajtott tömeglevonás hátrányos helyzetbe hozza a termelőt, mivel az ipar a fejezetlen répa kétségtelenül nehezebb feldolgozása ellenére is végső soron ellenérték fizetése nélküli többletcukorhoz jut. Közös érdek viszont a répatermesztés műszaki-technikai színvonalának emelése, a termelők jó minőségű vetőmaggal, gépekkel, vegyszerrel, műtrágyával való ellátása. Sok még a teendő a horizontális integrációs kapcsolatok fejlesztésében is, mivel más, sikeres ágazatokkal összevetve a cukorrépa-termesztés a vilgászínvonalhoz képest csak közepes színvonalú. Alapvető probléma, hogy a szakmai ismeretek szintjéhez képest a szervezettség, a kivitelezés minősége az üzemek egy részénél nem megfelelő, és ez-ideig nem figyeltünk eléggé a különböző termő-helyi adottságokhoz igazodó technológiai változatok kidolgozására sem.

Az olajnövény-termesztésben a termelési tényezők (földminőség, termésátlag, műtrágyázás, termelési költség) változásai különböző mértékben befolyásolják a jövedelem változást. Ez a napraforgónál közel 70% (termésátlag 62%, földminőség 5%, műtrágyázás 1,5%), míg a repcénél csak mintegy 42% (termésátlag 30%, földminőség 4%, műtrágyázás 8%). A jövedelemráta alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a jövedelmezőség optimuma mind-egyik olajnövény esetén a közepes (repcé) vagy jó (napraforgó, olajlen) földminőségénél, magas termésátlagnál és 500 ha-nál nagyobb termőterületnél, illetve ezek együttesénél van. Jelenleg a napraforgó a versenyző ágazatokkal (búza, kukorica, cukorrépa) szemben versenyképes, mivel a gyengébb minőségű talajokon is nagyobb jövedelmet ad, mint más kultúrák a sokkal jobb minőségű földeken.

A veszteséges szójafeldolgozást leszámítva az olajnövény-feldolgozás gazdaságos tevékenység. Az ipar nyeresége a feldolgozás legnagyobb költséghányadát adó alapanyag felvásárlási árá-tól függ. A költséget lényegesen befolyásolja a melléktermék (olajdara) ára is. A feldolgozás gazdaságossága 1977-től 1983-ig javult. Az

ágazat jövedelemviszonyait javítaná a jobb minőségű, nagyobb olajtartalmú alapanyag, a ma-gasabb olajkinyerés, az exportárak növekedése és a költségek csökkentése.

A horizontális integrációt megvalósító termelési rendszerek működésének eredménye felemás: a rendszerek széleskörűen elterjedtek és gyorsan fejlődtek a napraforgó természetésében, ugyanakkor erősen változó eredményeket produkáltak a repce, az olajlen és a szója természetésében. A kritikai értékeléshez hozzátartozik, hogy a rendszerszerű olajnövény-termesztés a kívánt termelési színvonalon még mennyiségben nem érte el a várt eredményt, a minőségi termelésben pedig csak a kezdeti lépéseknél (napraforgó), vagy még ott sem tartunk. A minőségi termelés érdekelttségi viszonyai nem jöttek létre. Üzemi szinten a feladat a különböző növénytermesztési ágazatok arányos fejlesztése. Ezért több növény különböző technológiáit összehangoltan kell kialakítani. Ez az olajnövényeknél a gabona-termesztéssel való közös fejlesztést kell, hogy jelentse.

Egészen más jelenségek figyelhetők meg a dohányvertikumban: az erős jövedelemvonás miatt az ágazat eljutott oda, hogy lassan a lé-téért küzd. Ezt bizonyítja az, hogy a dohány-termesztés 1980 óta a költségek gyors és arány-talan növekedése miatt veszteséges. A feldolgozóüzemek befizetési kötelezettségei nőnek, a fejlesztési források csökkennek. Míg az élel-miszeripar átlagában — a jelenlegi értékarányo-ka-t tekintve — az állóeszköz-állomány átlagos életkora 11,0% nullára írt gépek és berendezé-sek mellett 5,84 év, addig a dohányiparban mindez 22,4% és 10,3 év. Ha az iparág termelékenységére csak fele a vilgászínvonalnak. Vizsgá-latok szerint a dohány, mint állami jövedék egyedül akkora forrást képez, mint az egész élelmiszeripar. Az élelmiszertermelés 1979–83 közötti 100 milliárd Ft-os támogatásából 35 milliárdot a dohányipar fedezett: azaz az élel-miszeripar támogatásának egyharmadát a dohány-zókra hárítottuk át. A költségvetési terhek ilyen mérvű átcsoportosítása a lakosság 40–45%-át kitevő dohányzókra már a tűréshatár felé közelít. Eredmény: a stagnáló fogyasztás eltörlődik a gyengébb minőségű, ártalmasabb cigaretták felé.

A dohánytermesztés jövedelmezőségét a hoz-zamszint, a beváltási ár és a költségszínvonal befolyásolja. A fajta helyes megválasztásával, megfelelő agrotechnikával 25–30%-os termés-növekedést és minőségjavulást lehetne elérni.

A termesztés fejlődése alapvetően az igényesebb Virginia-fajták elterjedésétől, a pontos technológiától, és a termőhelyi adottságokhoz való igazodástól függ. A vertikum szerveződésének súlypontja a mezőgazdasági termelés és az elsődleges feldolgozás. Itt van az eszközállomány és a munkaerő 70%-a, alapvetően ez határozza meg a vertikális integráció eszközhatékonyágát és jövedelmezőségét. Legfontosabb szervezési feladat a dohánygyárak alapanyag-szükségletének folyamatos biztosítása. Ez legalább 2 évi mennyiség készletezését igényelné. A költségek bőven megtérülnének a tárolt dohány jobb minősége által elérhető többletbevételekből. A modellszámítások azt tanúsítják, hogy az ágazat a mostani termelési-gazdasági-hatékonyági-jövedelmezőségi helyzetben önerőből nem képes az indokolt mértékű bővített újratermelésre. Változtatni kellene az ár, adó, támogatás, eszközellátás, verseny, integráció rendszerén. A jelenlegi színvonal megtartását is csak a vertikális láncolatlan belüli igen szoros kutatási-fejlesztési-termelési kooperáció biztosíthatja. A növekedés egyetlen árható útjának az exportnövelés, a műszaki-technológiai elmaradás felszámolásának pedig a tőkekoncentráció és külső erőforrások igénybevétele látszik.

Az élelmiszer-gazdasági vertikumok kutatásának — mint ahogy az eddigi ismertetésből is látható volt — egyik igen fontos szemléleti pontja a közgazdaságtudományi megközelítés. Ám úgy érezzük, hogy a téma az ilyen jellegű vizsgálatokkal korántsem lezárta, annak egyebek mellett számos földrajzi aspektusa is van.

A hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar különböző elemeinek, vagy egészének földrajzi (mint sajátos idő- és tértudományi) szempontú vizsgálata hagyományosan fontos kérdés volt, és ma is az e tudomány művelői számára. Ezt bizonyítják Abonyiné Palotás J., Asztalos I., Bernát T., Eke P., Enyedi Gy., Hanusz Á., Mészáros R., Molnár F., Mosolygó L., Papp A., Sárfalvi B., Vuics T. ilyen jellegű művei.

Ezzel együtt óhatatlanul felmerülnek az alábbi kérdések: mi az élelmiszer-gazdaság megváltozott, végtermék-(vertikum-) szemléletű kutatásában a földrajztudomány feladata? Mi az, amivel a három könyv a vertikumvizsgálatok során nem foglalkozott, nem foglalkozhatott? A szerzők metodikájában közös vonás, hogy „felülről”, az adott ágazat egésze szempontjából közgazdasági megközelítésben tesznek fel kérdéseket, és kísérik meg a válaszadást. Ez

a széles horizontú, makrofolyamatokra koncentráló, országos léptékű vizsgálódás óhatatlanul azt eredményezi, hogy területi különbségeket, kistérségi hatásokat, mikrofolyamatokat nem vizsgálnak. Ez nem lévén céljuk nyilvánvalóan nem is kérhető számon rajtuk. Ám a jelen gazdasági helyzetben — amikor az alulról történő rugalmas szerveződést az élet minden területen egyre inkább kikényszeríti — nem mondhatunk le az „alulról”, a kistérségek, szűkebb közösségek szempontjából történő, döntően a területi különbségekre koncentráló regionális tudományos vizsgálatokról. Így tárhatók fel egy régió, egy kisebb térség, vagy egy-egy gazdasági egység szintjén már ma is meglévő ki nem használt latens lehetőségek, magyarázhatók meg társadalmi jelenségek, folyamatok okai, hatásai és eredményei. E sorok írója például az alföldi cukorvertikum területi fejlődésének vizsgálata során kimutatta, hogy az alapanyag-termelésben az alföldi gyári körzetek között jelentős különbségek vannak. A legjobb helyzetben a mezőhegyesi és a kabai üzem, a legrosszabban a mátravidéki és a szerencsi gyárak vannak. Még nem jött létre a répa-termesztés területi optimuma: igen sok, gyárhoz közeli jó adottságú gazdaság nem foglalkozik répa-termesztéssel, ugyanakkor több távoli gyenge adottságú üzemben gazdaságtalan répa-termesztés folyik. Jelentős a terméseredmények indokolatlan területi szóródása. Ez gondosabb agrotechnikával, pontosabb szervezéssel, a répa-termesztésnek a legjobb adottságú löszhátakra koncentráálásával lényegesen csökkenthető lenne; a termesztés színvonalát ugrásszerűen lehetne emelni. A termesztés jobb területi elhelyezése csökkentené a szállítási távolságokat és a fuvarozás költségeit. Szinte anakronizmusként hat, hogy a racionálisan elfogadható 50 km helyett az átlagos szállítási távolság a mátravidéki gyáraknál (Hatvan, Selyp) 113 km. Az üzemek között a feldolgozás különböző paramétereiben is nagy különbségek vannak. Közös vonás viszont a magas cukorvesztés — alacsony cukorkihozatal, az alacsony fehér-cukor-hozam, a hosszú kampányidőszak. Ezek eredményeként a magyar cukorgazdaság a megtermelt cukortömegnek csak 72,4%-át képes végtermékként megjeleníteni. Ezt a nemzetközileg közepes értéket az alföldi üzemek Sarkad és Mezőhegyes kivételével nem érik el.

Az ilyen, és ehhez hasonló regionális problémák vizsgálata hasznos, a képet teljessé tevő

kiegészítói lehetnek a közgazdászok egy-egy vertikumról végzett áttekinthető elemzéseinek. A problémakezelésben természetesen más szempontú megközelítések is szükségesek; a kutatásoknak természeti földrajzi, illetve társadalomtudományi vonatkozásai is vannak. Ezek rendkívül széles skálán mozoghatnak aszerint, hogy a vertikumokhoz való kapcsolódás határait hol húzzuk meg.

E rövid problémafelvetés keretében néhány – általunk kutatásra érdemesnek tartott – természeti, illetve gazdasági földrajzi kérdéskört említünk. Ilyen például:

A természeti földrajzi tér (mint a gazdálkodás immanens része, és mint a társadalmi-gazdasági folyamatok színtere) erőforrásainak (talaj, domborzat, éghajlat, vízrajz stb.) általános számbavétele, komplex értékelése (pl. agroökológiai-potenciál felmérése, talajértékelés stb.); A mezőgazdasági termelés (pl. egy-egy növény termesztése, halászat, egy adott állattenyésztési ágazat, erdőgazdálkodás stb.) szempontjából különböző léptékű térségek (pl. kistérség, megye, régió, ország) értékelése (pl. optimális termőtájak, állattenyésztési körzetek meghatározása); Az emberi tevékenység környezeti hatásainak vizsgálata (pl. már ma is égető környezetvédelmi problémák és potenciális veszélyek feltárása stb.), a megoldás különböző módozatainak keresése.

A gazdasági földrajzi kapcsolódások is sokrétűek lehetnek. Ezek nemcsak agrár földrajzi területeket ölelnek fel, hanem kiterjednek a régió kutatás más – a vertikumokhoz lazábban kapcsolódó – ágaira is, úgymint:

Az élelmiszer-gazdasági vertikumok egyes elemei között termelési, iparirányítási, települési kapcsolatok térbeli rendjének meghatározása (pl. a mezőgazdasági termelők, a felvásárlók és a feldolgozók közötti kapcsolatok földrajzi összetevőinek vizsgálata); A vertikumok mint komplex rendszerek térbeli megjelenésének, szerveződésének kutatása (pl. a nyers-

anyagtermelés és -feldolgozás területi összhangjának kérdései); közlekedési-szállítási-informatikai kapcsolatok területi modelljének és ezzel kapcsolatos optimum kérdések vizsgálata (pl. a szállítás ütemezési, szervezési, szerkezeti és költségviszonyainak feltárása, a szállítás optimalizálása stb.).

A vertikumok kistérségi hatásainak vizsgálata (pl. lehet-e – és ha igen, milyen módon – egy vertikum egy-egy üzeme településfejlesztő erő? stb.); A mezőgazdasági nagyüzemek osztályozása, tipológiája, az innovációs központok területi-termelési hatásainak, az innováció térbeli terjedésének vizsgálata (pl. termelési rendszerek, rendszerközpontok hatásainak bemutatása, értékelése); Különböző vertikum-fejlesztési programok által indukált társadalmi-gazdasági jelenségek térségi vizsgálata (pl. az Intenzív Gabonatermelési Program regionális aspektusainak kutatása), a változó gazdasági szabályozórendszer területi hatásainak vizsgálata (pl. mezőgazdasági és élelmiszeripari nagyüzemek differenciálódása, a kisgazdasági termelés reakciói stb.).

Vertikumok társadalomföldrajzi hatásainak vizsgálata (pl. a foglalkoztatásra, az ingázás alakulására, a településekre stb.); A vertikumok történeti földrajzi bemutatása, hazánk gazdasági fejlődésében játszott szerepük értékelése (pl. hogyan alakult ki és fejlődött egy-egy vertikum napjainkig? stb.).

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a vertikumokkal kapcsolatos itt felsoroltak még más nem kevésbé fontos és kutatásra érdemes földrajzi és egyéb társadalomtudományi szempontú témákkal egészíthetők ki. Azt is tudjuk, hogy a leírt elképzelések lényeges vagy kevésbé lényeges volta, attól függően ki mit tart fontosnak, vitathatók. Az azonban, hogy a mai magyar valóságot és ezen belül az élelmiszer-gazdaságot sokrétűen (köztük földrajzi aspektusból is) kell elemezni, úgy véljük, nem vitatható.

Tájékoztatjuk a kedves olvasót, hogy technikai okok miatt a 88/4. sz. 1989 februárjában, a 89/1 szám pedig április első felében jelenik meg. A késésért a nyomda nevében is elnézést kérünk.

a szerkesztőség

... . a pártirányítást vizsgálata alkalmatlanok a normatív — dokumentumelemző módszerek. A helyi közösségvizsgálatok számára egyik, különösen nehéznek ígérkező feladat a pártirányítást jobban megközelítő metodika kidolgozása." (52. oldal). Kétségtelen a szerepe a közösségi politika formálásában, de ezt nagyon nehéz az írásos dokumentumok alapján tettenérni. A Hazafias Népfront helyi bizottságáról megrajzolt kép alapján egy olyan szervezet működéséről szerzünk benyomásokat, amely nem igazán tényező a helyi politika alakításában — annak ellenére, hogy e szervezet érintkezik a lakosság legszélesebb rétegeivel.

A helyi gazdálkodó szervek működéséről adott rövid összegzés olvastán egyre határozottabban fogalmazódott meg bennem a kérdés: hol van itt a helyi hatalom? Tény az, hogy a térségben működő szinte valamennyi gazdálkodó szerv vezetője vagy vezető állású dolgozója tagja valamilyen, a községet érintő döntéshozó szervnek. Azonban igazán egyik gazdálkodó szervnek sincs szerves, mély hatása a község fejlődésére, egymás között sem alakult ki tartós együttműködés. Jogosan merül fel ismét a kérdés: beszélhetünk-e Pécsváradon he-

lyi hatalom létezéséről? A pécsváradai állami-politikai intézményrendszer egyes elemeinek vizsgálata is sugallta a választ, mely kategórikus *nem*. Ahogyan Gombár Csaba értelmezi a helyi hatalom lényegét — s a szerző ebben az értelemben használja a fogalmat —, az a fajta hatalom semmiképpen sem létezik Pécsváradon. Az eddig elmondottakon túl egy konkrét döntési szituáció körül kialakult huzavonának is a helyi hatalom nemlétét igazolják — a nagyközség összevont rendezési tervéről van szó, (70–75. oldal).

A szerző korántsem tekinti témáját lezártnak. A felsorolt szempontok alapján a vizsgálat, illetve az elemzések folytatása még hosszú évekre való munkát ad. Ami talán „szépséghibája” a dolgozatnak: a szerző előszeretettel használ hosszú, többszörösen bővített körmondatokat, holott a tanulmány tudományos értékét sem rontaná a tömörebb fogalmazás. A továbbgondolásra ösztönző tanulmánykötetet gazdag irodalomjegyzék s a vizsgált időszak Pécsváradának legfontosabb ismérveit tartalmazó nyolc táblázat zárja.

TÓTH ÉVA

SOZIAL- UND VIRTSCHAFTSGEOGRAPHIE 2. STUDIENAUSGABE.
EINFÜHRUNG IN DIE SOZIALGEOGRAPHIE, VERKEHRSGEOGRAPHIE,
FREIZEITSTANDORTE UND FREIZEITVERHALTEN,
RAUMORDNUNG UND LANDESENTWICKLUNG.

(Társadalom- és gazdaságföldrajz 2. kötet. Bevezetés a szociálgeográfiába, a szabadidő-telephelyek és a szabadidő eltöltésével kapcsolatos magatartás földrajzába, a területrendezésbe és területfejlesztésbe. — HARMS Handbuch der Geographie. Paul List Verlag München, 1982. 350 p.).

Az NSZK-ban több kiadó is foglalkozik földrajzi és térgazdasági tárgyú kézikönyv-szerűk megjelentetésével. A müncheni kiadónak a „társadalom- és gazdaságföldrajz” hazánkban legmostohábban kezelt részei számára szerkesztett 2. kötete lényegében a harmadik és negyedik szektor földrajzát, valamint a területfejlesztés általános kérdéseit tartalmazza, így joggal válthat ki érdeklődést Magyarországon.

Az első részt a Magyarországon először LETTRICH E. által röviden bemutatott, majd az utóbbi években lényegében BERÉNYI I. és osztálya által művelt, de magyar nyelvű kézikönyvben még meg nem jelentetett *szociálgeográfiát* a müncheni K. RUPPERT-féle iskolához tartozó J. MAIER írta „Bevezetés a szociálgeográfiába” címen és mindjárt az első alfejezetben meg is magyarázza a „bevezetés”

célját, sőt a földrajz mibenlétét. (Hogy erre még ilyen speciális témájú műben sem felesleges kitérni, azt a hagyományos tudalékos indoklás helyett szarkasztikus módon Sain-Exupéry „Kis herceg”-éből vett, a laikus közfelfogást jól tükröző idézettel szemlélteti: „Mi hát a geográfus, Ő egy tudós, aki tudja, hol vannak a tengerek, az áramlások, a városok, a hegyek és a sivatagok. Hiszen ez nagyon érdekes, ... végre egy igazi foglalkozás!”) E studium feladatának azt tartja, hogy mind alkalmazott földrajzi és területtervezési, mind funkcionális, strukturális, tudománytörténeti-metodológiai vagy történelmi-genetikus dimenziókból közelítse meg a témát, mivel nemcsak abból a célból írta opusát, hogy a hallgatók tanuljanak belőle, hanem azért is, hogy vitalapot teremtsen a szakmabelieknek, de az érdeklődőknek is érdekes, igényes ismereteket nyújtson.

Nagyjából egyenlő terjedelmet szentel a szerző „A szociálgeográfiai kutatás szemléletmódja”-nak és a „Szociálgeográfiai kutatás tematikus súlypontja” c. két nagy kérdéscsoportnak. Az elsőt a tudományág fejlődéstörténetével kezdi, bemutatja az 1960-as évek még kiforratlan koncepcióitól a „tevékenységteréségi” tanulmányok készítéséig megtett utat, az újkeletű vitáknak a diszciplína tematikájának kiszélesítésére és a szemléletére gyakorolt kedvező hatását. Ide tartozik a tevékenységteréségi szemléletnek, valamint az „idő-földrajz” és az észlelésszociológiai megfontolásoknak a téralkítás munkájában — a döntésorientált becslésszempontok alkalmazásával, a politikai-gazdasági döntéshozóknak a jóléti gazdasági megfontolások figyelembe vételével — történő felhasználása. A második kérdéscsoportban a térbeli folyamatok innovációit és diffúzióját, valamint a regionális egyenlenségek beépítése igényének figyelembevételével kialakított területrendezés-politikai koncepciót tekinti a legfontosabbnak.

A recenzius érdeklődésére különösen számot tartó K. SCHLIEPHAKE által írt *közlekedésföldrajzi rész* háromszor terjedelmesebb a szociálgeográfiai és szerkezetében alapvetően különbözik a hazai közlekedésföldrajzi szakönyvek tematikus felépítésétől. Az első fejezet („A közlekedés mint térbeli jelenség”) a közlekedésföldrajznak a geográfián belül elfoglalt helyével, létezési alapfunkcióival, tudománytörténetével és a mai koncepciójával

foglalkozik. Nagy súlyt helyez a közlekedés közvetlen és közvetett területi hatékonyságának kérdésére, a természeti viszonyok által nagymértékben befolyásolt térbeli közlekedési folyamatoknak közlekedési területi rendszerré való leképződésére. Végigvezeti az olvasót a közlekedésföldrajz szemléletmódjának történeti változásain, a közlekedésnek a településekkel való kapcsolatát előtérbe helyező legrégebbi felfogástól a morfogenetikus és funkcionális irányzatokig és a mai közlekedésföldrajz viszonyát a reá nem egyszer egyaránt igényt tartó többi földrajzi részdiszciplínához, továbbá a komplex közlekedéstudományhoz, a gazdaságtanhoz és több társadalomtudományhoz.

A közlekedés iránti kereslet jelenségeket tárgyaló második fejezet elemzi a közlekedési szükségletek tényezőit, kiváltó okait, így az iparosodás és munkamegosztás révén a lakosság mobilizációjának — a rendszeres ingázást is kiváltó — fokozódását, az anyagszállítási igények megnövekedését, a hírek, információk továbbítása iránti igények mindennaposabb és széleskörűvé válását.

A közlekedés kínálati oldalát tárgyaló fejezet bemutatja a közlekedési pályák, eszközök, formák és rendszerek szerinti strukturáltságát. A különböző közlekedési pályáknál nem annyira az ágazati munkamegosztásban elfoglalt funkciójukra helyezi a hangsúlyt, hanem inkább történeti fejlődésükre, sok adattal — és főként németországi példákkal — szemléltetve. Amikor azonban a bizonyos absztrakcióval megteremtett fejlődési modellekről szól, gyakrabban nyúl angolszász területekről származó paradigmák után. (Pl. a kikötők továbbfejlesztési fázisait tartalmazó BIRD-féle 6 fokozatú „Anyport-modell”). A közlekedési hálózatok alakí, formai típusaira és ezeknek gazdasági következményeire egészen röviden, — de a gráf elméletet sem nélkülözve — tér ki. Az egyes közlekedési eszközök előnyeit és hátrányait szembeállító, a recenziusnak is sok újat hozó értékelés zárja a fejezetet.

A közlekedés és természet közötti — régebbi szerzőknél túlhangsúlyozott — kölcsönhatás mindkét irányának rövid értékelése után a közlekedés és a gazdasági tér közötti sokrétű kapcsolatokat a részletes — és kutatók számára a korábbi fejezetekhez képest sokkal több szakmai értéket hordozó — fejezetben tárgyalja. A közlekedés általi tértagolás néhány hagyományos — főként a vonzaskörzetekkel, zónák-

kal összefüggő – területi formái mellett olyan területi egységekről is szó esik, amelyek mesterkéltnél, hipotetikus fogalmaknak látszanak (pl. a „közlekedési megye”). A közlekedést kényszerpontjai természeti, gazdasági és politikai tényezők által kikényszerítő helyeknek (Zwangspunkte) és a természeti tényezők közlekedéssel szembeni ellenállásának rövid ismertetése közvetlenül átvezet a közlekedés társadalmi szintű költségeihez és hasznához, végigvezetve a közlekedési költségeknek a különféle telephelyeleméletekben elfoglalt szerepét.

A közlekedési áramlásokkal foglalkozó fejezet sok minden között megismertet a gravitációs modellek, a településhálózati centralitás és áramlás összefüggésével. A közlekedés és területfejlesztés egymásrahatásáról írt fejezetben a magyar olvasó alig ismert jelenségekről (pl. az olajvezetékek és kikötők térbeli viszonyáról) kap részletes információt. Egyik legjobban kidolgozott és összefoglalt alfejezete a közlekedés és települések viszonyát fejtegető, ahol a közlekedésföldrajz hagyományos problémájáról, az elérhetőségi vizsgálatokról is szó van, de modernebb metodikai megoldásokkal kiegészítve. A szerző a városi közlekedés problémáit is bevonta a közlekedésföldrajzba, e gondolatokkal még meg kell berátkozni, mivel a téma természete és nagyságrendje miatt inkább közlekedésüzemi, üzemszervezési feladatnak, semmint geográfus által eredménynyel kutatható témának érezzük.

A közlekedésáramlási adatok felvételével és elemzésével foglalkozó közlekedésanalízis, a közlekedéstervezés, a közlekedéspolitikai, a közlekedés és környezetvédelem egymásra hatásának témája képezi az utolsó előtti fejezetet, míg a zárófejezet a közlekedés várható jövőjéről ad elképzeléseket.

Miután hazánk nemzeti jövedelméből mind nagyobb arányban részesedik az idegenforgalom, haszonnal forgathatják a könyv harmadik (J. MAIER által írt) részének lapjait a szakmabeliek, amely a jelenségek megközelítésében korszerű szociálgeográfiai szemléletével messze túlhaladja a magyar kutatókét. A „szabadidő” eltöltés helyeinek és résztvevői magatartásának földrajza jóval komplexebb téma a hagyományosnál (az idegenforgalom területi megoszlásának, szerkezetének ábrázolásánál és magyarázatánál), mert a kultúrtájjal való kölcsönhatás, továbbá az embereknek a szabadidő eltöl-

tésével kapcsolatos – társadalmi, anyagi helyzetük, hagyományaik, mentalitásuk stb. – motivációja vizsgálatát is felvállalják művelői. A részletesebb tartalom ismertetés helyett (terjedelmi korlátok!) csak néhány témát emelünk ki: a szabadidő funkció történeti fejlődése, vizsgálati nézőpontjának, metodikájának fejlődése, az idegenforgalmi kereslet és kínálat struktúrái, a második otthon szerepének, elterjedtségének, a tulajdonosok kilétének területi sajátosságai (a szocialista országokból csak a magyarországi helyzetet tartalmazza), a város mint szabadidőtér, a szabadidő tevékenység prognosztizálásának, a területi tervezésben való megjelenítésének szükségessége és lehetősége, többek között az ökológiai terhelés gondjai miatt.

A könyv harmadik, a *területrendezéssel és fejlesztéssel* foglalkozó része (J. HAGEL munkája) azért hézagpótló sokunk számára, mert tömör és arányos összefoglalást ad – számos jellemző adattal szemléltetve – a kapitalista országok ilyen irányú (számunkra többnyire csak esetlegesen ismert) közös és eltérő vonásairól, cél- és eszközrendszeréről. Meglepően régi történeti időktől kapunk áttekintést a tevékenység fejlődéséről, különválasztva a városstervezést a regionális és területi tervezéstől, sorba véve a különféle eszményképeket, koncepciókat, a tervezés nagyságrendi metszeit és területi egységeit a természeti adottságokra, környezetre, társadalmi-gazdasági viszonyokra, infrastruktúrára is kiterjedő területi elemzés és prognózis készítés módszereit, a tervmegvalósítások ellenőrzését, a területfejlesztés-politika eszközeit.

Több szerzős a könyv, de *egyik része sem jellemző, hogy szerzőjének a koncepciója dominálna a mondanivalóban*. Tiszteletben tartva a tankönyv-kézikönyv műfajjal szemben az egyetemes ismeretek iránti elvárást, a szerzők rendkívül széles körű – de mintegy kétharmadában német nyelvű – pontosan hivatkozott szakirodalomból írták meg részeit, így saját felfogásuk jobbra a szerkezetadásban és kevésbé az egy-egy problémával kapcsolatos eltérő vélemények és megközelítések kezelési módjában, interpretálásában jutott kifejezésre, – a saját vélemény túlhangsúlyozásától pedig még az elvi kérdéseknél is óvakodtak.

Remekül ötvözi a könyv a makroszintű (országokként, nagyrégióként tagolt) és a mikroszintű (kisközségi, települési, település-

részenkénti) ismereteket. Nagyban megkönnyíti az írásos információ struktúrájának áttekintését, a vezérszavak kiemelését a sokféle betűtípus alkalmazása és a főbb alkérdések pár szavas megjelenítése a margón. Erre azért van igazán szükség, mert hallatlanul széles tematikus spektrumú anyagot ölel fel a kötet, igen fegyvermezret tömörséggel, így nem térhet ki a részletekre, hanem az altémák leglényesebb elvi jelentőségű, a metodika megválasztásában is orientáló összefüggéseinek, illetve a szemléletünk alakítására is képes struktúrájának közreadására szorítkozik.

Ábrái nemcsak műfajukban, de a szemléltetés célját illetően is hallatlanul sokfélék és a táblázatok adataihoz hasonlóan feltűnően friss információkat tartalmaznak. Közülük különö-

sen a soktényezős térjelenségek bonyolult belső összefüggéseinek és külső kapcsolatainak áttekintését megkönnyítő, egyértelművé tevő modell és rendszerkeret ábrák, valamint a színes térképek, metszetek (pl. több tengeri kikötőről, az Északi-tenger szénhidrogén mezőinek a partokig épített csővezeték-hálózatáról, Schleswig-Holstein idegenforgalmi objektumairól, a Rajna—Majna—Duna csatornáról) figyelemre méltóak, többségük nemcsak szakmai csemege, de igazi látványlény is.

A könyvet tankönyv- és kézikönyv íróinon, kiadóink szerkesztőin kívül a területi kérdésekkel foglalkozó valamennyi kollégának ajánljuk.

GURZÓ IMRE: KÖRKÉP A HAZAI CUKOR-, NÖVÉNYOLAJ- ÉS DOHÁNYVERTIKUMRÓL

Gondolatok három könyv kapcsán

Jó néhány évvel ezelőtt széles körben terjedt el az a nézet, hogy az agrárgazdaság harmonikus fejlődéséhez mind a tervezésben, mind az irányításban, mind pedig a gyakorlati életben komplex, termelésifolyamat-orientált szemléletmódra és problémakezelésre van szükség. Ez azt jelenti, hogy a széles értelemben vett élelmiszergazdaságot különböző, sok szállal egymáshoz kapcsolódó vertikumok (gabona, hús, zölség-gyümölcs, cukor, növényolaj stb.) egységes rendszereként fogjuk fel. E felépítés tudományos megalapozása hazánkban lényegében már megtörtént. Több szerző (pl. Benet I., Bethlendi L., Csizmadia E., Fekete F., Márton J., Németi L., Udovecz G., Vági F. stb.) behatóan foglalkozott a problémával, illetve annak egy-egy részterületével. Ennek ellenére a hazai gyakorlat még mindig adós az élelmiszer-gazdaság végtérkép-szemléletű megközelítésével: a termelés különböző fázisaiban működő mezőgazdasági üzemek, a szállítással, feldolgozással, értékesítéssel foglalkozó vállalatok sokszor nem közös érdekelttség keretében fejtik ki tevékenységüket. Még ma is megfigyelhetők érdekellentétek, monopolisztikus hely-

zetekből adódó előnyök-hátrányok, adminisztratív döntésből eredő kényszerek stb. Ezek hátráltatják egy-egy vertikum fejlődését, sok esetben abszolút módon is visszavetik azt, végső soron a társadalmi termelés hatékonyságát rontják. Az ilyen jellegű problémák feltárása, a precíz helyzetelemzés, a kezelés módjának lehetséges alternatívái stb. mind-mind olyan kérdések, amelyek felé joggal fordult a szakemberek figyelme. Örvedetes tény, hogy az egyre gyarapodó magyar közgazdasági szakirodalomban megszorodott azon könyvek száma, amelyek egy-egy hazai élelmiszer-gazdasági vertikum fejlődését, jelenlegi állapotát és előrelépésének lehetséges (kívánatos?) útját nagy részletességgel rajzolják meg. Ilyen mű a Mezőgazdasági Kiadó gondozásában Bélyeky Béla tollából megjelent „A cukorvertikum gazdaságosság” (Bp., 1985. p. 149.) a Barta Attiláné által írott „A növényolajvertikum gazdaságosság” (Bp., 1986. p. 177.) és a Borsos János szerzőségével fémjelzett „Integráció és termelésfejlesztés a dohány-gazdaságban” (Bp., 1986. p. 231.) című könyv.

részenkénti) ismereteket. Nagyban megkönnyíti az írásos információ struktúrájának áttekintését, a vezérszavak kiemelését a sokféle betűtípus alkalmazása és a főbb alkérdések pár szavas megjelenítése a margón. Erre azért van igazán szükség, mert hallatlanul széles tematikus spektrumú anyagot ölel fel a kötet, igen fegyelmettel tömörséggel, így nem térhet ki a részletekre, hanem az altémák leglényesebb elvi jelentőségű, a metodika megválasztásában is orientáló összefüggéseinek, illetve a szemléletünk alakítására is képes struktúrájának közreadására szorítkozik.

Ábrái nemcsak műfajukban, de a szemléltetés célját illetően is hallatlanul sokfélék és a táblázatok adataihoz hasonlóan feltűnően friss információkat tartalmaznak. Közülük különö-

sen a soktényezős térjelenségek bonyolult belső összefüggéseinek és külső kapcsolatainak áttekintését megkönnyítő, egyértelművé tevő modell és rendszerkeret ábrák, valamint a színes térképek, metszetek (pl. több tengeri kikötőről, az Északi-tenger szénhidrogén mezőinek a partokig épített csővezeték-hálózatáról, Schleswig-Holstein idegenforgalmi objektumairól, a Rajna—Majna—Duna csatornáról) figyelemre méltóak, többségük nemcsak szakmai csemege, de igazi látványlény is.

A könyvet tankönyv- és kézikönyv íróinon, kiadóink szerkesztőin kívül a területi kérdésekkel foglalkozó valamennyi kollégának ajánljuk.

GURZÓ IMRE: KÖRKÉP A HAZAI CUKOR-, NÖVÉNYOLAJ- ÉS DOHÁNYVERTIKUMRÓL

Gondolatok három könyv kapcsán

Jó néhány évvel ezelőtt széles körben terjedt el az a nézet, hogy az agrárgazdaság harmonikus fejlődéséhez mind a tervezésben, mind az irányításban, mind pedig a gyakorlati életben komplex, termelésifolyamat-orientált szemléletmódra és problémakezelésre van szükség. Ez azt jelenti, hogy a széles értelemben vett élelmiszergazdaságot különböző, sok szállal egymáshoz kapcsolódó vertikumok (gabona, hús, zölség-gyümölcs, cukor, növényolaj stb.) egységes rendszereként fogjuk fel. E felépítés tudományos megalapozása hazánkban lényegében már megtörtént. Több szerző (pl. Benet I., Bethlendi L., Csizmadia E., Fekete F., Márton J., Németi L., Udovecz G., Vági F. stb.) behatóan foglalkozott a problémával, illetve annak egy-egy részterületével. Ennek ellenére a hazai gyakorlat még mindig adós az élelmiszer-gazdaság végtérkép-szemléletű megközelítésével: a termelés különböző fázisaiban működő mezőgazdasági üzemek, a szállítással, feldolgozással, értékesítéssel foglalkozó vállalatok sokszor nem közös érdekelttség keretében fejtik ki tevékenységüket. Még ma is megfigyelhetők érdekellentétek, monopolisztikus hely-

zetekből adódó előnyök-hátrányok, adminisztratív döntésből eredő kényszerek stb. Ezek hátráltatják egy-egy vertikum fejlődését, sok esetben abszolút módon is visszavetik azt, végső soron a társadalmi termelés hatékonyságát rontják. Az ilyen jellegű problémák feltárása, a precíz helyzetelemzés, a kezelés módjának lehetséges alternatívái stb. mind-mind olyan kérdések, amelyek felé joggal fordult a szakemberek figyelme. Örvendetes tény, hogy az egyre gyarapodó magyar közgazdasági szakirodalomban megszorodott azon könyvek száma, amelyek egy-egy hazai élelmiszer-gazdasági vertikum fejlődését, jelenlegi állapotát és előrelépésének lehetséges (kívánatos?) útját nagy részletességgel rajzolják meg. Ilyen mű a Mezőgazdasági Kiadó gondozásában Bélyeky Béla tollából megjelent „A cukorvertikum gazdaságosság” (Bp., 1985. p. 149.) a Barta Attiláné által írott „A növényolajvertikum gazdaságosság” (Bp., 1986. p. 177.) és a Borsos János szerzőségével fémjelzett „Integráció és termelésfejlesztés a dohány-gazdaságban” (Bp., 1986. p. 231.) című könyv.

A következőkben — egy recenzió szokásos terjedelméhez képest részletesen, a könyvek gondolatgazdagságához mérten vázlatosan — ismertetjük a három, minden bizonnyal széles szakmai érdeklődésre számot tartó művet, és néhány — a munkák olvasása kapcsán a recenzióban óhatatlanul felmerülő — a földrajztudomány témakörébe tartozó kapcsolódási pontokról fejtjük ki nézeteinket.

Mindhárom mű témaválasztása aktuális, a szerzők elemzése érdemes témákkal foglalkoznak, mivel:

- a cukorvertikum az utolsó két évtizedben rendkívül hullámzóan fejlődött, miközben a kisüzemi kézi műveléstől és fejletlen feldolgozási technikától eljutott a nagyüzemi, gépi. művelésig és a világszínvonalhoz képest közepes színvonalú feldolgozásig;
- a növényolaj-termelés az utóbbi időben gyorsan fejlődött, és az egyik legfontosabb konvertibilis devizaszerző ágazatunkká lett;
- a dohánytermesztés és -feldolgozás a második világháború után a permanens jövedelemelvonás következtében európai színvonalú vertikumból a KGST-országok színvonalától is messze lemaradó, a magyar élelmiszeripari ágazatoknak is legelmaradottabbjává vált.

A szerzők a könyvek elején áttekintő helyzetképet adnak a világ nyersanyag-termeléséről, a feldolgozásról, a fogyasztásról, az adott termék kereskedelméről, továbbá elhelyezik a magyar termelést ebben a rendszerben.

A téma tárgyalása során közös metodikai vonás a „nyersanyag-termelés -betakarítás—szállítás—tárolás—feldolgozás—szervezeti és integrációs kapcsolatok” láncolat és különböző közgazdasági összefüggések elemenkénti, részletes, matematikai módszerekkel, modellekkel történő kutatása. A vizsgálatok véleményünk szerint figyelemre méltó, a jövőre vonatkozó gyakorlati teendők megfogalmazásában, kivitelezésében is hasznos következtetéseket eredményeztek. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

A nyersanyag-termelési fázisban mindhárom növénynél hatalmas, kihasználatlan tartalékok vannak. Így például a cukorrépa-termesztésben a legjobb külföldi fajták 5–14%-kal (200–500 kg/ha-ral) nagyobb cukortermést adnak mint a hazaiak. Fontos, a termést lényegesen befolyásoló tényező a megfelelő sűrűségű növényeloszlás. A hektáronkénti tőszámot 10 ezerral emelve a termésátlag 3,5 tonnával, a

cukorhozam 600–700 kg-mal nő. Bálteky azt is kimutatta, hogy a növényvédelem igen gazdaságos munkafázis (jól végezve a megtérülés 4–12-szeres; 6000–8000 Ft/ha többletbevétel ad) és öntözni csak rosszabb földminőségű talajokon érdemes.

Az olajosnövények termesztésében nagy előny, hogy a vetésszerkezetbe kiválóan beilleszthetők, termesztésük teljesen gépesíthető és magas jövedelemtartalmú. (A hibrid napraforgó a legjobb talajokon olyan jövedelmet ad, amely búza, kukorica esetén csak kimagasló hozammal érhető el.) A hozam és a jövedelem alakulása szempontjából fontos tényező az ágazati méret, a jó talajelőkészítés és vetés, és (itt is, csakúgy mint a cukorrépánál) az egyenletes növényállomány valamint a gyommentesség. Számítások szerint az optimális ágazati méret 200–300 ha között, illetve 500 ha fölött van. A napraforgó hozama a hektáronkénti 45 ezer tőszám felett a legjobb, a vetés legkedvezőbb időpontja pedig április közepe. Az ezektől való eltérés érzékeny hozam- és jövedelemcsökkenést okoz, ami a gyomosság esetleges hatásait is ideszámítva hektáronként 0,62–1,43 tonnára illetve 5600–12 330 Ft-ra rughat.

A magyar dohánytermesztés a legfejlettebb dohánytermesztéssel jellemezhető országokhoz képest lényegesen lemaradt. A termésátlag az optimálisan elérhetőnek alig 60–70%-a. Jövedelmét csak a terület 20–40%-án takarítanak be. A nagyüzemi dohánytermesztés legnagyobb problémája a speciális állóeszközök pótlásának kérdése: ezek ugyanis a VI. ötéves tervidőszak végére nullára leiródtak.

A szerzők megállapításai szerint nem elhanyagolható termelési fázis a betakarítás—szállítás—tárolás folyamata sem. Ezt bizonyítja az, hogy a cukorvertikumban ma még a megtermelt cukor több mint egyharmad a betakarítás—tárolás—rakodás—gyártelepi répekezelés során megsemmisül. Az is nagy gond, hogy a répa szállítása az őszi szállítási csúcstra esik. Az olajos növényeknél a legfontosabb feladat a betakarítási időpont helyes megválasztása, a termés sérülésmentességének biztosítása, a szárítás, tisztítás és a gondos tárolás (a nedvességtől való megóvás). A helytelen aratási időpont-megválasztás nagy betakarítási veszteséget okoz (elérheti a 22%-ot; a hazai átlag 10%, a külföldi 4–6%). Ezeknél a növényeknél előnyös, hogy a betakarítás—szállítás az őszi csúcsot megelőzi. Problémát főleg a 40 ezer tonnás tárolóter-hiány és a javításra szoruló tárolási

feltételek okoznak. A dohányvertikumnál ezekben a munkafázisokban sajnos még ma is igen magas a kézimunka-igény.

A drága automata törőgépeket a termelők nem tudják megvásárolni, kevés a korszerű betakarítógép és a konténeres szárítóbendezés.

A könyvekben nagy hangsúlyt kapott a feldolgozás értékelése. A részletes elemzések feltárták ebbeli gyengeségeinket is. Így például a cukorgyártásban fontos teendő a ma még viszonylag hosszú kampány rövidítése. (A gyárak október eleji indításából legalább 16 ezer tonna többletcukorhoz jutnánk, ami több 10 millió dolláros bevételi többletet jelentene.) Az üzemek tiszta jövedelme széles intervallumon változott, az eredményt rontotta a tőkés piacokra irányuló veszteséges cukorexport. A gazdálkodási színvonalat jelzi, hogy 1982-ben csak 4 üzem volt nyereséges, és csak a Petőházi Cukorgyár tiszta jövedelme volt számottevő. A vertikumproblémák egyik sarkköve a melléktermékek (leveles répafej, szelet, melasz) nem megfelelő hasznosítása. A képződő mintegy 2 millió tonna leveles répafejből 1,4 millió tonna kárba vész: hasznosítása 70 ezer ha tömegtakarmány-termesztésre lekötött szántóterületet szabadítana fel. A répaszelet ésszerűbb felhasználásával a silókukorica-terület és a takarmányozási költségek is csökkenthetők lennének. A melaszból pedig – szeszipari és mezőgazdasági (takarmányozási) hasznosítása mellett – értékes, dollárért beszerezhető termékek (butanol, aceton, citromsav) készíthetők. Egy ilyen, az importot 80%-ban csökkentő citromsavüzem 600 millió Ft-ba kerülne, ami a nettó devizahozamból 3, a nyereségből 4–4,5 év alatt megtérülne.

A növényolaj-vertikumban az alapanyag-termelés és a feldolgozás között az új martfői gyár megépítése ellenére sincs összhang. A gyárak (különösen a fővárosiak) műszaki színvonalában még sok a kívánnivaló. Az olajkihozatal az utóbbi időben az elmúlt két évtized átlagához képest romlott: a daraolaj értéke és a héj olajtartalma nőtt. Az olajtermelés látványos felfutása az alapanyag-mennyiség növekedésének köszönhető. A szójafeldolgozás lényeges kérdése a minél magasabb proteintartalom elérése. Amíg az import szójadara emészthető nyersfehérje-tartalma 48–50%, addig a hazaié csak 42%. A feldolgozási fehérjevesztés 1500 tonna, az ebből eredő többletkiadás kb. 1 millió dollár.

A szóbanforgó vertikumok közül a legrosszabb állapotban a dohányvertikum van. Állóeszközei fokozatosan elöregedtek. (Az elhasználódottsági fok 1966-ban 39,1%, 1983-ban már 50,9% volt.) A fermentálás fejlődési üteme lassú, nincs összhangban a feldolgozás követelményeivel. A dohányvágat-gyártás elavult, színvonala a nyugat-európaihoz képest 15–20 évvel elmaradt. A csomagolás hatékonyságát az élenjáró technikától 70%-os, filtergyártásunkét 40–50%-os lemaradás jellemzi. Fentiek miatt a cigaretták előállításához kb. 10%-kal több dohányt használunk fel, mint a nyugat-európai átlag, jóval magasabb a csomagolás kézimunka-igénye, és kétszer annyi gyártási és csomagolási selejt képződik. Dohánygyáraink 1980–85 között kapacitásukat átlagosan csak 70–80%-ban használták ki.

Az eddig leírtak természetesen nem választhatók el attól a közgazdasági környezettől, amelyben az üzemek dolgoznak, sőt ennek egyenes következményeként jöttek létre. Éppen ezért Bélyeky B., Barta A-né és Borsos J. is igen nagy teret szentel munkájában a közgazdasági összefüggések (költség-hozam-jövedelem) elemzésének, valamint az egész vertikumot átfogó kooperációs kapcsolatoknak, a vertikális és horizontális integráció kérdéskörének.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a cukorrépa-termesztés nagyon megdrágult. A ráfordítások növekedésének ágazati sorrendjében a cukorrépa-termesztés igen „előkelő” helyen áll: a relatív sorrendben a harmadik, az abszolút rangsorban pedig a második. Bélyeky azt is bebizonyította, hogy az alacsonyabb hozamszinten az átlagtermés, a magasabban viszont a cukortartalom növelésével könnyebb többletbevételt elérni. 4 t/ha cukorhozam alatt veszteséges a termesztés; átlag feletti jövedelem 6–6,5 t/ha-os átlagnál realizálható. A hektáronkénti növényszám és a műtrágyázás erősen hat a jövedelemtömegre: a tőszám növekedésével a tiszta jövedelem is nő; a legmagasabb tiszta jövedelmet a legnagyobb fajlagos műtrágyafelhasználással érték el. A tiszta jövedelmet sok nem számszerűsíthető tényező (időjárás, szervezettség, kártevők kártétele) is befolyásolja.

A vertikumban számos érdekellentét van a gyárak és a répatermelők között. A gyárak a jobb minőségű, magasabb cukortartalmú répa termeltetésében, a gazdaságok viszont a termésátlag-növeléssel sokkal könnyebben elérhető nagyobb bruttó cukortömeg elérésében érdekeltek. Ellentét van a répa átadása–átvétele

időpontjának meghatározásában is. A szántó-földi tárolás cukorvesztése a termelőt sújtja, mivel a mennyiségi-minőségi átvétel a répa ki-tárolásakor történik. A szubjektív megítélés miatt a felek ellentétbe kerülnek a répa tisztaságának megállapításánál, és a fejezetlen répa arányának meghatározásánál is: egyrészt a fejezetlen répa a minta átlagos cukortartalmát rontja, így csökkenti az árszintet, másrészt a fejezetlen répa arányában végrehajtott tömeglevonás hátrányos helyzetbe hozza a termelőt, mivel az ipar a fejezetlen répa kétségtelenül nehezebb feldolgozása ellenére is végső soron ellenérték fizetése nélküli többletcukorhoz jut. Közös érdek viszont a répatermesztés műszaki-technikai színvonalának emelése, a termelők jó minőségű vetőmaggal, gépekkel, vegyszerrel, műtrágyával való ellátása. Sok még a teendő a horizontális integrációs kapcsolatok fejlesztésében is, mivel más, sikeres ágazatokkal összevetve a cukorrépa-termesztés a világszínvonalhoz képest csak közepes színvonalú. Alapvető probléma, hogy a szakmai ismeretek szintjéhez képest a szervezettség, a kivitelezés minősége az üzemek egy részénél nem megfelelő, és ez-ideig nem figyeltünk eléggé a különböző termőhelyi adottságokhoz igazodó technológiai változatok kidolgozására sem.

Az olajnövény-termesztésben a termelési tényezők (földminőség, termésátlag, műtrágyázás, termelési költség) változásai különböző mértékben befolyásolják a jövedelem változást. Ez a napraforgónál közel 70% (termésátlag 62%, földminőség 5%, műtrágyázás 1,5%), míg a repcénél csak mintegy 42% (termésátlag 30%, földminőség 4%, műtrágyázás 8%). A jövedelemráta alapján végzett számítások azt mutatják, hogy a jövedelmezőség optimuma mind-egyik olajnövény esetén a közepes (repcse) vagy jó (napraforgó, olajlen) földminőségénél, magas termésátlagnál és 500 ha-nál nagyobb termőterületnél, illetve ezek együttesénél van. Jelenleg a napraforgó a versenyző ágazatokkal (búza, kukorica, cukorrépa) szemben versenyképes, mivel a gyengébb minőségű talajokon is nagyobb jövedelmet ad, mint más kultúrák a sokkal jobb minőségű földeken.

A veszteséges szójafeldolgozást leszámítva az olajnövény-feldolgozás gazdaságos tevékenység. Az ipar nyeresége a feldolgozás legnagyobb költséghányadát adó alapanyag felvásárlási ártól függ. A költséget lényegesen befolyásolja a melléktermék (olajdara) ára is. A feldolgozás gazdaságossága 1977-től 1983-ig javult. Az

ágazat jövedelemviszonyait javítaná a jobb minőségű, nagyobb olajtartalmú alapanyag, a magasabb olajkinyerés, az exportárak növekedése és a költségek csökkentése.

A horizontális integrációt megvalósító termelési rendszerek működésének eredménye felemás: a rendszerek széleskörűen elterjedtek és gyorsan fejlődtek a napraforgó termesztésében, ugyanakkor erősen változó eredményeket produkáltak a repce, az olajlen és a szója termesztésében. A kritikai értékeléshez hozzátartozik, hogy a rendszerszerű olajnövény-termesztés a kívánt termelési színvonalon még mennyiségben nem érte el a várt eredményt, a minőségi termelésben pedig csak a kezdeti lépéseknél (napraforgó), vagy még ott sem tartunk. A minőségi termelés érdekeltiségi viszonyai nem jöttek létre. Üzemi szinten a feladat a különböző növénytermesztési ágazatok arányos fejlesztése. Ezért több növény különböző technológiáit összehangoltan kell kialakítani. Ez az olajnövényeknél a gabona-termesztéssel való közös fejlesztést kell, hogy jelentse.

Egészen más jelenségek figyelhetők meg a dohányvertikumban: az erős jövedelemvonás miatt az ágazat eljutott oda, hogy lassan a létért küzd. Ezt bizonyítja az, hogy a dohány-termesztés 1980 óta a költségek gyors és aránytalan növekedése miatt veszteséges. A feldolgozóüzemek befizetési kötelezettségei nőnek, a fejlesztési források csökkennek. Míg az élelmiszeripar átlagában — a jelenlegi értékarányokat tekintve — az állóeszköz-állomány átlagos életkora 11,0% nullára írt gépek és berendezések mellett 5,84 év, addig a dohányiparban mindez 22,4% és 10,3 év. Ha az iparág termelékenységére csak fele a világszínvonalnak. Vizsgálatok szerint a dohány, mint állami jövedék egyedül akkora forrást képez, mint az egész élelmiszeripar. Az élelmiszertermelés 1979–83 közötti 100 milliárd Ft-os támogatásából 35 milliárdot a dohányipar fedezett: azaz az élelmiszerek támogatásának egyharmadát a dohányzókra hárítottuk át. A költségvetési terhek ilyen mérvű átcsoportosítása a lakosság 40–45%-át kitevő dohányzókra már a tűrőhatár felé közelít. Eredmény: a stagnáló fogyasztás eltolódik a gyengébb minőségű, ártalmasabb cigaretták felé.

A dohánytermesztés jövedelmezőségét a hozamszint, a beváltási ár és a költségszínvonal befolyásolja. A fajta helyes megválasztásával, megfelelő agrotechnikával 25–30%-os termésnövekedést és minőségjavulást lehetne elérni.

A termesztés fejlődése alapvetően az igényesebb Virginia-fajták elterjedésétől, a pontos technológiától, és a termőhelyi adottságokhoz való igazodástól függ. A vertikum szerveződésének súlypontja a mezőgazdasági termelés és az elsődleges feldolgozás. Itt van az eszközállomány és a munkaerő 70%-a, alapvetően ez határozza meg a vertikális integráció eszközhatékonyágát és jövedelmezőségét. Legfontosabb szervezési feladat a dohánygyárak alapanyag-szükségletének folyamatos biztosítása. Ez legalább 2 évi mennyiség készletezését igényelné. A költségek bőven megtérülnének a tárolt dohány jobb minősége által elérhető többletbevételekből. A modellszámítások azt tanúsítják, hogy az ágazat a mostani termelési-gazdasági-hatékonyági-jövedelmezőségi helyzetben önerőből nem képes az indokolt mértékű bővített újratermelésre. Változtatni kellene az ár, adó, támogatás, eszközellátás, verseny, integráció rendszerén. A jelenlegi színvonal megtartását is csak a vertikális láncolatlan belüli igen szoros kutatási-fejlesztési-termelési kooperáció biztosíthatja. A növekedés egyetlen árható útjának az exportnövelés, a műszaki-technológiai elmaradás felszámolásának pedig a tőkekoncentráció és külső erőforrások igénybevétele látszik.

Az élelmiszer-gazdasági vertikumok kutatásának — mint ahogy az eddigi ismertetésből is látható volt — egyik igen fontos szemléleti pontja a közgazdaságtudományi megközelítés. Ám úgy érezzük, hogy a téma az ilyen jellegű vizsgálatokkal korántsem lezárta, annak egyebek mellett számos földrajzi aspektusa is van.

A hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar különböző elemeinek, vagy egészének földrajzi (mint sajátos idő- és tértudományi) szempontú vizsgálata hagyományosan fontos kérdés volt, és ma is az e tudomány művelői számára. Ezt bizonyítják Abonyiné Palotás J., Asztalos I., Bernát T., Eke P., Enyedi Gy., Hanusz Á., Mészáros R., Molnár F., Mosolygó L., Papp A., Sárfalvi B., Vuics T. ilyen jellegű művei.

Ezzel együtt óhatatlanul felmerülnek az alábbi kérdések: mi az élelmiszer-gazdaság megváltozott, végtermék-(vertikum-) szemléletű kutatásában a földrajztudomány feladata? Mi az, amivel a három könyv a vertikumvizsgálatok során nem foglalkozott, nem foglalkozhatott? A szerzők metodikájában közös vonás, hogy „felülről”, az adott ágazat egésze szempontjából közgazdasági megközelítésben tesznek fel kérdéseket, és kísérik meg a válaszadást. Ez

a széles horizontú, makrofolyamatokra koncentráló, országos léptékű vizsgálódás óhatatlanul azt eredményezi, hogy területi különbségeket, kistérségi hatásokat, mikrofolyamatokat nem vizsgálnak. Ez nem lévén céljuk nyilvánvalóan nem is kérhető számon rajtuk. Ám a jelen gazdasági helyzetben — amikor az alulról történő rugalmas szerveződést az élet minden területen egyre inkább kikényszeríti — nem mondhatunk le az „alulról”, a kistérségek, szűkebb közösségek szempontjából történő, döntően a területi különbségekre koncentráció regionális tudományos vizsgálatokról. Így tárhatók fel egy régió, egy kisebb térség, vagy egy-egy gazdasági egység szintjén már ma is meglévő ki nem használt latens lehetőségek, magyarázhatók meg társadalmi jelenségek, folyamatok okai, hatásai és eredményei. E sorok írója például az alföldi cukorvertikum területi fejlődésének vizsgálata során kimutatta, hogy az alapanyag-termelésben az alföldi gyári körzetek között jelentős különbségek vannak. A legjobb helyzetben a mezőhegyesi és a kabai üzem, a legrosszabban a mátravidéki és a szerencsi gyárak vannak. Még nem jött létre a répa-termesztés területi optimuma: igen sok, gyárhoz közeli jó adottságú gazdaság nem foglalkozik répa-termesztéssel, ugyanakkor több távoli gyenge adottságú üzemben gazdaságtalan répa-termesztés folyik. Jelentős a terméseredmények indokolatlan területi szóródása. Ez gondosabb agrotechnikával, pontosabb szervezéssel, a répa-termesztésnek a legjobb adottságú löszhátakra koncentráálásával lényegesen csökkenthető lenne; a termesztés színvonalát ugrásszerűen lehetne emelni. A termesztés jobb területi elhelyezése csökkentené a szállítási távolságokat és a fuvarozás költségeit. Szinte anakronizmusként hat, hogy a racionálisan elfogadható 50 km helyett az átlagos szállítási távolság a mátravidéki gyáraknál (Hatvan, Selyp) 113 km. Az üzemek között a feldolgozás különböző paramétereiben is nagy különbségek vannak. Közös vonás viszont a magas cukorvesztés — alacsony cukorkihozatal, az alacsony fehér-cukor-hozam, a hosszú kampányidőszak. Ezek eredményeként a magyar cukorgazdaság a megtermelt cukortömegnek csak 72,4%-át képes végtermékként megjeleníteni. Ezt a nemzetközileg közepes értéket az alföldi üzemek Sarkad és Mezőhegyes kivételével nem érik el.

Az ilyen, és ehhez hasonló regionális problémák vizsgálata hasznos, a képet teljessé tevő

kiegészítők lehetnek a közgazdászok egy-egy vertikumról végzett áttekintő elemzéseinek. A problémakezelésben természetesen más szempontú megközelítések is szükségesek; a kutatásoknak természeti földrajzi, illetve társadalomtudományi vonatkozásai is vannak. Ezek rendkívül széles skálán mozoghatnak aszerint, hogy a vertikumokhoz való kapcsolódás határait hol húzzuk meg.

E rövid problémafelvetés keretében néhány – általunk kutatásra érdemesnek tartott – természeti, illetve gazdasági földrajzi kérdéskört említünk. Ilyen például:

A természeti földrajzi tér (mint a gazdálkodás immanens része, és mint a társadalmi-gazdasági folyamatok színtere) erőforrásainak (talaj, domborzat, éghajlat, vízrajz stb.) általános számbavétele, komplex értékelése (pl. agroökológiai-potenciál felmérése, talajértékelés stb.); A mezőgazdasági termelés (pl. egy-egy növény természetése, halászat, egy adott állattenyésztési ágazat, erdőgazdálkodás stb.) szempontjából különböző léptékű térségek (pl. kistérség, megye, régió, ország) értékelése (pl. optimális termőtájak, állattenyésztési körzetek meghatározása); Az emberi tevékenység környezeti hatásainak vizsgálata (pl. már ma is égető környezetvédelmi problémák és potenciális veszélyek feltárása stb.), a megoldás különböző módozatainak keresése.

A gazdasági földrajzi kapcsolódások is sokrétűek lehetnek. Ezek nemcsak agrár földrajzi területeket ölelnek fel, hanem kiterjednek a régió kutatás más – a vertikumokhoz lazábban kapcsolódó – ágaira is, úgymint:

Az élelmiszer-gazdasági vertikumok egyes elemei között termelési, iparirányítási, települési kapcsolatok térbeli rendjének meghatározása (pl. a mezőgazdasági termelők, a felvásárlók és a feldolgozók közötti kapcsolatok földrajzi összetevőinek vizsgálata); A vertikumok mint komplex rendszerek térbeli megjelenésének, szerveződésének kutatása (pl. a nyers-

anyagtermelés és -feldolgozás területi összhangjának kérdései); közlekedési-szállítási-informatikai kapcsolatok területi modelljének és ezzel kapcsolatos optimum kérdések vizsgálata (pl. a szállítás ütemezési, szervezési, szerkezeti és költségviszonyainak feltárása, a szállítás optimalizálása stb.).

A vertikumok kistérségi hatásainak vizsgálata (pl. lehet-e – és ha igen, milyen módon – egy vertikum egy-egy üzeme településfejlesztő erő? stb.); A mezőgazdasági nagyüzemek osztályozása, tipológiája, az innovációs központok területi-termelési hatásainak, az innováció térbeli terjedésének vizsgálata (pl. termelési rendszerek, rendszerközpontok hatásainak bemutatása, értékelése); Különböző vertikum-fejlesztési programok által indukált társadalmi-gazdasági jelenségek térségi vizsgálata (pl. az Intenzív Gabonatermelési Program regionális aspektusainak kutatása), a változó gazdasági szabályozórendszer területi hatásainak vizsgálata (pl. mezőgazdasági és élelmiszeripari nagyüzemek differenciálódása, a kisgazdasági termelés reakciói stb.).

Vertikumok társadalomföldrajzi hatásainak vizsgálata (pl. a foglalkoztatásra, az ingázás alakulására, a településekre stb.); A vertikumok történeti földrajzi bemutatása, hazánk gazdasági fejlődésében játszott szerepük értékelése (pl. hogyan alakult ki és fejlődött egy-egy vertikum napjainkig? stb.).

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a vertikumokkal kapcsolatos itt felsoroltak még más nem kevésbé fontos és kutatásra érdemes földrajzi és egyéb társadalomtudományi szempontú témákkal egészíthetők ki. Azt is tudjuk, hogy a leírt elképzelések lényeges vagy kevésbé lényeges volta, attól függően ki mit tart fontosnak, vitathatók. Az azonban, hogy a mai magyar valóságot és ezen belül az élelmiszer-gazdaságot sokrétűen (köztük földrajzi aspektusból is) kell elemezni, úgy véljük, nem vitatható.

Tájékoztatjuk a kedves olvasót, hogy technikai okok miatt a 88/4. sz. 1989 februárjában, a 89/1 szám pedig április első felében jelenik meg. A késésért a nyomda nevében is elnézést kérünk.

a szerkesztőség